

ISSN: 0569-9746 E-ISSN: 2667-629X

ANADOLU ARAŞTIRMALARI

ANATOLIAN RESEARCH

JAHRBUCH FUR KLEINASIATISCHE FORSCHUNG

SAYI/ISSUE

25

YIL/YEAR

2021

Anadolu Araştırmaları
Anatolian Research

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

ISSN 0569-9746 E-ISSN 2667-629X

Sayı / Issue 25, 2021

Dizinler / Indexing and Abstracting

SCOPUS

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

DOAJ

Scopus

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Department of History, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ordu Cad. No: 6, Laleli, Fatih 34459, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00 / 15947

E-posta: anadoluarastirmalari@istanbul.edu.tr

<https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/anar/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, German, French and Italian.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– mhsayar@istanbul.edu.tr; mhsayar@gmail.com

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editors in Chief

Doç. Dr. Erkan KONYAR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – ekonyar@gmail.com
Doç. Dr. Meltem DOĞAN-ALPARSLAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü,
İstanbul, Türkiye – mdoganalparslan@gmail.com

Dil Editörleri / Language Editors

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr
Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Editorial Asistan / Editorial Assistant

Armağan TAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – armagantan@gmail.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Güler ÇELGİN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, İstanbul, Türkiye
– gulercelgin@gmail.com

Prof. Dr. Sedif ÇOKAY KEPÇE – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – scokay@hotmail.com

Prof. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul Türkiye
– ozbasaranmihriban@gmail.com

Prof. Dr. Gülsün UMURTAĞ – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – gulsunumurtak@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Gonca DARDENİZ ARIKAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
– goncadardenizarikan@istanbul.edu.tr

Araş. Gör. Dr. İpek DAĞLI – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – ipek_dagli@hotmail.com

Araş. Gör. Dr. Selin ÖNDER – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – selinonder@gmail.com

Prof. Dr. Emel ERTEN – Hacı Bayram-ı Veli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye – emel.erten@hbv.edu.tr

Prof. Dr. Burçin ERDOĞU – Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya, Türkiye – berdogu@gmail.com;
burcinerdogu@akdeniz.edu.tr

Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU – Marmara Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi, İstanbul, Türkiye – kemalettinkoroglu@gmail.com

Prof. Dr. Hasan MALAY – Ege Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri Bölümü, İzmir, Türkiye – hasan.malay@gmail.com

Prof. Dr. Aslı ÖZYAR – Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – ozyar@boun.edu.tr

Prof. Dr. Remzi YAĞCI – 9 Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, İzmir, Türkiye – remziyagci@gmail.com

Doç. Dr. Bülent ARIKAN – İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – bulent.arikan@gmail.com

Prof. Dr. Altay COŞKUN – University of Waterloo, Canada – altay.coskun@uwaterloo.ca

Prof. Dr. Angelos CHANIOTIS – Institute for Advanced Studies/Princeton, USA – achaniotis@ias.edu

Prof. Dr. Christopher JONES – Institute for Advanced Studies/Princeton, USA – cjones@fas.harvard.edu

Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE, University of Rome, La Sapienza, Department of Archaeology, Italy
– marcella.frangipane@uniroma1.it

Prof. Dr. Helmut HALFMANN – University of Hamburg, Hamburg, Germany – helmut.halfmann@uni-hamburg.de

Prof. Dr. Johannes NOLLÉ – University of Munich, Munich, Germany – nolle@gmx.net

Prof. Dr. Askold IVANTCHIK – Ausonios, Maison de Recherche, Bordeaux, France – ivantchik@u-bordeaux-montaigne.fr

Prof. Dr. Kaja HARTER – Uibopuu, University of Hamburg, Hamburg, Germany – kaja.harter@uni-hamburg.de

Prof. Dr. Francesco PRONTERA – University of Perugia, Italy – francesco.prontera@unipg.it

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Benett SALWAY – University College, London, England – *r.salway@ucl.ac.uk*

Prof. Dr. Mary STINER – University of Arizona, Department of Archaeology, USA – *mstiner@arizona.edu*

Prof. Dr. Stephan WESTPHALEN – University of Heidelberg, Department of Art History, Germany – *stephan.westphalen@web.de*

Dr. Ulrike PETER – Griechischer Münzwerk, Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (Academy of Sciences), Berlin, Germany – *peter@bbaw.de*

Dr. Maria RANGUELEVA GUROVA – National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences Prehistory Department, Bulgaria – *gurova.maria@yahoo.gmail.com*

DANIşMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Nicolo' MARCHETTI – Alma Mater Studiorum - University of Bologna, Department of History and Cultures, Bologna, Italia – *nicolo.marchetti@unibo.it*

Prof. Dr. Michael Alexander SPEIDEL – University of Zurich, Zurich, Switzerland – *mspeidel@sunrise.ch*

Prof. Dr. Christian MAREK – University of Zurich, Zurich, Switzerland – *marek@hist.uzh.ch*

Prof. Dr. Henner von HESBERG – German Archaeological Institute, Berlin, Germany – *henner.von.hesberg@icloud.com*

Prof. Dr. John MA – University of Columbia, NY, USA – *john.ma@columbia.edu*

Dr. Alan GREAVES – University of Liverpool, England – *greaves@liverpool.ac.uk*

Prof. Dr. Roger MATTHEWS – Reading University, England – *r.j.matthews@reading.ac.uk*

Prof. Dr. Peter BIEHL – SUNY-Buffalo, USA – *pbiehl@buffalo.edu*

Prof. Dr. Olivier Can HENRY – University Lumière Lyon 2, (Labraunda Excavation Head), Lyon, France – *olivierhry@gmail.com; olivier.henry@univ-lyon2.fr*

Prof. Dr. R. R. Roland SMITH – Lincoln College Oxford University (Aphrodisias Excavation Head), Oxford, United Kingdom – *bert.smith@classics.ox.ac.uk*

Prof. Dr. Christof BERNS – Universität Hamburg (Miletos Excavation Head), Hamburg, Germany – *christof.berns@uni-hamburg.de*

Prof. Dr. Charles Brian ROSE – University of Pennsylvania, The Department of Classical Studies (Gordion Excavation Head), Philadelphia, USA – *roseb@sas.upenn.edu*

Prof. Dr. Felix PIRSON – German Archaeological Institute, Istanbul Department, Director of Pergamon Excavations, Istanbul, Turkey – *Felix.Pirson@dainst.de*

Dr. Andreas SCHACHNER – German Archaeological Institute, Istanbul Department, Director of Pergamon Excavations, Istanbul, Turkey – *andreas.schachner@dainst.de*

Doç. Dr. Inge UYTTERHOEVEN – Koç University, Department of Archeology, Istanbul, Turkey – *iytterhoeven@ku.edu.tr*

Dr. Sarah JAPP – German Archaeological Institute, Orient Department, Podbieski Allee, Berlin – *sarahjapp@yahoo.de*

Dr. Laurence ASTRUC – allée de l'Université, CNRS Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie, France – *laurence.astruc@gmail.com*

Prof. Dr. Halil TEKİN – Hacettepe University, Department of Archeology, Ankara, Turkey – *htekin@hacettepe.edu.tr*

Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ – Başkent University, Ankara, Turkey – *tekkok@baskent.edu.tr*

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM – Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Archeology, Istanbul, Turkey – *zerdem@gmail.com*

Prof. Dr. Oğuz TEKİN – Koç University, AKMED, Antalya, Turkey – *ogtekin@ku.edu.tr*

Prof. Dr. Turhan KAÇAR – Medeniyet University, Faculty of Literature, Department of History, Istanbul, Turkey – *turhankacar@gmail.com*

Prof. Dr. Burcu ERCİYAŞ – Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Ankara, Turkey – *berciyas@metu.edu.tr*

Doç. Dr. Elif KOPARAL – Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Archeology, Istanbul, Turkey – *ekoparal@gmail.com*

Doç. Dr. Güneş DURU – Mimar Sinan Fine Arts University, School of Conservation and Restoration of Movable Cultural Heritage, Istanbul, Turkey – *gunes.duru@msgsu.edu.tr*

Doç. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU ÜNLÜSOY – Ege University, Department of Archeology, Izmir, Turkey – *ciilingirogluciler@hotmail.com*

Doç. Dr. Zafer DERİN – Ege University, Department of Archeology, Izmir, Turkey – *zafer.derin@ege.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi, Gökhan MUSTAFAOĞLU – Hacı Bayram Veli University, Department of Archeology, Ankara, Turkey – *gokhan.mustafaoglu@hbv.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi, Oğuz YARLIĞAŞ – Medeniyet University, Department of History, Istanbul, Turkey – *yarligaso@gmail.com*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Avla Dağ'da Yeni Dönem Tarihöncesi Araştırmaları: İlk Gözlemler
New Generation Prehistoric Investigations at Avla Dağ: Preliminary Observations
Fevzi Volkan Güngördü 1
- Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneği: Bağlamsal Yaklaşımla
Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme
*Neolithic Stone Pillar Tradition in Southeast Anatolia: A Comparative Assessment Using
a Contextual Approach*
Erhan Bingöl..... 27
- Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları
Bronze Ages of the Muş/Varto Tepeköy Mound
Sabahattin Erdoğan, Mikail Erçek, Yunus Çiftçi, Hanifi Biber, Hakan Yılmaz, Gulan Ayaz..... 61
- Notes on the Karatepe Storm-god Tarhunza Usanuwami and Baal Krntryş
Karatepe'nin Firtına Tanrısı Tarhunza Usanuwami ve Baal Krntryş Üzerine Notlar
Faris Demir 87
- Distribution of Achaemenid Period Settlements on the Southwest Iran-Khuzestan
Ramhormoz Plain with Survey Data
*Yüzey Araştırmaları Verileriyle Güneybatı İnan-Huzistan Ramhormoz Ovası'nda Akhaimenid
Dönem Yerleşimlerinin Dağılımı*
Leila Afshari 103
- Khorsabad/Dür-şarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika Nizamnamelerine Etkisi
The Khorsabad/Dür-şarrukin Excavation and Its Impact on the Asar-ı Atika Nizamname's
Bülent Genç..... 117

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

- Bademağacı Höyüğü Kazıları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri I
Excavations at Bademağacı Höyük, The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements I
Fatih Çongur..... 141

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi: Murat Tepe Kitabı Üzerine Değerlendirmeler <i>Review of An Urartian Settlement on the Bank of the Murat River: Murat Tepe</i> Ali Çifçi.....	149
Roma'da Savaş: Cumhuriyet Döneminde Ordunun Toplum'a Etkilerine Dair <i>War and Rome: On the Impact of the Army to Society in the Roman Republic</i> Oğuz Yarlıgaş	153

Anma Yazıları / Obituaries

Prof. Dr. Mükerrerem Usman Anabolu (10 Mayıs 1924 – 12 Mart 2021) Işık Şahin.....	159
Nur Balkan Atlı (1953-2019) Mihriban Özbaşaran.....	165

Avla Dağ'da Yeni Dönem Tarihöncesi Araştırmaları: İlk Gözlemler

New Generation Prehistoric Investigations at Avla Dağ: Preliminary Observations

Fevzi Volkan Güngördü¹

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Nevşehir, Türkiye

ORCID ID: FV.G. 0000-0002-8483-2415

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fevzi Volkan Güngördü,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Nevşehir, Türkiye
E-mail: volkangungordu@nevsehir.edu.tr

Başvuru/Submitted: 10.11.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 28.11.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 09.12.2021

Kabul/Accepted: 21.12.2021

Atıf/Citation: Gungordu, FV., (2021). Avla Dağ'da yeni dönem tarihöncesi araştırmaları: İlk gözlemler. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 1–25.

<https://doi.org/10.26650/anar.2021.1021767>

Öz

Giorgio Pasquare tarafından 1963-1964 yıllarında Maden Teknik Arama Enstitüsü adına Nevşehir'de yapılan jeolojik yüzey araştırmaları sırasında, Avla Dağ'ın batı eteklerinde yoğun miktarda obsidiyenden üretilmiş yontmataş alet endüstrisine ait buluntular tespit edilmiştir. Aynı yıllarda Orta Anadolu Bölgesi'nde kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştiren Ian A. Todd, Avla Dağ tarihöncesi buluntularını incelemiş ve Giorgio Pasquare ve Ian A. Todd'ın ortak çalışmasıyla *Anatolian Studies* dergisinde 1965 yılında "The Chipped Stone Industry of Avla Dağ" adlı bir makale yayınlamıştır. Sonraki elli beş yıl boyunca Avla Dağ herhangi bir arkeolojik araştırmaya sahne olmamış ve tarihöncesi buluntuların erozyon sebebiyle toprak altında kaldığı varsayılmıştır. 2019 yılında NENESU (Nevşehir Neolitik Survey) projesi kapsamında Avla Dağ'da günümüz teknolojilerinin sağladığı avantajlar kullanılarak gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları, rüzgâr ve yağmur erozyonu sebebiyle gün geçtikçe daha fazla yok olma riski ile karşı karşıya kalan erken tarihöncesi buluntu yerlerinin tespit edilmesini vasıtasıyla Volkanik Kapadokya'nın erken tarihöncesi dönemlerinin anılandırılması sürecinde Merkezi Volkanik Kapadokya'nın yeri ve önemi üzerine yeni bilgilerin elde edilmesine olanak sağlamıştır. Bu makale, Avla Dağ'da 2019 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları üzerine ilk gözlemleri ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Nevşehir, Avla Dağ, Tarihöncesi, Yontmataş, Çanak Çömlek

ABSTRACT

The geological surveys of Avla Dağ conducted by Giorgio Pasquare for the General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA) in 1963–1964 revealed dense traces of a lithic tool industry based on obsidian. Ian A. Todd, who comprehensively surveyed central Anatolia, analyzed the lithic material collected. Todd and Pasquare jointly published their results in *Anatolian Studies* in 1965, in a paper titled "The Chipped Stone Industry of Avla Dağ." In the subsequent 55 years, Avla Dağ was never investigated again archaeologically, and it was presumed that the prehistoric findings at Avla Dağ were covered with soil due to erosion. Avla Dağ was surveyed again in 2019 in the Nevşehir Neolithic Survey (NENESU) Project using modern technology. The results indicated central Volcanic Cappadocia's role in Cappadocian prehistory. This article aims to present the preliminary observations on prehistoric Avla Dağ based on the 2019 survey.

Keywords: Cappadocia, Nevşehir, Avla Dağ, Chipped stone, Pottery

EXTENDED ABSTRACT

Geologically, “Volcanic Cappadocia” refers to the southeastern part of central Anatolia. This specific region is divided into three different areas based on the articulation of the volcanic geography. The first, the western part of the region known as western Volcanic Cappadocia, consists of the Hasan, Melendiz, Keçiboyduran, Göllü, and Nenezi mountains and the volcanic geography around them. The Melendiz River is the main water source for this area. The second area, central Volcanic Cappadocia, mainly refers to Nevşehir city and its peripheral area comprising the volcanic domes around the Acıgöl and Derinkuyu areas. However, volcanic landforms spread out to the whole city. The Kızılırmak River, which flows in the east–west direction in Nevşehir, is the main water source for central Volcanic Cappadocia. Aside from the volcanic activities, the Kızılırmak River creates different valleys and unique landforms. The Erciyes mountain and the volcanic geography around it form the eastern part of Volcanic Cappadocia, the third area in the region.

The prehistoric archaeology of Volcanic Cappadocia is based mainly on research conducted by İstanbul University’s department of prehistoric archaeology. However, all of these projects focused on the western part of the region and produced limited data for the other areas of Volcanic Cappadocia.

The only available data on the prehistoric archaeology of central Volcanic Cappadocia come from survey projects carried out in the 1960s and the 1990s. With the exception of Ian Todd’s surveys in the 1960s, these projects focused on specific parts of the region without a holistic perspective, thus reducing the role of this central area in the prehistory of Volcanic Cappadocia. The Nevşehir Neolithic Survey (NENESU) started with the specific aim of obtaining an integrated view of the role of central Volcanic Cappadocia in both Cappadocian and Central Anatolian prehistory.

The first season of the NENESU survey explored the southeastern part of Nevşehir city, mainly the Ürgüp area. Avla Dağ is located 8 km southeast of Ürgüp on the eastern side of the Damsa River, which is a tributary of the Kızılırmak River. The geological surveys on Avla Dağ that were conducted by Giorgio Pasquare for the General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA) in 1963–1964 yielded many obsidian materials and some pottery fragments. Ian A. Todd analyzed the lithic material from this survey and published his results jointly with Pasquare in *Anatolian Studies* in 1965, in an article entitled “The Chipped Stone Industry of Avla Dağ.” Throughout the 55 years subsequent to the publication, there was no new research on this site, leading to the presumption that the prehistoric findings at Avla Dağ became invisible due to soil erosion. The main aim of the NENESU survey in 2019 was the determination of the prehistoric locations in Avla Dağ by means of modern technology, geographical information systems (GIS), and 3D modeling of the site.

This 2019 survey led to the rediscovery of six different locations that Todd and Pasquare defined. This article summarizes the survey methodology, the exploration of the locations, and the geographical characteristics of the prehistoric locations and discusses Avla Dağ from a holistic perspective. Lastly, the paper discusses the preliminary observations on the archaeological materials found in Avla Dağ.

Giriş

Orta Anadolu Bölgesi'nin güneydoğusu volkanizma temelli yeryüzü şekillerinin yoğunluğu nedeniyle jeologlar tarafından "Volkanik Kapadokya" olarak adlandırılmıştır (Toprak, 1998: 55). Kuzeyde Orta Kızılırmak bölgesinin, güneyde Toros Dağları'nın, doğuda Tecer Dağları'nın ve batıda Konya Ovası'nın sınırladığı bölge, farklı coğrafi özellikler gösteren birçok ekolojik nişi içerisinde barındırmaktadır (Duru 2018: 160). Volkanizmanın coğrafi yayılımı göz önünde bulundurulduğunda bölge üç farklı bölüm içerisinde değerlendirilebilir. Volkanik yeryüzü şekillerinin yoğun olarak görüldüğü "Batı Volkanik Kapadokya", günümüzde Aksaray ve Niğde illerini kapsayan alan ile ifade edilmektedir. Hasan Dağ, Melendiz Dağ, Keçiboyduran Dağ, Göllü Dağ ve Nenezi Dağ, bölge volkanizmasının ana karakterleri olarak tanımlanabilir. Nevşehir ili ve çevresi kapsamında değerlendirilen "Merkezi Volkanik Kapadokya" bölgesinin oluşumunda Acıgöl ve Derinkuyu çevresindeki zengin volkanik çeşitlilik etkili olmuştur. Erciyes Dağ ve çevresi çerçevesinde tanımlayabileceğimiz "Doğu Volkanik Kapadokya" bölgesi ise günümüzde Kayseri ili ve çevresi ile ifade edilmektedir (Resim 1).

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde günümüzde karasal iklim ve buna bağlı olarak bozkır bitki örtüsü yaygın olarak görülmektedir. Yıllık yağış miktarının 300-330 mm civarında olduğu bölge kuru tarım için uygun olanakları sağlamaktadır. Akgöl ve Acıgöl polen analizlerinin ortaya koyduğu sonuçlar ışığında, Kapadokya'da tarihöncesi dönemler içerisinde yaşanan iklimsel değişimler gözlemlenebilmektedir. Eldeki veriler doğrultusunda Son Buzul Maksimum döneminde bölgede kurak, bozkır bitki örtüsünün hâkim olduğu görülmektedir. Bolling-Allerød döneminde sıcaklık ve nem oranlarında yaşanan yükselmenin bir sonucu olarak hem meşe ormanlarının hem de buğdaygillerin yaygınlaştıkları tespit edilmiştir. Ancak Younger Dryas ile birlikte, Neolitik Çağ'ın başlangıcının hemen öncesinde, soğuk ve kurak iklim koşullarının bölgeye tekrar hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Holosen döneminin başlangıcında sıcaklık ve nem oranlarının yükseldiği gözlemlenmiştir. Acıgöl verileri MÖ. 12.000 civarında yaz sıcaklıkların günümüz seviyesinde olduğunu, yağış oranlarının ise günümüzden %40 oranında yüksek olduğuna işaret etmektedir. Nar Gölü verileri ise Kapadokya'da yağış oranlarının kademeli bir biçimde MÖ. 4000 yıllarına kadar artış gösterdiğini ortaya koymaktadır (Roberts 2014: 70-81, Kuzucuoğlu, Roberts 1997: 17-18, Kuzucuoğlu 2002: 37).

Volkanik Kapadokya Bölgesi'de rüzgâr ve yağmur aşındırmasının güçlü izleri net bir şekilde izlenebilmektedir. Bölge ile özdeşleşmiş, bölgenin simgesi olarak ta tanımlayabileceğimiz "peribacaları"nın oluşumunda da bu iki faktörün neden olduğu aşındırma, temel sebep olarak gösterilebilir. Rüzgâr ve yağmurun coğrafya üzerinde neden olduğu sürekli değişim, arkeolojik buluntu alanlarının tespiti açısından önemli zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bahsedilen bu hareketliliğin bir sonucu olarak, birçok

arkeolojik alanda buluntular, orijinal konumlarından uzaklaşır ve üzerlerini kaplayan toprak dolguları sebebiyle tespit edilebilirlikleri güçleşmektedir. Bu araştırmanın sorunsalı olan Avla Dağ üzerindeki tarihcncesi buluntu yerlerinin tespiti de, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı her geçen gün çok daha güç bir hale gelmektedir.

Merkezi Volkanik Kapadokya bölgesi sınırları içerisinde bulunan Avla Dağ, Nevşehir il merkezinin 20 km doğusunda, Ürgüp ilçesinin 8 km güneydoğusunda, Damsa Çayı'nın aktığı vadinin doğu kenarında konumlanmıştır (Resim 2-4). Kuzey-güney doğrultusunda 16 km lik bir uzunluğa sahip olan dağ, en geniş bölümünde, doğu-batı yönünde 4.5 km lik bir alanı kaplamaktadır (Resim 2-3).

Kızılırmak Nehri'nin bir kolu olan Damsa Çayı, Ürgüp ilçesi ve çevresi için temel su kaynağı olarak tanımlanabilir. Kuzey-güney doğrultusunda akış gösteren çay, doğu ve batısında oluşturduğu kollarıyla beraber, batıda Mustafapaşa, Cemil, Taşkınpaşa, Şahinefendi mevkiileri ile doğuda Avla Dağ eteklerindeki muhtemel yerleşim alanları için su kaynakları açısından büyük öneme sahiptir. Damsa Çayı'nın oluşturduğu vadinin deniz seviyesinden yüksekliği 500 m civarındadır. Ortalama yükseltinin 900 m olduğu Volkanik Kapadokya bölgesinde, özellikle soğuk iklim koşullarının yaşandığı dönemlerde Damsa vadisi mevsimlik yerleşim stratejisini benimsemiş insan toplulukları için korunaklı bir alan oluşturması sebebiyle son derece önemlidir.

Avla Dağ'da ilk bilimsel araştırmalar 1963-1964 yıllarında Giorgio Pasquare tarafından gerçekleştirilen jeolojik yüzey araştırmalarıdır. Pasquare, Avla Dağ'ı karasal, nehirscl ve göl depositlerinin karıştığı bir volkanik tuf tabakası olarak tanımlar ve oluşumunda Miyosen-Paleosen dönemleri arasındaki bir zaman dilimi içerisinde Erciyes Dağ'ında gerçekleşen volkanik patlamaların etkili olduğunu belirtir. Çok düzgün bir doğrultuda yatay pozisyonda konumlanan bu volkanik tuf tabakasının zirve kısmında ise ignimbritik bir tuf formasyonu bulunmaktadır (Todd, Pasquare 1965: 95).

Pasquare'in Avla Dağ'da gerçekleştirdiği jeolojik yüzey araştırmaları esnasında, dikkat çekici miktarda obsidiyen buluntuların tespit edilmesi üzerine, alan daha sonra Ian Todd tarafından tekrar ziyaret edilir ve 1965 yılında *Anatolian Studies* dergisinde ortak bir çalışma yayınlanır.

Todd ve Pasquare, Avla Dağ'ın, Damsa Nehri'nin aktığı vadiye bakan batı yamacında, altı farklı konumda, obsidiyen buluntuların varlığından bahsetmektedir. Özellikle batı yamacının alçak seviyelerinde kuzeyden güneye doğru 1,5 ve 2 numaraları ile adlandırılan alanlarda tespit edilen buluntuların nitelik ve nicelik açısından yoğunluğu dikkat çekicidir ve bu sebeple Avla Dağ endüstrisinin merkezi olarak tanımlanmışlardır. Daha yüksek seviyelerdeki 3, 6 ve 4 numaralı alanlar da saptanan buluntular ise sayısal olarak çok daha

azdır (Resim 3). Bu azlığı Todd ve Pasquare dağın yüksek kesimlerine ulaşımın zor olması ile ilişkilendirmişlerdir (Todd, Pasquare 1965: 97).

Nevşehir'de Tarihöncesi Araştırmaları

Nevşehir ili sınırları içerisinde, bölgenin tarihöncesi dönemlerine dair araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda en erken çalışmaların 1960'lı yıllarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Giorgio Pasquare 1963 ve 1964 yıllarında, Ürgüp ilçesi sınırları içerisinde bulunan Avla Dağ'da jeolojik yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir (Todd, Pasquare 1965: 95). 1964 ve 1966 yıllarında Ian Todd'un Orta Anadolu Bölgesi'nde yaptığı yüzey araştırmaları kapsamında, Nevşehir sınırları içerisindeki farklı alanlar incelenmiştir (Todd 1980, Özbaşaran 2011: 103). 1990'larda Sachirio Omura, Nur Balkan-Atlı ve Marie Claire Cauvin, Süleyman Yücel Şenyurt ve Sevil Gülçur'un Nevşehir'in farklı bölgelerinde gerçekleştirdikleri yüzey araştırması projeleri bölgenin tarihöncesi buluntu yerlerinin anlaşılması noktasında önemli bilgiler ortaya koymuşlardır (Omura 1990, Şenyurt 1998, 1999, Balkan-Atlı ve Cauvin 1998, Gülçur, 1999). 2011 yılında Okşan Başoğlu'nun Ürgüp ilçesinde yaptığı paleoantolojik yüzey araştırmaları sırasında saptanan Sofular Höyük'te 2016 yılında arkeolojik kazılar başlatılmış ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen buluntular açığa çıkartılmıştır (Güngördü, Başoğlu 2019).

Bölgesel ölçekte yapılan çalışmalar, özellikle Nevşehir ili ve ilçelerinin tümü göz önünde bulundurulduğunda, güncel araştırmaların gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda "Nevşehir ili Neolitik Çağ Yüzey Araştırmaları" (NENESU) projesi¹, 2019 yılında bölgede araştırmalarına başlamıştır.

Yöntem

Nenesu projesi 2019 yılı çalışmalarının odak noktası, Avla Dağ'da 1960'lı yıllarda Todd ve Pasquare'in araştırmalarıyla bilim dünyasına duyurulan, ancak günümüzde büyük ölçüde rüzgâr ve yağmur nedenli yoğun erozyon sebebiyle tespit edilebilirliğini yitirdiği düşünülen, tarihöncesi dönemlere ait yaşam izlerinin, güncel teknolojiler kullanılarak tekrar saptanmasıdır.

Todd ve Pasquare'in Avla Dağ'ın yontma taş endüstrisi üzerine hazırladıkları, 1965 yılında *Anatolian Studies* dergisinde yayınlanan makalede, saptanan buluntu yerlerini gösteren harita, "QGIS" yazılımı kullanılarak, güncel *Google Earth* haritası üzerine aplike edilerek, buluntu yerlerinin konumları belirlenmeye çalışılmıştır². Google Earth vasıtasıyla,

1 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü hocaları ve öğrencilerinden oluşan bir ekip çerçevesinde.

2 Bu süreçte Yalçın Kamış'a destekleri için teşekkür ederiz.

belirlenen konumlardan elde edilen “KML³” ve “KMZ⁴” konum dosyaları, mobil GPS programlarına gönderilmiştir. Günümüz navigasyon yazılımları ile entegre çalışan mobil GPS programları sayesinde Todd ve Pasquare’in saptadığı buluntu yerlerine gidilecek en uygun rotalar saptanmıştır.

Tespit edilen lokasyonlara, zorlu arazi koşulları sebebiyle yaşanan erişim zorluğu, arazi aracı vasıtasıyla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak saptanan bazı konumların sert topografik karakterleri sebebiyle, belirlenen konumlara ulaşım, çoğu zaman yürüyerek gerçekleşmiştir. Arazi ekibi, saptanan konumlara ulaştığında, her ne kadar mobil GPS yazılımlarının yönlendirdikleri konum bilgileri temel alınsa da bu konumların içinde buldukları daha geniş alanlar da ekip üyeleri tarafından taranmıştır. Ekip üyelerinin oluşturdukları hattın başında ve sonunda konumlanan bireyler “Compass 55” adlı yazılım vasıtasıyla, taranan hattın her iki ucundan rota kaydı tutmuşlardır. Bu sayede günlük taranan alanlar “GIS” ortamında izlenebilir hale getirilmiştir. Tarama esnasında bir konumda buluntu yoğunluğu tespit edildiğinde ise, “Compass 55” yazılımında ayrı bir kayıt girdisi açılmış ve ekibin diğer üyeleri alanın iç kısmını araştırırken, yazılım kullanan iki kişi arkeolojik malzemenin yayılımının sınırlarını belirlemiştir. Alanda saptanan her bir buluntu için konum bilgisi yine nokta alım yöntemiyle “Compass 55” yazılımı vasıtasıyla üretilmiştir.

Günlük arazi çalışması tamamlanmasıyla birlikte, alınan rota kayıtları, alan sınır bilgileri ve buluntu konum bilgileri, elektronik ortama aktarılmıştır. “ALOS Research and Application Project” ve “US Geological Survey” projelerinin internet sayfalarından sağlanan dijital yükseklik modelleri, “DEM”, vasıtasıyla “GIS” ortamında oluşturulan haritalar üzerine, günlük arazi çalışmaları sonrasında elde edilen veriler işlenmiştir.

Buluntu yoğunluğu açısından dikkat çeken konumlardan elde edilen veriler ışığında tespit edilen alanların üç boyutlu modeli “Agisoft” yazılımı kullanılarak hazırlanmış ve bu model vasıtasıyla üretilen “geotiff” formatlı resim dosyası, “QGIS” yazılımına yüklenmiştir. Buluntu dağılım verileri aynı dosya üzerine eklenerek, üç boyutlu model üzerinde arkeolojik buluntuların dağılımı gözlemlenmiştir.

Yukarıda bahsedilen belgeleme metodolojisi özellikle rüzgâr ve yağmur nedeniyle yaşanan yoğun erezyonun etkilerinin açıkça görüldüğü ve arkeolojik buluntuların bu sebeple yer değiştirdiği alanlarda, hem yeni araştırmacılara hem de buluntu yerlerinin aynı kişilerce tekrar ziyaret edilmesi sürecine büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

3 Keyhole Markup Language

4 Keyhole Markup Language Zipped

Avla Dağ Tarihöncesi Buluntu Yerleri

Avla Dağ 2

Avla Dağ 2 buluntu yeri, Damsa Baraj Gölü'nün kuzeyinde, Tortuman Deresi'nin doğusunda, Cemece Deresi'nin güneyinde konumlanmaktadır. Avla Dağ'ın alçak yamaçlarında konumlanmış olan buluntu yerinde arazi engebelidir. Bazı alanlarda iri boyutlu bazalt taşları görülmektedir. Peribacası oluşumlarının dikkat çektiği bölgede yabancı bitki örtüsü egemendir (Resim 5).

Todd ve Pasquare'in Teras 2 olarak tanımladığı bu alanda gerçekleştirdikleri yüzey araştırmaları sonucunda iki yüzeyli düzeltili bir okucu parçası saptanmıştır. Ayrıca üçgen ya da trapezoid kesitli tek yüzeyinde düzeltile bulunan dilgi örneklerinin yoğunluğu vurgulanmaktadır (Todd, Pasquare 1965: 98).

2019 yılı araştırmaları sonucunda 5.5 hektarlık bir alanda, dağınık vaziyette obsidiyen ve daha az sayıda çakmaktaşı buluntular tespit edilmiştir. Yonga üzeri alet olarak tanımlanabilecek obsidiyen ve çakmaktaşı kazıyıcı örneklerinin görüldüğü alanda, baskı tekniğiyle üretilmiş dilgi parçası örnekleri de saptanmıştır (Tablo 1, Resim 6). Baskı tekniğinin dilgi üretim sürecinde tercih edilmesi, Neolitik ve Kalkolitik Çağlar için yaygın bir uygulamadır. Ayrıca alanda saptanan bir çakmaktaşı yonga üzerindeki kullanım izleri alanın Paleolitik Çağlarda da insan toplulukları tarafından ziyaret edildiğini düşündürmektedir.

Avla Dağ 5

Avla Dağ 5 buluntu yeri, Avla Dağ 2 buluntu yerinin kuzeyinde, Kurt Deresi'nin doğusunda ve Cemece Deresinin kuzeyinde konumlanmaktadır. Damsa Çayı vadisine bakan yamacın hemen bitiminde 1 hektarlık bir alan içerisinde kuzey-güney doğrultusunda 50 m uzunluğunda ve doğu batı doğrultusunda 5 m lik bir küçük tepectir; bu tepeciğin etrafında yoğun obsidiyen malzeme tespit edilmiştir (Resim 7-8).

Todd ve Pasquare Teras 5 olarak adlandırdıkları alanda çok sayıda obsidiyen dilgi parçası örneğinden bahsetmektedir. Tek yüzeyli düzeltili, üçgen ya da trapezoid kesitli örnekler göze çarpmaktadır. Obsidiyenden üretilmiş disk biçimli, kenarlarında düzeltile bulunan kazıyıcı örneklerinde görüldüğü alanda bazalttan üretilmiş bir Aşölyen el baltası örneği, alanın Alt Paleolitik Dönem'de de kullanıldığını ortaya koymaktadır (Todd, Pasquare 1965: 98, 105, 108, 112).

Alanda 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, çok sayıda üretim artığının yanı sıra yonga parçası örnekleri ve baskı tekniği ile üretilmiş bazı dilgi parçası örnekleri tespit edilmiştir (Tablo 1, Resim 6, 4-5, Çizim 1). Ayrıca tarihöncesi dönemler içerisinde değerlendirebileceğimiz el yapımı, mineral ve bitkisel katkı, özlü, kahverengi astarlı, bazı

örneklerde alacalı, dış yüzeyleri açık iç yüzeylerinde ise ince düzeltmelerin olduğu bir çanak çömlek grubu da görülmüştür (Resim 9-10). Hem çanak çömlek örnekleri hem de baskı tekniğinde üretilmiş dilgi parçası örnekleri alanın Neolitik-Kalkolitik Çağlar kapsamında insan toplulukları tarafından kullanıldığına işaret etmektedir.

Avla Dağ 4

Avla Dağ 4 buluntu yeri, Avla 2 ve 5 buluntu yerleri ile karşılaştırıldığında daha doğuda, Avla Dağ'ın daha yüksek seviyelerinde, Cemece Deresi'nin doğusunda konumlanmaktadır. Toplam 9 hektarlık bir alan taranmış ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir vadinin doğu yamacında, 0.5 hektarlık bir alanda bir buluntu yoğunluğu tespit edilmiştir. Obsidiyen ve daha az sayıda çakmaktaşıdan üretilmiş buluntular arasında dilgi üzeri aletler ve yonga üzeri aletler görülmüştür (Tablo 1). Ayrıca obsidiyenden üretilmiş iki yüzeyli düzeltili bir okucu örneği saptanmıştır (Resim 6, 1). Karşılaştırılabilecek benzer bir örnek Todd ve Pasquare'in araştırmalarında Teras 2 olarak tanımlanan alandan bilinmektedir (Todd, Pasquare 1965: 98). İki yüzeyli düzeltiye sahip okuçları Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde İlk Neolitik, Son Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşimlerinden bilinmektedir (Öztan 2021: 69, Balcı 2019: 237, 240, Kayacan 2018: 49-50, 58).

Avla Dağ 6

Avla Dağ 6 lokasyonu Kurt Deresi'nin doğusunda, Avla 4 lokasyonun kuzeyinde ve Avla 5 lokasyonunu doğusunda konumlanmıştır. 1300 m yükseklikte dağın zirve kısmının yakınlarındadır. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda doğu-batı doğrultusunda 1 hektarlık bir alanda az sayıda düzeltili dilgi ve yonga üzeri alet örnekleri saptanmıştır (Tablo 1).

Avla Dağ 1 ve 3

Avla Dağ 1 ve 3 buluntu yerleri, Avla Dağ'ın diğer buluntu yerleri ile karşılaştırıldığında çok daha kuzeyde olmaları ile dikkat çekmektedir. Avla Dağ 1 buluntu yeri Çamurluklukol Deresi ile Velioğlusöğütler derelerinin arasında doğuya, dağın zirvesine doğru uzanan bir alandır. Farklı vadi boyları tarafından doğu-batı doğrultusunda bölünen alanda toplam 26 hektarlık bir bölge taransa da az sayıda obsidiyen yonga parçası dışında herhangi bir buluntu ile karşılaşılması (Tablo 1). Alanda Todd ve Pasquare'in gerçekleştirdiği araştırmalarda ise çok sayıda obsidiyen dilgi parçası örneğinin yanı sıra okucu ve delici örnekleride gözlemlenmiştir (Todd, Pasquare 1965: 98-100, 109).

Avla Dağ 3 buluntu yeri Avla Dağ 1 buluntu yerinin doğusunda Avla Dağ'ın zirvesine doğru, Kale Tepesi ile Karabucak Tepesi'nin arasındadır. 1400 m yükseklikteki alanda yamaç boyunca kuzey-güney doğrultusunda 3 hektarlık bir alan taranmış, ancak az sayıda obsidiyen yonga parçası saptanmıştır (Tablo 1).

Todd ve Pasquare'in 1960'lı yıllarda gerçekleştirdikleri araştırmalar ile NENESU projesi kapsamında 2019 yılında Avla Dağ'ın batı terasında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde bazı benzerlikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Her iki araştırmanın vurguladığı üzere Avla Dağ'ın Damsa Çayı vadisine bakan batı yamacının alçak terasları, buluntu yoğunluğu açısından daha yüksek seviyedeki alanlara nazaran çok daha çeşitlidir. 2019 yılı çalışmaları özellikle Avla Dağ 2 ve 5 numaralı buluntu yerlerinin diğer alanlarla karşılaştırıldığında nitelik ve nicelik açısından daha zengin olduğunu göstermektedir. Ancak Todd ve Pasquare'in çalışmalarının aksine Avla Dağ 1 alanında tespit edilen buluntu sayısı son derece düşüktür. 2019 yılı çalışmalarında alet olarak tanımlanabilecek örnekler çoğunlukla dilgi parçaları, dilgi üzeri aletler ve yonga üzeri aletler olarak tanımlanabilir (Tablo 1). Avla Dağ 4 buluntu yerinde tespit edilen baskı düzelteli okucu örneği 1960'lı yılların örnekleri ile karşılaştırılabilecek niteliktedir.

Tartışma

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin merkezi olarak tanımlayabileceğimiz Nevşehir ili ve çevresi göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin en önemli su kaynağı olan Kızılırmak Nehri'nin ana akış doğrultusu, Ürgüp'ün kuzeyinde, Avanos-Gülşehir hattı boyunca doğu-batı yönündedir. Ürgüp ilçesi ve çevresine bakıldığında ise Kızılırmak Nehri'nin farklı kolları, bölgede kuzey-güney doğrultusunda akış göstermektedirler. Avla Dağ'ın batı yamacının kenarında, aynı doğrultuda akan Damsa Çayı, Ürgüp ve çevresi için temel su kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Kuzey-güney doğrultusunda akan Damsa Çayı'nın oluşturduğu vadinin doğusu ve batısı topografik açıdan değerlendirildiğinde, yükseltinin değişimi noktasında farklı karakterler ortaya koymaktadırlar. Vadinin batısında kademeli bir biçimde yükselti seviyelerinin artışı gözlemlenirken, vadinin doğusunda açıkça fark edilebilen ani yükselti değişimiyle Avla Dağ, kuzey-güney yönünde adeta bir sur duvarı görünümünü kazanmıştır. Bu nedenle Damsa Çayı vadisinin batısında su kaynağının etkin bir şekilde gözlemlenme olanağı, sadece vadiden gittikçe uzaklaştığı zaman sağlanmaktadır. Ancak bu durumda su kaynağı ve aktığı vadinin izlenebilirlik oranı son derece düşüktür. Buna karşılık tam tersine yukarıda da belirtildiği üzere vadinin doğusunda adeta bir sur duvarı şeklinde uzanan Avla Dağ'ın batı yamacı, ortaya koyduğu ani yükselti farkı sebebiyle, çok fazla mesafe kat etmeden vadinin kontrolüne olanak sağlaması avantajı doğrultusunda bölge için bir hâkimiyet alanı olarak tanımlanabilir.

Pleistosen ve Erken Holosen dönemleri boyunca insanoğlunun temel besin elde etme stratejisinin büyük ölçüde avcılık ve toplayıcılığa dayandığı bilinmektedir. Bu dönemler kapsamında, Ürgüp bölgesinin ana su kaynağı olarak tanımlayabileceğimiz Damsa Çayı'nın aktığı vadiye hâkim konumuyla Avla Dağ, bölgenin tarihöncesi sakinlerinin besin elde etme stratejileri açısından ayrı bir öneme sahiptir. Avla Dağ batı yamacı, sağladığı bu hâkimiyet

avantajı ile hem hayvan sürülerinin gözlenmesi hem de avcı grupların bu sürüler tarafından fark edilemeyecek (Resim 11) bir uzaklıkta olmaları sebebiyle, avcılık faaliyetleri açısından stratejik bir öneme de sahiptir. Bunun yanı sıra batı yamacının içinde barındırdığı su kaynakları da benzer bir şekilde özellikle yükseklik açısından daha üst seviyelerde yaşamaya uyum sağlamış olan hayvan türleri için önemli bir çekim bölgesidir. Batı yamaç, daha küçük ancak yerleşime uygun başka mikro alanları da içerisinde barındırmaktadır. Örneğin Tortuman Deresi'nin aktığı vadi alanı, yeşil bitki örtüsü ve volkanik kaya oluşumlarıyla dikkat çekmektedir. Bu mikro bölgenin merkezinde bulunan açık alanın etrafını çeviren kayalık, bir nevi koruyucu duvar fonksiyonu görmektedir. Tortuman Deresi bu açık alanın kenarından akmaktadır. Alan, korunaklılığının yanı sıra su kaynağına da sahip olması sebebiyle tarihöncesi insan topluluklarının yerleşim stratejileri açısından uygun koşulları sağlamaktadır (Resim 12). Avla Dağ 5 buluntu yeri için de benzer şartlardan söz edilebilir. Damsa Çayı vadisine hâkim konumu hayvan sürülerinin hareketlerinin fark edilmeden izlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Ek olarak kuzeybatısında bulunan Kurt Deresi ve güneydoğusunda bulunan Cemece Deresi'ne yakın konumu da su kaynaklarına yakınlık açısından avantajlıdır. Dolayısıyla Avla Dağ 2 ve 5 buluntu yerleri hem tarihöncesi topluluklarının su ihtiyaçlarını sağlarken, aynı zamanda bu su kaynaklarının av hayvanlarını da bölgeye çekmeleri sebebiyle avcılık faaliyetleri açısından uygun alanlar olarak tanımlanabilirler.

Avla Dağ, iklimsel koşullara bağlı olarak değişkenlik gösteren bir av, konaklama ya da yerleşim stratejisi için uygun çevre koşullarını sağlamaktadır. Sıcaklık derecelerinin yüksek seviyelere ulaştığı yaz aylarında, Damsa Çayı vadisinin sıcaklık ve neme bağlı olarak daha elverişsiz bir ortam sağlaması, aksine Avla Dağ yamaçlarının yükselti sebebiyle sıcaklık değerleri açısından daha uygun bir yaşam alanı oluşturması ve yamaçta bulunan farklı su kaynakları, mevsimlik bir yerleşim stratejisi için uygun koşulları sağlamaktadır. Sıcaklık değerlerinin daha düşük seviyelere ulaştığı kış aylarında ise Damsa Çayı vadisi alçak konumu ve vadinin korunaklı yapısı sayesinde mevsime uygun çevre şartlarını sunmaktadır.

Damsa Çayı vadisi ve Avla Dağ'ın batı yamacının oluşturduğu özel bölge (Resim 2), topografya, iklim, bitki örtüsü ve farklı dönemleri içeren buluntu yerlerini içerisinde barındırması sebebiyle Azraq Havzası ile benzerlikler göstermektedir. Ürdün'ün kuzeydoğusunda konumlanan Azraq Havzası 12.000 km² lik bir geniş direnaj alanıdır. Havza, günümüzde yarı kurak-kurak, bozkır ve çöl bitki örtüsünün hâkim olduğu birçok vadi ve mevsimsel bataklık alanını içerisinde barındırmaktadır (Richter v.d., 2013: 467-468). Azraq Havzası'nda 1975-1988 yılları arasında altı sezon, havzanın Geç Pleistosen-Erken Holosen dönemleri içerisinde geçirmiş olduğu çevresel değişimlerin ve bunun sonucu olarak yerleşim ve geçim stratejilerinin nasıl değiştiğinin anlaşılması amacıyla El-Jilat, El Uwaynid ve merkezi havza olarak tanımlanan üç farklı alanda araştırmalar gerçekleştirilmiştir. (Garrard v.d., 1988:40, Byrd 1988: 257).

El-Jilat vadisi 160 km² lik bir alanı kaplamaktadır. Vadinin ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 967-755 m arasındadır. Çakmaktaşı ve kireçtaşı yataklarının bulunduğu vadinin özellikle alçak kesimleri su kaynakları açısından önemli bir potansiyele sahiptir (Garrard v.d., 1988: 40). Azraq havzası sınırları içerisinde bulunan el-Uwaynid vadisi, Azraq'ın 10 km güneybatısında konumlanan 10 km uzunluğundaki Jebel Uwaynid bazalt uzantısının yakınında konumlanmaktadır. Vadi merkezi, bir bataklık alanın ve çevresindeki göl depositlerinden oluşmaktadır (Byrd 1998: 42, Garrard v.d., 1998: 42). Araştırmaların üçüncü ana bölgesini oluşturan merkezi havza ise göl ve bataklık alanlarının bulunduğu su kaynakları açısından zengin bir bölge olarak tanımlanabilir (Garrard v.d., 1998: 44).

Azraq Havzası'nda 1975-1988 yılları arasında sistemli araştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1975 ve 1982 yıllarını kapsayan ilk dönemde, küçük ölçekli yüzey araştırmaları yapılmış, 1984 ve 1985 yıllarında saptanan Üst Paleolitik, Epi-Paleolitik ve Neolitik Çağ buluntu yerlerinde sondaj çalışmaları yapılmıştır. 1987-1988 yıllarında dört farklı Neolitik yerleşiminde arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bozkır coğrafyasının hâkim olduğu Azraq Havzası'nda bulunan vadilerde yılın belli dönemlerinde iklim ve dolayısıyla yağışa bağlı olarak su kaynaklarının kullanılabilir olduğu görülmektedir. Eldeki veriler hem yabancı hem de kültüre alınmış bitkisel ve evcil hayvansal kaynaklarının havza sakinleri tarafından tüketildiğini ortaya koymaktadır. Açığa çıkartılan mimari buluntuların oval ya da daire planlı, toprağa gömük, üst yapı öğelerinin ise organik materyallerden üretildikleri görülmektedir. Tespit edilen yapı örneklerinin geçici özellikleri sürekliliğin aksine mevsimsel bir yerleşim stratejisinin Azraq Havzası Neolitik Çağ toplulukları tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır. Sürtmetaş endüstrisi içinde tanımlayabileceğimiz taşınabilir havaneli ve ezgi taşı örnekleri de bu görüşü destekler niteliktedir (Garrard, vd., 1994: 106-107. Garrard v.d., 1998: 40).

Azraq Havzası, içerisinde barındırdığı vadileri, zengin su kaynakları, iklim ve bitki örtüsü açısından değerlendirildiğinde Avla Dağ ve Damsa çayı vadisinin oluşturduğu özel bölge ile benzer nitelikler ortaya koymaktadır. Ayrıca havzada saptanan Üst Paleolitik, Epi-Paleolitik ve Neolitik Çağ'a tarihlendirilen buluntu yerlerinin ortaya koyduğu uzun dönemli yerleşim karakteri, Avla Dağ buluntuları üzerinden değerlendirildiğinde bölge için beklenen bir durumdur.

Sonuç

1963-1964 yılları arasında Pasquare ve Todd'un gerçekleştirdiği araştırmalardan sonraki elli beş yıllık zaman aralığı içerisinde Avla Dağ, bilimsel araştırmalardan yoksun kalmıştır. Bölgenin iklim koşullarının neden olduğu yoğun erozyona sürekli maruz kalması özellikle erken tarihöncesi buluntu yerlerinin tespit edilmesini gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. 2019 yılında "Nenesu" projesi kapsamında Avla Dağ üzerinde gerçekleştirilen ilk "yeni dönem"

araştırmaları gün geçtikçe yok olmaya yüz tutan hem Orta Anadolu bölgesi hem de Volkanik Kapadokya açısından son derece önemli bir alandaki buluntu yerlerinin tespit edilmesi açısından son derece önemlidir.

Avla Dağ'da 2019 yılı yüzey araştırmalarında saptanan yontmataş alet endüstrisine ait örneklerin büyük bir bölümü obsidiyenden üretilmiştir. Çakmaktaşı buluntular ise çok az sayıdaki örnekle temsil edilmektedirler. Buluntuların yoğunluğu açısından Avla Dağ'ın alçak teraslarında konumlanmış olan 2 ve 5 numaralı merkezler, dikkat çekmektedirler. Buluntular baskı tekniğinde, paralel düzeltili üçgen ya da trapez kesitli dilgi parçaları, dilgi üzeri aletler ve yonga üzeri aletlerin yanı sıra minik atık olarak tanımlanabilecek parçalardan oluşmaktadır (Tablo 1). Paralel düzeltili baskı dilgi parçaları Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da bölgeden bilinmektedir. Avla Dağ 4 buluntu yerinde saptanan ve her iki yüzeyinde baskı düzeltinin bulunduğu bir obsidiyen okucuna benzer örnekler, Köşk Höyük ve Tepecik-Çiftlik yerleşimlerinden bilinmektedir. Köşk Höyük'te Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen III. tabakada benzer bir örnek tespit edilmiştir (Öztaş 2021: 69). Tepecik-Çiftlik yerleşiminde ise Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında oval ya da yaprak biçimli, bazı örneklerde tek, bazı örneklerde ise her iki yüzde de genelde baskı tekniğinde paralel düzeltilerin bulunduğu obsidiyen okuçları saptanmıştır (Balç 2019: 237, 240). Aşıklı Höyük'ün hemen 300 m batısında bulunan ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin en son evresinde Aşıklı yerleşmesinin uydusu olarak yorumlanan Musular'da oval, baskı düzeltili okucu örnekleri bulunmaktadır. Ancak Musular örneklerinde düzeltilerin alt yüzeyde sadece uç ve sap bölümlerinde görülmesi (Kayacan 2018: 49-50, 58), Avla Dağ örneğini Musular örneklerinden ayırmaktadır.

Avla Dağ'da 2019 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda az sayıda erken tarihöncesi dönemler içerisinde değerlendirilebilecek çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Eldeki örneklerin tümü Avla Dağ 5 buluntu yerinden gelmektedir. Avla Dağ 5 çanak çömleği el yapımı, özlü, bitkisel katkının yoğun, mineral katkının ise daha az kullanıldığı, kahverengi astarlı, bazı örneklerde siyah alacalı, dış yüzeyleri açık, iç yüzeylerinde ise ince düzeltilerin olduğu bir çanak çömlek grubu olarak tanımlanabilir. Saptanan parçaların büyük bir bölümü gövde parçası niteliğindedir. Az sayıda form veren örnekler arasında açık ağızlı kâse formlarının yanı sıra "S" biçimli pişirme kabına ait olabilecek bir örnek de tespit edilmiştir.

Avla Dağ çanak çömlek buluntuları değerlendirildiğinde, Volkanik Kapadokya bölgesinde karşılaştırılabilecek örnekler Musular'ın geç dönem, çanak çömlekli evresinden, Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük yerleşimlerinden bilinmektedir. Musular'ın el yapımı, bitkisel katkılı koyu renkli açık mal grubu içerisinde en yaygın formlar düz kenarlı ve "S" profilli derin kâseler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca "S" profilli pişirme kapları, büyük düz boyunlu çömlekler, düz kenarlı tabaklar, dışa dönük ağızlı çömlekler, dışa dönük ağızlı kaseler, yuvarlak gövdeli kaseler ve basit düz çömleklerde görülmektedir (Özbaşaran v.d., 2007: 279-

280). Tepecik-Çiftlik yerleşiminin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlendirilen V. ve IV. tabakalarında el yapımı, bitkisel katkı, özlü, açık, alacalı, koyu renkli ve siyah açık mal gruplarına ait örnekler açığa çıkartılmıştır. Tutamak ve kulp gibi uzantıların bulunmadığı örneklerde dar ağızlı kapların yanı sıra geniş ağızlı çanaklar da görülmektedir (Bıçakçı v.d. 2007: 242). Köşk Höyük yerleşiminin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem buluntuları arasında en yaygın grubu oluşturan el yapımı, gri, kahverengi ve deve tüyü renk tonlarındaki hamurlu, mineral katkı, özlü, kahverengi ve gri tonlarındaki astarlı ve açık örnekleri, Avla Dağ örnekleri ile karşılaştırılabilecek niteliktedir (Öztan 2007: 227).

Yukarıda değerlendirilen buluntular ışığında, Avla Dağ'da 2019 yılı "yeni dönem" ilk sezon buluntuları üzerinden yapılan ilk gözlemler, Batı Volkanik Kapadokya, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin son evreleri ve Çanak Çömlekli Neolitik dönem yerleşimleri ile var olan benzerlikleri ortaya koymaktadır. Avla Dağ'ın, Çanak Çömleksiz Neolitik öncesi erken tarihöncesi topluluklarının konaklama, özellikle av olmak üzere besin elde etme stratejileri açısından uygun koşulları sağladığı açıktır. Ancak 2019 yılı buluntularının da gösterdiği üzere gün geçtikçe erozyon sebebiyle yok olma tehlikesiyle yüzleşen, muhtemel erken tarihöncesi buluntu yerlerinde daha sistematik ve kapsamlı çalışmaların gerekliliği açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Azraq Havzası'nda Garrard ve ekibinin 1975-1988 yılları arasında gerçekleştirdikleri kapsamlı sistematik araştırmalar, iyi bir örnek oluşturmaktadır. Havza kapsamında farklı vadilerde Üst Paleolitik, Epi-Paleolitik ve Neolitik Çağ'a tarihlendirilen birçok buluntu yeri, yüzey araştırmaları, sondaj çalışmaları ve sonrasında gerçekleşen kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkartılmıştır. Benzer bir şekilde, tüm tarihöncesi çağları kapsayacak bir yaklaşım benimsenerek, kuzey-güney yönünde 16 km lik bir uzunluğa sahip Avla Dağ üzerindeki birçok mikro alan ve dağın kenarında, kuzey-güney doğrultusunda Ürgüp ilçesi boyunca akan Damsa Çayı ve kollarının oluşturduğu vadiler üzerinde, sistematik yüzey araştırmaları, sondaj çalışmaları ve gerektiğinde kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesi, bölge tarihöncesi çağlarındaki 'boşlukları' tamamlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Daha küçük ölçekte, Merkezi Volkanik Kapadokya olarak tanımlanan Nevşehir ili ve çevresinin erken tarihöncesi karakterinin anlaşılması sürecinde Avla Dağ'ın anahtar bir araştırma alanı olduğu son derece aşikârdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

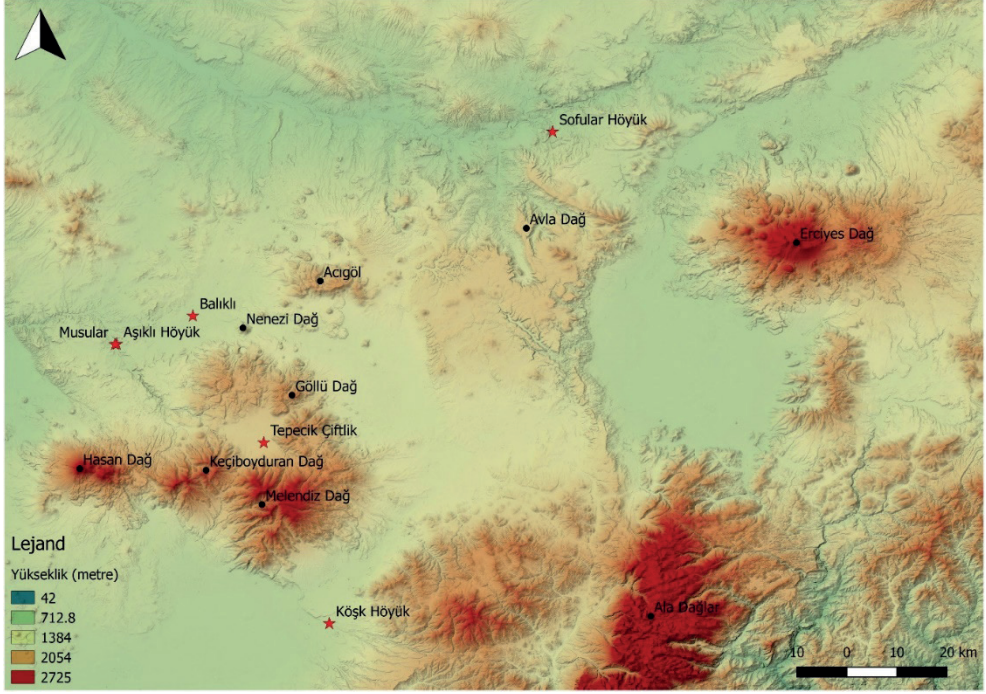
- Balcı, S. The Obsidian Industry of Pre-Pottery Neolithic levels at Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia. L. Astruc, C. McCartney, F. Briois & V. Kassianidou. *Near Eastern Lithic Technologies on the Move Interactions and Contexts in Neolithic Traditions 8th International Conference on PPN Chipped and Ground Stone Industries of the Near East* :135-248. Astorm, Nicosia.
- Balkan-Atlı, N. & Cauvin, M. C. (1998). Aksaray, Nevşehir, Niğde İleri Obsidien Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 15(2): 219-232.
- Bıçakçı, E. Altınbilek Algül, Ç. Balcı, S. Godon, M. (2007). Tepecik-Çiftlik. M. Özdoğan, N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (s. 237-254). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Byrd, F. B. (1988). Late Pleistocene Settlement Diversity in the Azraq Basin. *Paleorient* 14(2): 257-264.
- Duru, G. (2018). Değişen Zaman, Dönüşen Geçmiş: Volkanik Kapadokya'da Neolitik. *Anadolu* 44: 157-179.
- Garrard, A., Baird, D., Colledge, S., Martin, L. & Wright, K. (1994). Prehistoric Environment and Settlement in the Azraq Basin: an Interim Report on the 1987 and 1988 Excavation Seasons. *Levant* 26: 73-109.
- Garrard, A., Colledge, S., Montague, R & Hunt, C. (1998). Environment and Subsistence During the Late Pleistocene and Early Holocene in the Azraq Basin. *Paleorient* 14(2): 40-49.
- Gülçur, S. (1999). Aksaray, Nevşehir, Niğde İleri 1998 Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 17(2): 149-162.
- Güngördü, F.V. Başoğlu, O. (2019). Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi Sofular Höyük. *Olba* 27: 41-60.
- Kayacan, N. (2018). Oval Points and Cattle Hunting Practices in Central Anatolia during the 8th Millenium BC. *Adalya* 21. 45-61.
- Omura, S. (1990). 1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İleri Sınırları İçinde Yürütülen Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 8: 69-90.
- Özbaşaran, M. (2011). The Neolithic on the Plateau. S. R. Steadman, G. McMahon (eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E.* (pp. 99-124). Oxford University Press, New York.
- Özbaşaran, M. Duru, G. Kayacan, N. Erdoğan, Buitenhuis, H. (2012). Musular: The 8th Millennium cal. BC Satellite Site of Aşıklı". M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kunihold (eds.), *The Neolithic in Turkey*, (pp. 135-158). Archaeology and Art Publications, İstanbul.
- Öztan, A. (2012). Köşk Höyük A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Plateau. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kunihold (eds.), *The Neolithic in Turkey*, (pp. 31-70). Archaeology and Art Publications, İstanbul.
- Richter, T., Maher, L. A., Garrard, A. N., Edinborough, K., Jones, M. D. & Stock, J. T. (2013). Epipaleolithic Settlement Dynamics in Southwest Asia: New Radiocarbon Evidence from the Azraq Basin. *Journal of Quaternary Science* 28(5): 467-479.
- Roberts, N. (2012). The Climate of Neolithic Anatolia. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kunihold (eds.), *The Neolithic in Turkey*, (pp. 67-94). Archaeology and Art Publications, İstanbul.
- Şenyurt, S. Y. (1998). Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 16(1): 451-466.
- (1999). Nevşehir İli 1998 Yılı Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 17(2): 365-380.
- Todd, I. (1980). *The Prehistory of Central Anatolia I The Neolithic Period*. Paul Aström Förlag, Göteborg.

Todd, I. A., Pasquare, G. (1965). The Chipped Stone Industry of Avla Dağ. *Anatolian Studies* 15, 95-112.

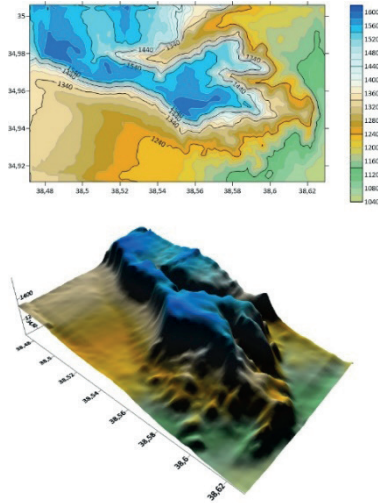
Toprak, V. (1998). Vent distribution and its relation to regional tectonics, Cappadocian Volcanics, Turkey. *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 85, 55-67.

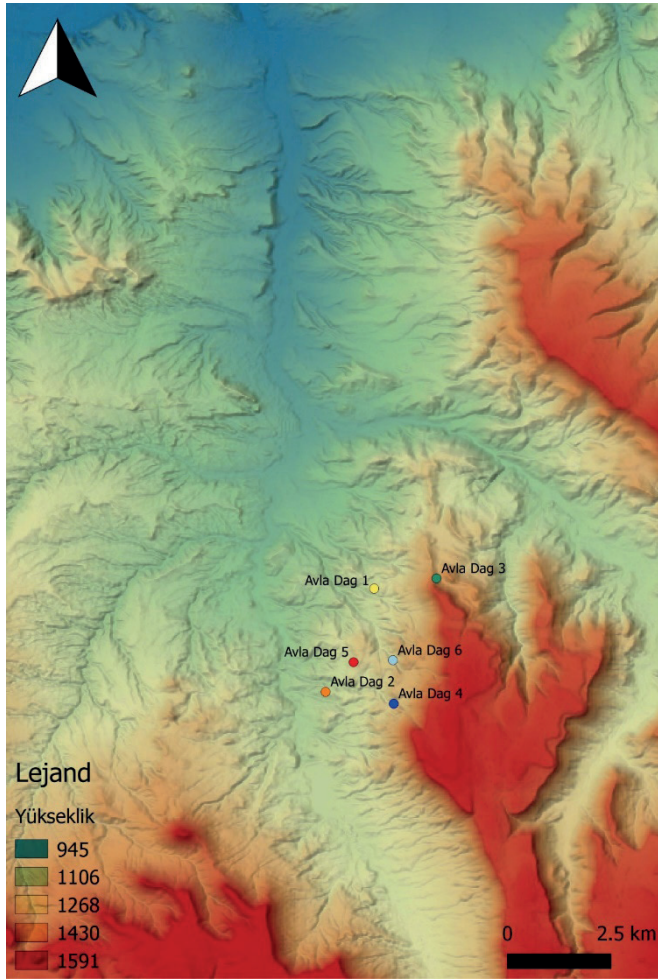
Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler / Figures, Tables and Graphics

Resim 1. Volkanik Kapadokya

Resim 2. Avla Dağ Topografyası

Resim 3. Avla Dağ Üzerindeki Tarihöncesi Buluntu Yerleri

Resim 4. Avla Dağ ve Damsa Baraj Gölü

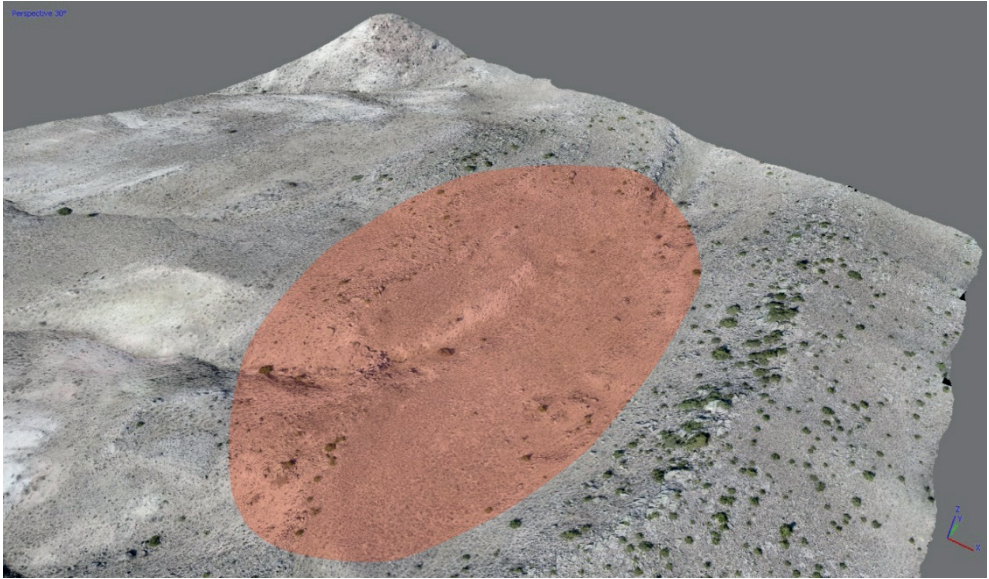
Resim 5. Avla Dağ 2 Buluntu Yeri

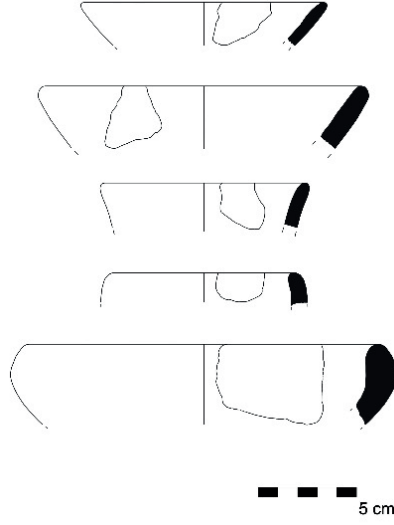
Resim 6. 1. Avla Dağ 4 okucu, 2. Avla Dağ 2 düzeltili dilgi, 3. Avla Dağ 2 kazıyıcı, 4. Avla Dağ 5 çentikli dilgi, 5. Avla Dağ 5 düzeltili dilgi, 6. Avla Dağ 6 düzeltili dilgi

Resim 7. Avla Dağ 5 Buluntu Yeri

Resim 8. Avla Dağ 5 Buluntu Dağılımı

Resim 9. Avla Dağ 5, Çanak Çömlek Formları

Resim 10. Avla Dağ 5, Çanak Çömlek Örnekleri

Resim 11. Avla Dağ 2 Buluntu Yerinden Damsa ayı Vadisi

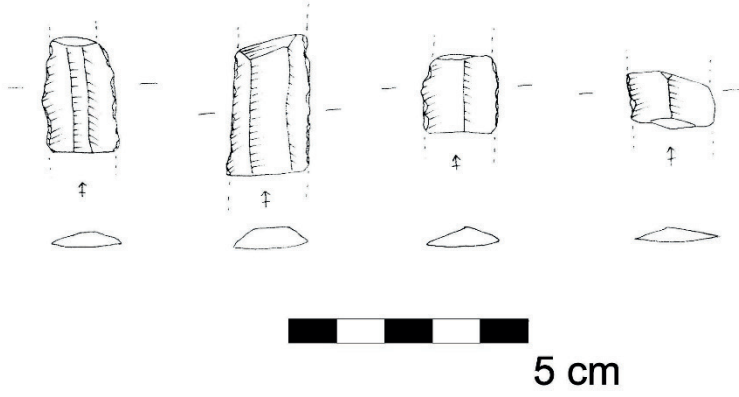

Resim 12. Avla Dağ 2 Mikro Alan

Buluntu Yerleri	Dilgi Parçası	Dilgi Üzeri Aletler	Yonga Parçası	Yonga Üzeri Aletler	Minik Atık	Toplam
Avla Dağ 1			1		14	15
Avla Dağ 2	11	1 çentikli, 6 düzeltili, 4 kullanım	16	1 kazıyıcı ve ara parça 1 çakmaktaşı kazıyıcı 4 düzeltili 4 kullanılmış, 2 kullanılmış çakmaktaşı	30	51
Avla Dağ 3			1	1 kullanılmış	12	13
Avla Dağ 4	6	1 okucu, 5 kullanılmış	8	1 düzeltili, 2 kullanılmış, 1 çakmaktaşı düzeltili, 1 çakmaktaşı kullanılmış	22	36
Avla Dağ 5	22	1 kalem, 1 çentikli dilgi, 8 düzeltili dilgi, 11 kullanılmış dilgi	20	9 kullanılmış, 2 çakmaktaşı kullanılmış	100	142
Avla Dağ 6	2	2 düzeltili dilgi	5	2 düzeltili, 4 kullanılmış, 1 çakmaktaşı kullanılmış	22	29
TOPLAM	35		51		200	286

Tablo 1. Avla Dağ Batı Yamacı Lokasyonlarındaki Buluntu Sayısal Değerleri

Çizim 1. Avla Dağ 5 Dilgi Parçası Örnekleri

Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneği: Bağlamsal Yaklaşımla Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Neolithic Stone Pillar Tradition in Southeast Anatolia: A Comparative Assessment Using a Contextual Approach

Erhan Bingöl¹

¹Protohistory ve Önasya Arkeolojisi,
Adana, Türkiye

ORCID ID: E.B. 0000-0002-1945-8586

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Erhan Bingöl,
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi,
Adana, Türkiye
E-posta: erhanbingol12@gmail.com

Başvuru/Submitted: 03.09.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.10.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 03.11.2021

Kabul/Accepted: 09.11.2021

Atıf/Citation: Bingöl, E. (22). Güneydoğu Anadolu'da Neolitik Dönem dikilitaş geleneği: Bağlamsal yaklaşımla karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 27–59.
<https://doi.org/10.26650/anar.2021.990953>

Öz

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Neolitik Dönem yerleşimleri özellikle son yirmi beş yıldır költ yapıları ve simgecilik merkezli farklı teoriler üzerinden yoğun olarak incelenmiştir. İlk olarak Nevalı Çori, sonrasında Göbeklitepe'nin keşfiyle birlikte bölgedeki araştırmaların merkezine yerleşen költ yapıları, dikilitaşlar ve kabartma motifler, din arkeolojisi açısından yenilikçi kuramsal tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın ana konusunu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem içerisinde bir gelenek halini alan dikilitaşların arkeolojik bağlamlarından hareketle değerlendirmesi oluşturur. Değerlendirme kapsamında ilk olarak tüm yerleşim yerlerinde saptanmış olan dikilitaşlar ve üzerinde bulunan betimlemeler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Daha sonra dikilitaşların sahip olduğu özellikler yerleşmeler arası karşılaştırmalar yapabilmek için sayısal verilere dönüştürülmüş ve buradan elde edilen istatistikî sonuçlardan ve dikilitaşların arkeolojik bağlamlarından hareketle bütüncül bir yaklaşımla yeniden yorumlanmıştır. Dikilitaşlar üzerindeki tasvirlerin sembolik iğeriiyle arkeolojik bağlamları bir arada ele alındığında Güneydoğu Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem toplumlarının ritüel davranışlarına ışık tutacak niteliktedir. Fırat ve Dicle Bölgesi'nde ele geçen dikilitaşlar form, boyut ve tasvir anlayışı bakımından iki farklı geleneği yansıtmakta, her iki bölgenin özgün karakterinin göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu fark, aynı zamanda, ritüel ve inanç pratikleri açısından ayrışan düşünel dünyaların varlığının göstergesidir. Bununla birlikte her iki bölgede de költ yapıları çoğunlukla yerleşim yerlerinin domestik mekânlardan ayrı, özel olarak seçilmiş bir alanında yer alır. Tüm bu yapıların sürekli yenilenmesi ve onarılması, dikilitaşların devşirme malzeme olarak tekrar tekrar kullanımı, binaların kullanım sonunda gömülmesi ortak özellikler olarak karşımıza çıkar. Dikilitaşlar üzerindeki eril ve yabanıl dünyadan ilhamını alan sembolizm ise özellikle Fırat Havzasında dikkat çekici bir özellik olarak tartışılmıştır. Aynı bölgede zamanla önce dikilitaşların boyutlarının küçülmesi, daha sonra tamamen yok olması Neolitik yaşam biçimindeki ekonomik ve ideolojik kırılmalara işaret edebilir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Dikilitaş Geleneği, Költ Yapıları, Göbeklitepe

ABSTRACT

The last 25 years witnessed an unprecedented increase in the theoretical and empirical research on the southeast Anatolian Pre-Pottery Neolithic (PPN) period, focusing on cult buildings and ritual symbolism. The cult structures, pillars, and relief motifs, which became the center of research in the region with the discovery of Nevalı Çori and Göbeklitepe, engendered novel theoretical discussions within the archaeology of religion. The main subject of this study is the evaluation of the stone pillars—which became a tradition in the PPN period—in terms of their archaeological contexts. This paper discusses the pillars and details and depictions etched on them, while compiling numerical data on their assessed features. All the stone pillars unearthed so far in archaeological excavations and surveys have been re-evaluated and reinterpreted from a holistic approach by considering the archaeological contexts as well as their structural features and relief depictions. Stone pillars provide ample information on the symbolism and ritual practices of the communities when assessed with their archaeological contexts and symbolic features as a whole. The stone pillars identified in the Euphrates and Tigris regions represent two different traditions in terms of form, size, and depiction, which indicate that these two regions need to be viewed as two unique and separate yet connected entities. This difference is an indication of unique symbolic and ritual practices that refer to distinct ideological worlds. However, in both regions, the cult and special buildings were mostly located in a specially selected area of the settlements, separate from the domestic features and architecture. In addition, the practice of constant construction and re-construction, the secondary use of pillars as architectural elements, and the subsequent burial of buildings when their use-life was completed are common characteristics observed in both regions. Masculine and wild faunal symbols typically characterize the pillars from the Euphrates Basin sites. The gradual shrinkage of pillar size and their subsequent disappearance at the Euphrates Basin sites may suggest that ideological and economical transformations were underway in Neolithic society.

Keywords: Southeast Anatolia, Pre-Pottery Neolithic Period, Pillar Tradition, Cult Buildings, Göbeklitepe

EXTENDED ABSTRACT

While research and fieldwork at the Pre-Pottery Neolithic (PPN) sites in Southeast Anatolia are still unfolding, this study focuses on the stone pillars found there as ritually charged elements within specially constructed buildings. This article compares and contrasts the structural, contextual, and compositional aspects of the stone pillars from the Euphrates and Tigris Basins dating back to the 10th and 9th millennia BCE. This contextual–comparative approach allows the production of quantitative and qualitative data on the yet unrecognized aspects of stone pillar tradition in the region. In a broader sense, this approach may inform archaeology of religion and cult as theoretical research agendas.

Stone pillars provide ample information on the symbolism and ritual practices of the communities when assessed holistically with their archaeological contexts and symbolic features. The stone pillars identified in the Euphrates and Tigris regions represent two different traditions in terms of form, size, and depiction, which indicate that these two regions need to be viewed as two unique and separate yet connected entities. In Southeast Anatolia, all the cult buildings were found at special locations within the sites separate from the domestic architecture. All the buildings were used, re-used, and re-organized before they were buried. However, there are pronounced differences between the stone pillars in the Euphrates (mainly Urfa) Region and those in the Tigris Region. For instance, all the PPN Tigris stone pillars were left undecorated, except for a few circular marks on some of the Gusr Höyük pillars. The anthropomorphic pillars with human depictions were found only

at the Urfa sites, such as Nevali Çori, Harbetsuvan, and Göbeklitepe. In the Tigris Region, however, both Gusir and Hasankeyf provided evidence of ritual depositions of animal horn cores around the stone pillars, a practice not evident from the Urfa sites. Another difference is in the treatment of the buildings after their use-life. In Çayönü and Hasankeyf, both in the Tigris Region, the stone pillars were mostly broken as they were re-used as building materials. These buildings were buried with sterile soil. However, in the Euphrates sites, such as Göbeklitepe and Harbetsuvan, the buildings were buried with rubble and many impurities. All these differences are arguably a reflection of diverging perceptions toward cult and related ritual symbolism, practices, and performances in both regions.

The richness of the visual depictions at the Urfa sites allow for an interpretation in terms of the Neolithic religious conceptions. The animal figures on the pillars and their location within a cult building indicate an intention to interact with, or even control, nature and its beings and spirits. Specifically, the complexity of compositions with various animal species showing them in interaction may depict ancient creation and heroic myths of the communities. The contextual relation of human-like T-shaped pillars, their clear masculine references, and the animal reliefs on them may likewise be interpreted as symbolic manifestations of controlling and dominating the wild, aggressive animals. There is clearly a close symbolic relation between the hunter-gatherer individual and wild animals as part of a wider ideological world.

Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik (ÇÇN) dönem kült yapılarında (Harita 1) görülen dikilitaşların kullanımı yalnızca mimari bir öge değil aynı zamanda kabartma tasvir çeşitliliğiyle de dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır¹. Neolitik Dönem tartışmalarına dair farklı kuramsal tartışmaları da beraberinde getiren avcı-toplayıcı karakterdeki toplulukların bu tarz anıtsal yapılar inşa etmesindeki etkenler, ideolojik ve sosyo-ekonomik modeller kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır (Cauvin, 2000; Hayden, 2015; Özdoğan, 2007; Schmidt, 2005; Türkcan, 2006). Diğer yandan, tasvir gruplarının yerleşimlere ve dönemlere göre dağılımları, evrelere göre gelişimleri gibi konular arkeolojik bağlamda geniş bir açıdan ele alınmamıştır.

Dikilitaş geleneği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat ve Dicle Havzalarında yer alan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinde karşımıza çıkar. Şanlıurfa Bölgesi'ndeki şu ana kadar saptanmış olan yerleşimlerin çoğunlukla Harran Ovası'na hâkim tepelerde bulunması, ovadan geçen av hayvanlarının takibine ve avlanmasına imkân vermesi (Çelik, 2018) ve yapı inşası için gerekli olan hammaddeye kolay erişim sağlayan kireçtaşı platolar olması en başlıca neden olarak görülmektedir. Bununla birlikte Şanlıurfa şehir merkezinde yer alan Yeni Mahalle örneğinde olduğu gibi benzer özellikler sergileyen yerleşimler yalnızca platolarda olmayıp ovalık alanlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Yukarı Dicle Bölgesi'nde şu ana kadar saptanmış olan yerleşim yerlerinde ele geçen dikilitaş örneklerine bakıldığında, az sayıdaki soyut tasvir örneği dışında Şanlıurfa Bölgesi'ne göre neredeyse tümünün bezemesiz olduğu görülmektedir. Form ve boyut olarak da bölgesel farklılıklar göze çarpmaktadır. Her iki bölge özelinde görülen farklılıkların kült ile ilişkili ritüel faaliyetler sırasında simgesel düşünce pratikleri açısından bir takım farklı algılamalar olduğunun yansımaları olarak görülebilir. Arkeolojik araştırmalarda tespit edilen dikilitaşların bölgesel, kronolojik, bağlamsal olarak ayrıntılı değerlendirilmesi bu açıdan yapılacak çalışmalara da önemli bir veri kaynağı olacaktır.

Ayrıca sembolizmi merkeze alan tartışmalar, çoğunlukla yerleşimlerin sivil mimari unsurlarını yakın döneme kadar ikincil planda bırakırken, ağırlıklı olarak Göbeklitepe özelinde yürütülmüş ve dikilitaşlı yerleşimler yalnızca inanç ile ilişkili merkezler olarak kabul edilmiştir. Bu bakış; dikilitaşlı yapıların ele geçtiği yerleşimleri çoğunlukla sadece kült yapılarından oluşan ya da olası "hac" merkezleri (Watkins, 2014) olarak gören ve ne yazık ki arkeolojik olarak bağlamsal ve bölgesel değerlendirme bütünlüğünden yoksun bir tartışmanın odağına yerleştirmiştir. Bu yerleşimlerin sivil yapı örnekleri gibi yeni bulgular barındırması da yeni tartışmaları ve değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir.

1 Bu makale, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeçiliği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kuşkusuz insan türünü diğer canlı formlarından ayıran önemli etkinlik alanı simgeler kullanma yeteneğidir (Renfrew ve Bahn 2017, s. 432). Simge, duyularla ifade edilemeyen bir şeyin yerine kullanılan somut nesne veya işaretlerdir. Dikilitaşlar üzerinde yer alan hayvan simgelerinin, dönemin topluluklarının dünya görüşlerini de oluşturan ve yansıtan önemli bir görüntü sunar. Bu anlamda, dikilitaşlar üzerinde betimlenen hayvan simgeleri ve bu simgelerin ritüel yapılarıdaki konumlandırılmaları da ele alınıp değerlendirilmiştir.

Dikilitaşların Ortak Özellikleri: Kronoloji, Hammadde, Form ve Boyut

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dikilitaşlı yapılara dair en erken bulgular MÖ 10. binyılın başlarına tarihlendirilen Gusir Höyük (Karul, 2011), Hasankeyf (Miyake, 2016) ve Göbeklitepe'den (Schmidt, 2007a) gelmektedir. Göbeklitepe'nin II. tabakası ve Nevalı Çori'nin Kült Yapısı III'ten anlaşıldığı kadarıyla dikilitaşların ÇÇNB evresinin sonuna doğru, yani MÖ 9. binyılın sonuna doğru azaldığı, MÖ 8. binyıldan itibaren devam etmediği görülmektedir (Bingöl, 2018, s. 4).

Dikilitaşların yapımında kullanılan malzeme istisnasız olarak kireçtaşıdır. Şanlıurfa Platosu'nda az kıvrımlı kireçtaşı ve yer yer bazalt kaynakları mevcuttur. Platoda yer alan kireçtaşlarından oluşmuş yüksek bir alan olan Tek Tek ve Susuz Dağları dikilitaşların yapımında kullanılan hammaddenin kaynağını oluşturur (Tunçdilek, 1971, s. 116).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde şu ana kadar saptanan dikilitaşlar, form olarak "T", ters "L" ve "I" biçimli olmak üzere üç farklı tip göstermektedir (Tablo 1). Bölgesel olarak bir ayrımın da görülebildiği dikilitaş buluntuları içerisinde, Yukarı Dicle Bölgesi'nde kazıları yapılmış olan Gusir Höyük, Çayönü, Hasankeyf Höyük ve Boncuklu Tarla yerleşim yerlerinde ele geçen dikilitaşların tümü "I" formunda olup henüz "T" formunda olan dikilitaş buluntusu mevcut değildir. Diğer bir yandan form olarak "T" ve ters "L" biçimli özellik sergileyen dikilitaşların tümü, şu ana kadar Şanlıurfa'nın Harran yöresine has bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Bingöl, 2018, s. 196).

Şimdiye kadar elde edilen verilerden dikilitaş boyutlarına bakıldığında (Grafik 1), Yukarı Dicle Bölgesi'nde ele geçen dikilitaşlar 1.5-3 metre arasında değişen yüksekliklere sahiptir. Bölgede yer alan Hasankeyf Höyük buluntusunun üst kısmının kırık olması nedeniyle yüksekliği bilinmemektedir (Miyake, 2016, s. 34). Gusir Höyük yerleşiminin her evresinde görülen dikilitaşlar 1.2 ile 1.5 m arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir (Karul, 2013a, s. 94). Bölgenin bir diğer dikilitaş buluntusu veren Çayönü yerleşiminin ÇÇNB tabakasında ise Kafataşlı Yapı (BM2a), Saltaşlı Yapı, Terrazzo Yapıları ve Meydan'da (Plaza) bütünlenebilir veya sağlam ele geçen dikilitaşlar boyut olarak 1.5-2.80 m arasında değişen yüksekliklere sahiptir (Özdoğan ve Özdoğan 1998, s. 592). Mardin'de yer alan Boncuklu Tarla'da "stelli bina" olarak tanımlanan yapı içinde bulunan dikilitaşlar ise 1.5 m yüksekliğe sahiptir (Kodaş, 2020, s. 25).

Fırat Bölgesi dikilitaşlarının boyutlarında kronolojik olarak daha belirgin bir değişim söz konusudur. Dikilitaşlar, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin A ve B evreleri arasında boyut bakımından farklılıklar gösterir. Şanlıurfa Bölgesi'ndeki dikilitaşlar hem taş ocaklarında çıkartılmaya hazır olarak bulunan taslak formlarla hem de yapı içlerinden bilinmektedir.

Bölgedeki bilinen en yüksek örnekler Göbeklitepe'nin III. tabaka yapılarından gelir. Göbeklitepe'nin ÇÇNA evresi ile ÇÇNB evresine geçiş aşamasına tarihlendirilen A, B, C, D ve H ve tabakaları belirsiz olan F, G ve I yapılarında dikilitaşlar boyut olarak 1.90 ile 5.5 m arasında değişen yüksekliklere sahiptir (Grafik 2). Ancak genel bir kural olarak yapıların merkezinde konumlandırılmış olan dikilitaşlar, bunları çevreleyen dikilitaşlara nazaran daha yüksektir (Bingöl, 2018, s. 197).

Göbeklitepe'nin mutlak tarihlendirmesi yapılmış olan III. tabaka yapıları içinde en eski tarihi veren D Yapısı'nın merkezi dikilitaşlarının yüksekliği 5.5 m'dir. Merkezi dikilitaşları çevreleyen dikilitaşlar ise merkeze nazaran daha küçük boyutlu olup genel olarak 3 m'den büyüktür (Dietrich ve ark., 2013, s. 37-38). D Yapısı'ndan daha geç bir tarih veren C Yapısı'nın merkezi dikilitaşları ise 5 m yüksekliğindedir (Schmidt, 2010a, s. 249). Söz konusu dikilitaşların çevresinde yer alanların yükseklikleri ise 2 ile 3.50 m arasında değişir. Aynı yapının dikilitaş kalınlıkları ise 25 ile 50 cm arasında değişen ölçülere sahiptir. B Yapısı'nın merkezi dikilitaşlarının boyutları 3.40 ile 3.60 m'dir (Schmidt, 2007a, s. 128-129).

Göbeklitepe III. tabaka ile II. tabaka arasında geçiş evresine tarihlendirilen ve olasılıkla daha geç inşa edilmiş olan A Yapısı'nın merkez dikilitaşlarının yüksekliği ise 3.15 m'dir (Schmidt, 1998, s. 3). Daha küçük boyutlu olan çevre dikilitaşlar ise 1.70 ile 2.10 m arasında değişen yüksekliklere sahiptir (Bingöl, 2018, s. 197).

H Yapısı henüz tam olarak kazılmamasına rağmen açığa çıkartılan merkez dikilitaşlardan P51 numaralı dikilitaşın yüksekliği 2.70 m, genişliği 1.26 m ve kalınlığı 52 cm'dir. Açığa çıkartılan çevre dikilitaşlarının boyutları ise 2 ile 2.5 m arasında değişmektedir. Bu yapılarda ele geçen dikilitaşların boyutları, III. tabaka dikilitaşlarına kıyasla daha küçük boyutludur. I Yapısı'na ilişkin olarak henüz detaylı bir yayın yapılmaması nedeniyle yapıdaki dikilitaşların boyutlarına ilişkin şimdilik bilgimiz yetersizdir. F Yapısı'ndaki PXXXVII numaralı dikilitaşın ele geçen kısmının yüksekliği 1.70 m'den büyüktür. Aynı yapıdaki PXXXV numaralı dikilitaşın yüksekliği ise 2.15 m'dir (Dietrich, Notroff ve Schmidt 2015, s. 99-100; Schmidt, 2010a, s. 244).

Yuvarlak planlı yapılardan dörtgen planlı mimariye doğru bir geçişin olduğu Göbeklitepe'nin II. tabaka yapıları içinde şimdiki kadar yayını yapılmış olan toplam 43 adet dikilitaşın varlığı bildirilmiştir. Bu dikilitaşlarının ortalama yükseklikleri 1 ila 2 metre arasında değiştiği görülmektedir. Bu verilere dayanarak, Göbeklitepe'de dikilitaşların

boyutlarının zaman içinde giderek küçülmüş olduğu görülür (Grafik 2). Bu duruma paralel olarak, yapıların boyutlarında da küçülme göze çarpmaktadır.

Göbeklitepe dışında, Şanlıurfa bölgesinde kazı çalışmaları sırasında dikilitaşlı yapıların bulunduğu yerleşimlerden biri de Nevalı Çori'dir. Buradaki dikilitaşlı yapılar MÖ 8. binyıla ait tabakalardan gelir. Kült Yapısı II'nin tüm olarak korunmuş iki adet dikilitaşın yükseklikleri 1.70 ile 1.95 m'dir (Hauptmann, 1993, s. 47-48). Kült Yapısı II ve III'de sağlam veya tümlenebilir olarak ele geçmiş dört adet dikilitaşın boyutu 1.70 ile 3.15 m arasında değişmektedir (Hauptmann, 2012a, s. 17-18).

Harbetsuvan Tepesi'nde şu ana kadar yüzeyde ve kazı çalışmalarında toplamda 36 adet dikilitaş açığa çıkartılmıştır. Bütün olarak tespit edilen dikilitaşın yükseklikleri 1.5 ile 2.05 m arasında değiştiği görülür (Bingöl, 2018, s. 162-169; Çelik ve Uludağ 2019, s. 337-356; Çelik ve T. Çelik 2020, s. 310).

Karahan Tepe'de tespit edilen dikilitaşlardan birisi taş ocağında bulunan ve taşınmak üzere kabaca işlenmiş haldedir. Söz konusu dikilitaşın yüksekliği 4.5 m, genişliği ise 1.5 m'dir (Güler ve Çelik 2015, s. 85). Yerleşim yerinde in situ halde saptanan 266 adet dikilitaşın boyutları tam olarak bilinmemekle birlikte, yüzeyde ve kaçak kazılar sonucu kısmen açığa çıkarılmış olanların genişlikleri 90 cm ile 70 cm, kalınlıkları 25 cm ile 20 cm arasında olup yükseklikleri ise yaklaşık 1.5- 2 m olarak ölçülmüştür (Çelik, 2005, s. 138).

Yüzey araştırmasında saptanan Sefer Tepe'deki dikilitaşların yükseklikleri 1.5-2 m arasında değişir (Tablo 1). Kalınlıkları 20 ile 30 cm arasında değişen dikilitaşların genişlikleri 50-70 cm'dir (Çelik, 2006, s. 24). Taşlı Tepe ve Kurt Tepesi yerleşim yerlerinde saptanan dikilitaşların yükseklikleri 1.5 ile 2.5 m arasındadır. Kalınlıkları 20-25 cm arasında değişen söz konusu buluntuların genişlikleri 50 ile 70 cm arasındadır (Çelik, 2015a, s. 319). Besta Faki Mevkii'de saptanan dikilitaş gövde kısmına ait parçanın genişliği yaklaşık olarak 70 cm'dir (Çelik, 2016, s. 416). Kocanizam'da bulunan dikilitaş gövdesine ait tek parçanın boyutu, kenarlarının kırık olması nedeniyle saptanamamıştır (Güler ve ark., 2012, s. 160). Ayanlar Höyüğü'nde henüz T-biçimli dikilitaş tespit edilememekle birlikte, dikilitaşlar için yapıldığı bilinen ortası oyuk kaide parçaları ele geçmiştir (Çelik, 2017, s. 362).

Göbeklitepe'nin III. tabakası dışında Şanlıurfa'da ele geçen dikilitaşlar yapıların mimari özellikleri ve diğer buluntu öğeleri ile ÇÇNB evresine tarihlendirilmektedir. Göbeklitepe, Nevalı Çori ve Harbetsuvan Tepesi dışındaki bilgiler şimdilik yalnızca (Bingöl, 2018) yüzey buluntuları ile sınırlıdır². Yeni başlayan Sefer Tepe ve Karahan Tepe kazılarıyla birlikte dikilitaşların boyutlarına dair bilgiler daha tanımlayıcı olacaktır. Şimdilik yukarıda

2 2019 yılı itibariyle Karahantepe'de bilimsel kazılar Necmi Karul başkanlığında başlamıştır. Bir diğer kazı çalışması, 2021 yılı içerisinde kısa süreli yapılan Sefer Tepe ve Sayburç yerleşim yerleridir. Her üç yerleşim yerinin bulgularına dair bilimsel yayınlar henüz bulunmamaktadır.

mevcut verilerden yola çıkarak, her iki bölge açısından dikilitaşların boyut ve form olarak birtakım farklı özellikler sergilediğini söylemek mümkündür. Örneğin; Şanlıurfa Bölgesi dikilitaşlarının kronolojik olarak giderek küçüldüğünü net olarak söyleyebiliriz. Yukarı Dicle için bu durum benzer bir görüntü sergilememektedir. Ayrıca her iki bölgede form olarak birbirinden farklı tasarıma gidildiği görülmektedir.

Dikilitaşlar Üzerindeki Tasvirler

Şanlıurfa Bölgesi'ndeki ele geçen dikilitaşların üzerinde yer alan tasvirlerin tamamına yakını kabartma bezemeli olup aynı zamanda zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Göbeklitepe'nin III. tabakasına ait 39 adet dikilitaş üzerinde kabartma bezemeler bulunmaktadır (Bingöl, 2018, s. 304, Tablo 3). Bu sayı, şu ana kadar III. tabakada saptanmış dikilitaşların yarısından fazlasının kabartmalı olduğunu göstermektedir. ÇÇNB evresine ait II. tabaka dikilitaşlarında ise tasvirler büyük oranda azalır. Göbeklitepe dışında Nevalı Çori, Harbetsuvan Tepesi, Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Kurt Tepesi ve Kilisik yerleşimlerinde az sayıda da olsa hayvan, el-kol, kravat ve şevron motifi kabartmaları (Tablo 1) görülmektedir.

Yukarı Dicle Bölgesinde şu ana kadar ele geçen dikilitaşlar üzerinde kabartma bezeme bulunmamıştır. Yalnızca Gusir Höyük'teki dikilitaşlardan birkaç örnek üzerinde kazıma bezeme izleri bulunmaktadır. Bu bezemeler birkaç küçük daire ve küçük delikler ile temsil edilmektedir (Karul, 2013a, s. 94).

Hayvan Tasvirleri

Dikilitaşlar üzerinde bulunan süslemeler içerisinde en yoğun tasvir grubunu hayvanlar oluşturur. Hayvan kabartmaları oldukça doğalcı bir biçimde betimlenmiş olup Erken Holosen faunasını yansıtır. Tasviri yapılan türler arasında ceylan, yaban eşiği, yaban domuzu, tilki, aslan, boğa, tavşan, kuşlar, yılan, örümcek ve akrep yoğunluk göstermektedir. Üzerinde hayvan tasvirlerinin yer aldığı dikilitaşlar, şu ana kadar yalnızca Göbeklitepe, Karahan Tepe ve taslak şeklinde bulunan boğa başının bulunduğu Sefer Tepe'de ele geçmiştir (Tablo 1).

Hayvan tasvirlerinin kronolojik ve yapılaraya göre dağılımına bakıldığında³ Göbeklitepe'nin D Yapısı içerisinde şu ana kadar toplamda 13 farklı türe ait hayvan motifi işlendiği görülür (Grafik 3). Sayısal olarak en yoğun olarak işlenen hayvanlar sırasıyla yılan, tilki ve kuş türleridir (Schmidt, 2007b, s. 156-157). Toplamda 31 adet bulunan yılanların ve 20 adet bulunan kuş türlerinin, bazı dikilitaşlar üzerinde kalabalık gruplar halinde tasvir edilmesi bunların sayısal olarak öne çıkmasını sağlayan bir unsur olduğu düşünülmelidir (Bingöl, 2018, s. 202). D Yapısı içerisinde bulunan diğer türler ise sayısal çoğunluğuna göre sırasıyla, örümcek, akrep, boğa, koç, yaban domuzu, tavşan, aslan, ceylan ve yaban eşiği gibi

3 Göbeklitepe'nin tasvirlerine ilişkin sayısal veriler, yayınlardaki bilgilere dayanarak oluşturulmuştur. Detaylı veriler için bkz. Bingöl, 2018, Tablo 3-4.

hayvanlardır (Peters ve Schmidt 2004, s. 211). Yapı içerisinde şu ana kadar toplamda 65 adet hayvan tasviri açığa çıkmıştır. D Yapısı'nda bulunan hayvan motiflerinde hâkim olan tür tilkidir. Merkezi dikilitaşların her ikisi üzerinde yer alan tilki motifi, yapı içerisinde toplamda yedi farklı dikilitaş yüzeyinde işlenmiştir. Merkezi dikilitaşların gövde kısmında yer alan üç adet tilki kabartmasının ikisinin işlendiği P31 numaralı dikilitaş üzerinde ayrıca bir adet boğa boynuzu motifi bulunmaktadır (Bingöl, 2018, s. 202).

Göbeklitepe'nin C Yapısı'nda bulunan türler arasında baskın olan motif ise yaban domuzudur. Sekiz farklı dikilitaş üzerinde betimlenmiş olan söz konusu hayvana ait tasvir sayısı toplamda 10 adettir. Hayvan çeşitliliği açısından türlerin D Yapısı'na göre azaldığı görülen yapı içerisinde, ördek, turna, tilki, boğa, tavşan, ayı (?) ve tanımlanamayan iki adet tasvir bulunmaktadır. Merkezi dikilitaşların birisinde (P37) tilki motifi yer alırken diğerinde ise boğa kabartması bulunmaktadır. Yapı içerisinde şu ana kadar toplamda 26 adet hayvan kabartması ele geçmiştir (Bingöl, 2018, s. 202-203; Schmidt, 2007b, s. 138-140).

C Yapısı'yla yaban domuzu arasında özel bir ilişki var gibi görülmektedir. Göbeklitepe'nin tüm yapılarında görülen toplam 12 adet yaban domuzu kabartmasının 10'u bu yapıda ele geçmiştir. Aynı zamanda şu ana kadar bulunan yedi yaban domuzu heykelinin altısı bu yapı içinde bulunmuştur (Schmidt, 2008a, s. 29-31; Schmidt, 2010a, s. 250). Yaban domuzu heykellerinin ele geçtiği konumlara bakıldığında bir düzenleme içinde yerleştirilmiş olabileceği akla yatkın gelir. İlk heykel yapının giriş kapısında bulunurken, ikincisi girişin hemen ardından yapının ikincil duvarı ile çevrelenmiş alanın girişe göre hemen solunda bulunmuştur. Diğer heykeller ise yapının birincil duvarı ile çevrelenmiş iç bölümde yapıya girişin hemen solunda bulunan P24 numaralı dikilitaşın yakınında, bu dikilitaşın tam karşısında bulunan kuzey duvarı bölümünde ve merkez doğu dikilitaşın hemen yakınında bulunmuştur (Schmidt, 2007b, s. 138-143).

B Yapısı hayvan tasvirlerine bakıldığında diğer yapılara nazaran az türde ve sayıda motif işlenmiştir. Yapıda üçer adet yılan ve tilki motifi bulunmaktadır. Tilkilerinden ikisi yapının merkez dikilitaşlarında yer alır (Schmidt, 2007b, s. 128-129). Toplam altı hayvan kabartmasının yalnızca iki tür ile temsil edilmesi, bu yapının diğer yapılara göre daha sade tasarlandığına işaret eder.

Göbeklitepe'nin II. tabakaya geçiş evresine tarihlendirilen A Yapısı'nda en fazla betimlenen tür toplamda 23 adetle temsil edilen yılandır. Bunlardan 22 tanesi yapının merkezi dikilitaşlarından birisi olan P1 numaralı dikilitaşın güneydeki dar ve doğudaki geniş tarafına işlenmiştir (Schmidt, 1998, s. 3). Yapının ikinci merkezi dikilitaşı olan P2 numaralı dikilitaş üzerinde ise tek bir tilki ve boğa başı kabartması bulunmaktadır (Driesch ve Peters 1999, s. 29). Tasvir edilen diğer iki hayvan türü farklı dikilitaşlar üzerine işlenmiş olan birer adet boğa ve turna motifidir. Yapı içerisinde toplamda 28 adet hayvan motifi bulunur (Bingöl, 2018, s. 203).

Göbeklitepe'nin II. tabaka geçiş evresine tarihlendirilen H Yapısı içerisinde bulunan hayvan motiflerini; yılan, koç, kartal, ördek, boğa ve aslan oluşturmaktadır. Sayısal olarak toplamda 63 adet kabartmanın bulunduğu yapı içerisinde, en fazla kabartma, kompozisyon şeklinde işlenmiş geniş yüzünde 55, dar yüzünde ise dört tane olmak üzere toplamda 59 kabartma motifinin yer aldığı P56 numaralı dikilitaşta görülür (Dietrich ve ark., 2016, Fig. 10). Dikilitaşın dar olan ön tarafında T başlığında bir, çene kısmında ise iki adet yılan ve bir adet koç/boğa başı işlenmiştir. Geniş ön yüzünde ise, 20 adet yılan, bir kartal, 24 adet ördek ve altı kedigil kabartması bulunmaktadır. Yapının merkez dikilitaşlarında birisi olan P51'in geniş yüzünde ise II. tabakaya ait olan Aslan Dikilitaşlı Yapı'da bulunan kabartma ile aynı tarzda işlenmiş olan aslan betimlenmiştir (Dietrich ve ark., 2016, s. 59-60).

F Yapısı'nda yer alan dikilitaşlar üzerinde hayvan kabartmaları grubunu hepsinden birer adet olmak üzere tilki, yaban domuzu, akbaba, köpekgil ve tanımlanamayan iki adet betim oluşturmaktadır. Kabartmalardan birinin tanımlanamadığı yapı içerisinde merkezi dikilitaşın üzerinde (PXXXVII) tilki motifi bulunmaktadır. Burada yer alan tilki motifi, D Yapısı'nın merkezi dikilitaşı olan P18'de görülen "kollar arasında tilki" motifine benzer şekilde betimlenmiştir (Schmidt, 2010a, s. 244).

Tabakaları belirsiz olan yuvarlak planlı yapılarda bulunan hayvan kabartmalarına dair bilgiler F Yapısı ile sınırlıdır. E Yapısı'na ait dikilitaş yalnızca oyuk şeklindeki kaidelerle sınırlıdır (Schmidt, 2007a, s. 118).

Göbeklitepe'nin ÇÇNB evresine tarihlendirilen II. tabaka yapılarında hayvan motifleri sayısal olarak çok az görülmektedir (Tablo 1). Yayınlarda belirtildiği kadarı ile şu ana kadar II. tabakaya ait 43 adet dikilitaş üzerinde bulunan hayvan kabartmaları, bir akbaba ve iki aslan olmak üzere toplamda sadece üç adettir (Dietrich, Notroff ve Schmidt 2015, s. 98; Schmidt, 2008b, s. 420).

Yüzey araştırmalarında saptanan yerleşim yerlerinde ise hayvan motiflerine ait örnekler, şu ana kadar yalnızca Karahan Tepe ve Sefer Tepe'den bilinir. Karahan Tepe yerleşim yerinde henüz kazı çalışmaları yeni başlamış olması sebebiyle hayvan betimlemelerinin tür çeşitliliği ve sayısal dağılımları bilinmemektedir. Ancak Karahan Tepe'de yüzeyde kaçak kazılar sonucu açığa çıkmış olan karşılıklı iki dikilitaşın da yan tarafında kısmen görülebilen yılan kabartması bulunmaktadır (Çelik, 2003, s. 45; Çelik, 2005, s. 138-139). Üzerine kazıma tekniği ile yapılmış hayvan türleri ise, bir adet tavşanın başı ve ön ayakları, bir ceylanın uzun arka ayakları ve kuyruğu, son olarak memeli bir hayvana ait olduğu görülen fakat türü saptanamayan arka ayak betimlemeleridir (Çelik, 2003, s. 46). Hayvan tasvirinin dikilitaş üzerinde görüldüğü son örnek ise Sefer Tepe'de yüzey araştırmaları sırasında ele geçmiş olan tek parça ile sınırlıdır (Tablo 1). Bu parçanın üzerinde boğa başı kabartması bir taslak olarak bulunmaktadır (Çelik, 2005, Res. 49b).

İnsan Tasvirleri

Bölge genelinde ele geçen dikilitaşlar üzerinde yer alan insan tasvirleri ve insana ait uzuvların (kol ve el) işlenerek antropomorfik görünümü verilen dikilitaşlar şu ana kadar yalnızca Şanlıurfa bölgesine has bir özellik gibi görülmektedir. Şanlıurfa dışında bulunan tekil bir örnek ise, “T” biçimli dikilitaşların en son şeklinin evrilmiş hali olarak görülen Adıyaman Kilisik heykelinden bilinmektedir (Hauptmann, 2012a, Res. 9a-d). Yukarı Dicle Bölgesi yerleşimlerinde bulunan dikilitaşların form olarak farklı oluşu ve üzerlerinde insan formuna işaret eden unsurların olmaması insan tanımının yapılmasını güçleştirmektedir.

Göbeklitepe’de bu tarz kabartma motifler D Yapısı’nda olduğu gibi merkez dikilitaşlar (P18 ve P31) üzerinde yer aldığı gibi F Yapısı’nın merkezi dikilitaşları (PXXXVI ve PXXXVII) ile birlikte bunları çevreleyen dikilitaş (PXXVI) üzerinde görülmektedir. C Yapısı’nın merkezi dikilitaşları üzerinde görülmeyen el ve kol kabartmaları yapıyı çevreleyen üç adet dikilitaş üzerinde görülmüştür. Bunlar P40, P46 ve P47 numaralı dikilitaşlardır (Piesker, 2014, s. 27).

Göbeklitepe’de dikilitaşlar üzerinde el ve kol motifleri ile bezenmiş örnekler dışında insan kabartmasının betimlendiği iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan P43 numaralı dikilitaş (Notroff ve ark., 2017, Fig. 2) üzerinde bulunan insan tasviri, başı ve uzun boynu ile işlenmiş büyük boyutlu bir kuş motifinin hemen sağ tarafında yer alan, başsız olarak gösterilmiş, kollarını havaya kaldırmış ve erekte olmuş fallusu ile betimlenmiştir (Schmidt, 2008b, s. 421). Diğer bir dikilitaş üzerinde betimlenmiş olan insan tasviri ise; F Yapısı’nda bulunmuş olan PXXV numaralı dikilitaş üzerinde görülmektedir. Dikilitaşın ön yüzünde daha önceki örneklerden farklı olan atkı bezeme yer alırken, gövdenin arka bölümünde ise bir insan motifi işlenmiştir (Schmidt, 2009, s. 165, Res. 4). Buradaki insan tasviri P43’ün aksine, başıyla birlikte cepheden betimlenmiştir.

Nevali Çori’nin kült yapılarının merkezi dikilitaşları olan ve Dikilitaş 1 ve 2 olarak numaralandırılan her iki dikilitaş üzerinde de kol ve el motifleri bulunmaktadır (Hauptmann, 1993, Res. 16; 2012a, Fig. 8). Benzeri bir örnek ise, Harbetsuvan Tepesi’nde yine kol ve el motiflerinin işlendiği 1 no’lu dikilitaş üzerinde de görülmektedir (Çelik, 2015b, Fig. 8; Bingöl, 2018, s. 164).

Soyut Tasvirler

Göbeklitepe yerleşim yerinde soyut tasvirler şimdilik yalnızca III. tabakaya ait C ve D yapılarındaki dikilitaşlar üzerinde görülür. Söz konusu soyut simgeler daire, yarım ay ve “H” biçimlidir (Schmidt, 2011, s. 214). Göbeklitepe dışında benzer örnekler şu ana kadar rastlanmamıştır. Ancak Gusir Höyük’te ele geçen dikilitaşların birkaç örneğinde bezeme izleri görülürken, bunlardan bir tanesinde üzerine kazınarak yapılmış birkaç küçük daire şekline rastlanmıştır (Karul, 2013b, s. 27).

Arkeolojik Bağlam

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ÇÇN dönemi içinde kült ve/veya özel yapılar olarak tanımlanan yapılarda ele geçen dikilitaşların, arkeolojik bağlamı ile birlikte ele alındığında hem işlevsel hem de simgesel niteliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bıçakçı (2003, s. 406), ÇÇNA evresi ile başlayan dikilitaş kullanımının özellikle Orta ÇÇNB Nevalı Çori Kült Yapısı, Geç ÇÇNB Çayönü Terrazzo Yapısı gibi kutsal amaçlı yapılarda işlevsellikten ziyade daha çok simgesel amaçlı kullanılmaya devam edildiği görüşündedir.

Büyük oranda mekân içi öğelerin bir bileşeni olarak düzenlenmiş olan dikilitaşlar, Çayönü Hücre Planlı Yapılar Evresinde 'Meydan' örneğinde olduğu gibi mekân dışı olarak da kullanım görmüştür (Resim 1). Bu alanın belirli aralıklarla dizilmiş dikilitaşları barındırması, her yenileme evresinde 10-12 cm kalınlığındaki toprak tabanın dikkatle temizlenmesi, ışık alanının bulunmayışı, meydanın düzenleme şeklinin Göbeklitepe yuvarlak anıtsal yapıları andırması gibi özellikleri ile öne çıkmaktadır. Çayönü'ndeki "meydan" uygulaması bir anlamda dört duvar ile çevrili "özel kapalı mekânların" daha geniş ölçekli "üstü açık mekâna" aktarılması olarak görülebilir. Alan içerisinde ışık alanlarının bulunmayışı nedeniyle yalnızca günlük işlerde ya da törenlerde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Erim-Özdoğan, 2007, s. 75-76; Özdoğan, A., 1995, s. 87).

Çayönü, yerleşimin en eski dikilitaşlarının bulunduğu "Saltaşlı Yapı"da, mekânın tam ortasına yerleştirilen iki adet dikilitaşın yapının payanda benzeri duvar çıkıntılarının tam hizasına gelecek biçimde, üçüncü dikilitaş ise yapının doğu duvarına koşut olarak hemen kuzeydoğu köşesine dikilmiştir (Özdoğan, A., 1994, s. 45-46). Bu yapının kuzeydoğusunda bulunan "Kafataslı Yapı"nın dörtgen planlı en eski yapı evresi olan BM2c'nin güney duvarı içinde (iki adet) ve doğu hücre dolgusunda yer alan tepeleri kırılmış dikilitaşların olasılıkla bir önceki evrenin BM1 evresi yapılarına aittir. Söz konusu her iki yapının da dikilitaşları yerlerinden sökülerek tepeleri kırılmış, ardından yapı içleri temiz toprak ile doldurularak terk etme töreninin bir parçası olarak "gömülmüş"lerdir (Erim-Özdoğan, 2007, s. 70-71).

Çayönü "Sekili Yapı"da bulunan kerpiç sekinin içinde yine tepeleri kırık olarak ele geçen iki adet dikilitaş (Schirmer, 1990, Fig. 11), "Saltaşlı Yapı"da olduğu gibi aynı yönde ve eşit aralıkla yerleştirilmiştir. Her iki dikilitaş arasında ise; koyu kırmızı renkte ince tanecikli dolgu bulunmaktadır. "Sekili Yapı"nın tabanı ise, özenle serilmiş küçük çakıl taşları ile karışık ince kumdan hazırlanmıştır. Bu tabanın altından yapının güneyine doğru uzanan bir kanal mevcuttur (Çambel ve ark., 1986, s. 44; Schirmer, 1990, s. 381; Özdoğan, A., 1994, s. 47). Terrazzo Yapısı'nda bulunan dikilitaşlar ise, Saltaşlı Yapı içerisindeki benzeri örneklerde olduğu gibi aynı yönde ve aynı aralıklarla yerleştirilmiştir (Schirmer, 1990, s. 381, Fig. 13).

Gusir Höyük'ün neredeyse tüm yapı evrelerinde görülen dikilitaşlar ise, özenle biçimlendirilmiş öğütme taşının ya da özenle hazırlanmış bir altlığın içine yerleştirilmiştir. Belirli bir seviyeye kadar kilden bir yatağın içine yerleştirilmiş bir dikilitaş örneği de bulunmaktadır (Karul, 2013a, s. 94). Yerleşimin en üst evresinde bulunan ve çapı 10 m'yi bulan çukur tabanlı merkezi yapı içerisinde yer alan dört adet dikilitaşın (Resim 2) eş zamanlı olarak yerleştirilip yerleştirilmediği bilinmemektedir (Karul, 2013b, s. 27).

Gusir Höyük dikilitaşlarının etrafına törensel uygulamalarla ilgili olarak çok sayıda hayvan boynuzunun bırakıldığı görülmektedir (Karul, 2013b, s. 28). Duvar önlerinde ve dikilitaşların etrafında yer alan, olasılıkla ritüellerle ilişkili olabilecek kafatasları yabani koyunlara aittir (Karul, 2013b, s. 28). Törensel uygulamalar açısından bir diğer örnek olarak mekân içlerinde taban altlarında insan gömütlerinin varlığıdır (Karul, 2013a, s. 91). Uygulamaya dair benzer örnekler, Hasankeyf Höyük'te de mevcuttur (Maeda, Hongo ve Tanno 2016, s. 44-45).

Hasankeyf Höyük dikilitaşı, kenar uzunlukları 9 m'yi bulan ve oldukça büyük bir yapı olan 3 no'lu yapının (Resim 3) kuzeybatısında ve geniş yüzü yapının doğusuna bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Yapıda farklı seviyelerde üç kez taban düzenlemesi yapılmıştır. Üst kısmı tamamen kırık olan dikilitaş, yapıya ait üçüncü tabana yerleştirilmiş, 30-40 cm'lik bir dolgunun ardından ikinci taban düzenlemesi sırasında ise bilinçli olarak kırılmış, geri kalan kısmı ise taban altına gömülmüştür. Duvarı taşla örülmüş bir çukur ve kilden yükseltilmiş bir platform yine bu yapı içerisinde bulunmaktadır (Miyake, 2016, s. 29). Yapı içinde bulunan dikilitaşın geniş yüzünün hemen bitişiğinde ritüel faaliyetler sırasında kullanıldığı düşünülen ortasında derin bir oyuk bulunan taş blok yerleştirilmiştir (Resim 4). Yanı sıra yapı içerisinde toplamda 30 adet gömüt çıkmıştır. Tüm bu bulgular birlikte ele alındığında binanın törensel amaçlı inşa edildiği ve yine törensel faaliyetler için ortaklaşa kullanıldığı önerilmektedir (Miyake, 2016, s. 34).

Boncuklu Tarla'da ÇÇNA-ÇÇNB geçiş evresine tarihlendirilen yerleşimin 4. tabakasında bulunan dikdörtgen formda ve yaklaşık olarak 2 metre bir derinliğe sahip çukur içerisine gömülü Kamu Binası'sının (Stelli Bina) merkezinde simetrik bir şekilde yerleştirilmiş olan dört adet dikilitaş bulunur (Resim 5). Bunlar Yukarı Dicle Havzası'na özgü sade ve düz formdadır. Binanın yenileme geçirmiş eski ve yeni duvarın olduğu kısımda tahrip olmuş kısa bir seki ya da platform yer alır. Yeni duvarın kuzey ucunda çok küçük ölçülerde derin bir niş açığa çıkartılmıştır. İçi sıvalı niş içinde herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Diğer yandan, binanın dolgusu içinde çok sayıda yontmataşlar, kemik aletler ve taş parçaları ortaya çıkmıştır. Binanın etrafında yuvarlak veya oval formda olan konutlar yer alırken, bahsedilen konutlar içerisinde mezarlar, öğütme taşları, havaneleri ve ocaklar gibi kamu binasında bulunmayan türde unsurlar yer almaktadır (İpek ve Çiftçi 2020, s. 220-222).

Yine Orta ÇÇNB'ye tarihlendirilen 2. tabakada ise yaklaşık 15x13 metre boyutlarında "Terrazzo Binası" ortaya çıkarılmıştır. Yapının içinde çatıyı taşıdığı düşünülen dört ayrı dikilitaşın tarımsal tahribattan dolayı sadece yuvaları bulunmaktadır. Terrazzo Binası'nın batısında konut yapıları, doğusunda ise silolar yer almaktadır (Kodaş, 2018, s. 10-11).

Örneklerin ve mekânların çeşitliliği nedeniyle daha kapsamlı bakılması gereken Göbeklitepe'de; merkez dikilitaşların yönelimleri geniş yüzleri birbirine bakacak şekilde, yan dar yüzlerinin ise mekân girişine doğru yöneltilmiş şekilde düzenlendiği görülmektedir. Göbeklitepe III. tabaka yapılarında genel olarak büyük çoğunluğu anıtsal boyutlarda ve ortalama yükseklikleri 3 m'yi, ortalama ağırlıkları ise 10 tonu bulan dikilitaşlar, söbemsî veya yuvarlak planlı yapıların duvarlarına simetrik olarak yerleştirilmiştir (Schmidt, 2000, s. 31-32). Merkezi dikilitaşların tümü yerleşimin güneydoğu doğrultusunda konumlandırılmıştır (Schmidt, 2010b, Fig. 2). Şu ana kadar yalnızca F Yapısı'nda bu durum merkez dikilitaşın güneybatı yönüne doğru olan yönelimi nedeniyle farklı görünmektedir (Schmidt, 2010a, s. 244).

Göbeklitepe yapılarının taban döşemelerinde; yerleşim en erken tarihlerini veren C, D ve E yapılarının, doğrudan anakaya üzerine inşa edildiği görülmektedir. Kaya tabanları genel olarak özenle düzlenmiştir (Notroff ve ark., 2015, s. 54-55). Anakaya üzerine inşa edilmiş Göbeklitepe C Yapısı'nın güneybatısındaki iç halka duvarının hemen arkasında bulunan P11 ile P12 dikilitaşları arasında ikinci bir 'teras duvarı' ile dar bir şerit halinde sınırlandırılmış olan terrazzo taban örneği tespit edilmiştir (Piesker, 2014, s. 36). Göbeklitepe'nin B ve F yapılarında ise, taban döşemesinin Çayönü, Nevalı Çori örneklerinde olduğu gibi terrazzo tabanlı olduğu görülmektedir (Dietrich, Notroff ve Schmidt 2015, s. 99). Göbeklitepe II. tabaka yapılarında da çoğunlukla benzeri taban düzenlenmesi örnekleri görülmektedir. Bu tabakaya ait Güneydoğu alandaki dörtgen ve trapez planlı, her biri üçer odadan oluşan altı adet mekân sıralamalarının (A-F mekânları) tabanları aynı teknikle döşenmiştir (Schmidt, 2000, s. 30).

Göbeklitepe'nin batı platosunda yer alan doğrudan anakaya üzerine inşa edilen E Yapısı'nın da tabanı dikkatlice düzeltilirken yapının ortasında C ve D yapılarında olduğu gibi podyum benzeri iki adet dikilitaş kaidesi bulunmaktadır (Schmidt, 2007a, s. 118). C Yapısı'nın merkezi dikilitaşlarında görülen örnekte dip kısmının kaide oyuğu içine, küçük taşlar ve balçık yardımı ile sıkıştırılarak yerleştirildiği belgelenmiştir (Schmidt, 2011, s. 212, Res. 2-3).

Yapıların giriş yerlerine dair bulgular, Göbeklitepe'nin A, B, C, E ve H yapılarında ve II. tabakaya ait Aslan Dikilitaş Yapı'sından bilinmektedir. Göbeklitepe'nin F, G ve I yapılarına ilişkin kazıların tamamlanması nedeniyle aynı tasarıma gidilip gidilmediği şimdilik bilinmemektedir. A Yapısı'nın apsidal bölümünün tam karşısında bulunan duvarın ortasına yerleştirilen "U" şeklinde (Schmidt, 2000, s. 21) yekpare bir taş, Türkcan (2006, s. 89) tarafından A Yapısı'nın girişini oluşturabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. B Yapısı'nın giriş yeri, duvar üstüne hafifçe kuzeye doğru dikey olarak yerleştirilmiş halde bulunmuş

üzerinde bukranon ve açıklık kısmının etrafında iki tilki motifi yer aldığı kapı açıklığıdır (Resim 6). Pencere biçimli *in situ* halde bulunan bu kapı açıklığı, düzenlenişi bakımından ilk örneğini oluşturmaktadır (Schmidt, 2012, s. 324).

Eş merkezli en az üç çevre duvarına sahip olan Göbeklitepe C Yapısı'nın en dışta çember oluşturan geniş bir duvar örgüsü güneye doğru galeri şeklinde uzanırken, ön kısmı 'U' şeklinde işlenmiş yeckpare bir taş blok ile bitmektedir. Bu alanın ise C Yapısı'nın yapı girişi olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır (Schmidt, 2007b, s. 143). Göbeklitepe H ve E yapılarının girişlerine baktığımızda ise; C Yapısı'ndaki merdivenli girişe benzer bir örnek yerleşmenin kuzeybatısında bulunan H Yapısı'nda karşımıza çıkar (Dietrich ve ark., 2016, s. 58). E Yapısı'nın güneyinde girişin hemen yamacında, her biri yaklaşık 32 cm çapında ve 3 cm derinlikte olan delikler, Piesker (2014, s. 48) tarafından yapının merkez eksenine simetrik olarak düzenlenmiş ahşap bir kapı için tasarlanmış olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır.

Göbeklitepe II. tabakaya ait Aslan Dikilitaşlı Yapı'nın doğusunda hafifçe yükseltilmiş olan bir sekiye çıkan, tek basamaklı içine dikilitaşların yerleştirildiği merdivene benzeyen bir yapı bulunmaktadır (Schmidt, 2007b, s. 263).

Nevali Çori'nin Kült yapıları I. Evre'den itibaren yerleşimin yer aldığı terasın kuzeybatı tarafında yer alırken (Resim 7), yerleşimin batı kısmındaki konut yapılarına göre daha uzağa inşa edilmiştir (Hauptmann, 2011, s. 95). Nevali Çori kült yapısının mekânsal olarak, üst üste aynı yerde inşa edilmesi diğer bir deyişle her evrede konumunu koruması, bu yapıların inşa sürecinde yer seçiminin bilinçli bir seçim olduğu ve kült faaliyetler için ayrılan alanın, yerleşimin sonuna kadar aynı yerde korunmak isteğini göstermektedir (Hauptmann, 2007a, s. 97). Aynı zamanda yapı içlerinde Göbeklitepe örneğinde olduğu gibi, günlük kullanıma dair buluntulardan ziyade heykel gibi kült işlevi olduğu düşünülen nesnelere ya gömülmüş ya da duvar yapılarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Nevali Çori'nin bir önceki evreye ait kült yapısının heykelleri, yapı içinde devşirme olarak kullanılırken, en geç evreye ait (Kült Yapısı III) kült yapısında, Kült Yapısı II'ye ait olduğu düşünülen çeşitli kireçtaşı yontular ve dikilitaş parçaları da yapının duvarlarında ve sekilerde devşirme olarak özenle kullanılmıştır (Hauptmann, 1993, s. 47).

Nevali Çori'de kült yapıların tabanı kireç harcıyla inşa edilen kalın bir terrazzo tabana sahiptir (Resim 8). Geniş ve tek odalı, yarı yarıya ya da tamamen toprağa gömülü olarak inşa edilen bu yapılar, duvarı boyunca uzanan taş sekiler ve özenle hazırlanmış terrazzo tabanlar gibi özellikleriyle konut yapılarından ayırt edici özellikler taşımaktadır (Hauptmann, 2007b, s. 141-142). Bahsedilen yerleşim yerleri dışında, Yeni Mahalle'de ÇÇNB dönemine tarihlendirilen kesit içinde toplam dört adet terrazzo taban ortaya çıkarılmıştır (Çelik, 2005, s. 93). Bir diğer terrazzo taban örneği ise, Taşlı Tepe yerleşim yerinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında bulunmuştur (Güler ve ark., 2013, Fig. 3).

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen *in situ* dikilitaşlar, yapı merkezinde yer alan tek veya karşılıklı iki dikilitaş şeklinde düzenlenmiştir. Az sayıda açığa çıkan duvar örgüsü içine yerleştirmiş örnekler de mevcuttur. Merkez dikilitaşların, yüzeyde açığa çıkan üst bölümlerinden anlaşıldığı kadarı ile dar ve geniş kesimlerinin belirli bir uygulama dâhilinde aynı yöne doğru konumlandırılmadığı görülmektedir (Bingöl, 2018, s. 225). Yerleşim yerinde dikilitaş içermeyen, buluntulardan depolama alanı olarak kullanım gördüğü düşünülen hücre planlı sivil mimari örnekleri de saptanmıştır (Çelik ve Tosyagülü Çelik 2020, s. 312-313).

K-11 açmasında yer alan Locus 3 numaralı yapı merkezinde üst kısmı tahrip edilmiş kabartmasız bir adet dikilitaş ele geçmiştir. Dikilitaşın dar olan bölümü kapı açıklığının bulunduğu duvara doğru bakar şekilde konumlandırılmıştır. Yapının taban döşemesinde üç evrelî bir işlem yapılmıştır. İlk olarak anakaya üzerine yaklaşık 30 cm'lik bir taş moloz içeren toprak dolgu, ardından taş plaka döşemesi, son evre de ise taş döşeme ile tabanın düzenlendiği belirtilmiştir. Bahsedilen yapıya ait giriş kapısı ise, yapının güneybatı ve güneydoğu duvarının kesiştiği alanda, güneybatı duvarının köşesinde yer almaktadır (Resim 9). Giriş yeri lento şeklinde kırık dikilitaş parçaları ile yapılmıştır. Kapı açıklığının yüksekliği yaklaşık 50 cm'dir (Bingöl, 2018, s. 224; Çelik ve Uludağ 2019, s. 340).

Harbetsuvan'da K-5 açmasında açığa çıkan karşılıklı iki dikilitaşın merkezde yer aldığı büyük boyutlu yapının güney duvarında yine giriş ve niş açıklığı bulunmaktadır (Resim 10). Yapı merkezindeki dikilitaşların dar yüzlerinin değil, geniş yüzlerinin girişe doğru bakması Harbetsuvan'da kendi içinde farklı tasarımların var olduğuna işaret eder. Bahsedilen yapının, güneyde yer alan D14 numaralı dikilitaşın kaide kısmı ve hemen yakınında, yine K-11'deki yapıda olduğu gibi mekân ortasındaki dikilitaşın hemen önünde olasılıkla ritüel esnasında kullanılan ortasında oyuk bulunan *in situ* taş ele geçirilmiştir. Dikilitaş ise kaide üzerindeki mevcut durumu, alt kısmının geniş yüzünün ön tarafından öncesinden kırıldığı ve kırık kısmı yere doğru ayakta tutulması ise taş dizileri ile desteklendiği göstermektedir. Bu da söz konusu dikilitaşın daha farklı bir evreye ait yapıdan devşirildiğini, ikincil kullanımda ise yeniden düzenlendiğini göstermektedir (Çelik ve Uludağ 2019, s. 343-344).

Değerlendirme

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde şu ana kadar saptanan dikilitaşlar T, ters L ve I biçimli olmak üzere üç farklı tip göstermektedir. Şanlıurfa bölgesinde şu ana kadar saptanmış olan dikilitaşlar T ve ters L biçimli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ters L biçimli dikilitaş örnekleri Nevalı Çori, Göbeklitepe ve Harbetsuvan Tepe'den ele geçmekle birlikte söz konusu yerleşmeler de dâhil olmak üzere şu ana kadar saptanan, Hamzan Tepe, Sefer Tepe, Karahan Tepe, Kurt Tepesi, Yeni Mahalle ve Taşlı Tepe gibi yerleşim yerlerinin tümünde ele geçen dikilitaşlar "T" formuna sahiptir⁴.

4 Kocanizam ve Besta Faki yerleşim yerlerinde dikilitaşlar, gövde kısımlarından kırık parçalar olarak ele geçtiği için formları net olarak tanımlayıcı değildir. Bununla birlikte T biçimli dikilitaşlarla benzerlik taşımaktadır.

Yukarı Dicle Bölgesi'nde Gusir Höyük, Çayönü, Boncuklu Tarla ve Hasankeyf Höyük yerleşim yerlerinde ele geçen dikilitaşlar "T" biçimli olup bölge dâhilinde "T" formunda dikilitaş buluntusu veren yerleşim şimdilik mevcut değildir. Bu durum teknolojik, ideolojik ve kültürel olarak bölge özelinde görülen farklılıkların net bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tasvir anlayışında da, iki bölge farklı görüntüler sergilemektedir. Gusir Höyük örnekleri dışında Dicle Bölgesi dikilitaşlarının neredeyse tümü bezemesizdir. Ancak; Şanlıurfa Bölgesi'nde ise tersi bir durum söz konusu olup dikilitaşlar üzerinde yoğun simgesel tasvir betimlemeleri görülmektedir. Form ve bezeme anlayışında görülen farklılıkların kült ile ilişkili olarak ritüel faaliyetler sırasında inanç ve uygulamada simgesel bir takım farklı algılamaların yansımaları olarak görülebilir.

Şanlıurfa'da bulunan dikilitaşların boyut gibi özelliklerinin yanı sıra, tasvirlerin sayısal dağılımları da evrelere ve yapılara göre farklılık sergilemektedir (Grafik 3). ÇÇNA'dan ÇÇNB'ye kadar birtakım dönüşümler yaşayan simgesel tasvirlerin Göbeklitepe özelinde erken evreden başlayarak geç evreye doğru azaldığı görülmektedir. Yaklaşık 20'ye yakın farklı türdeki hayvan betimlemelerin üzerinde işlendiği ve şu ana kadar saptanmış 211 adet hayvan kabartması (Bingöl, 2018, s. 306, Tablo 5), Göbeklitepe'nin ÇÇNA evresine ait dikilitaşları üzerinde bulunmaktadır.

Göbeklitepe özelinde hayvan tasvirlerinden tilki ve boğa, yuvarlak planlı yapıların ortak bir simgesi gibi görülmektedir. A, C ve F Yapısı'nın merkezi dikilitaşlarından birisinde, B ile D Yapısı'nın merkez dikilitaşlarının her ikisi üzerinde görülen tilki motifi simgesel açıdan önemli olmalıdır. Yılan motifleri kadar sıklıkla karşılaşılan tilki motiflerinin neredeyse tamamı erkeklik organı ile ön ayakları havaya kalkık ve keskin dişleri görünür şekilde betimlenmiştir. Sayısal olarak en yoğun betimlendiği D Yapısı'nın her iki merkez dikilitaşının ön yüzünde ellerin birleştiği kemer tokasının hemen altında post şeklinde sarkan tilki postu betimlemesi bulunmaktadır. B Yapısı merkez dikilitaşlarının her ikisinde ve yapıya ait pencere biçimli girişin üzerinde tilki ve boğa tasvirleri yer almaktadır. ÇÇNB'ye ait II. tabaka yapılarında ise benzer bir durum görülmediği gibi tilki ve boğa betimi de bulunmamaktadır.

Tilki; Levant Epipaleolitik ve Avrasya Üst Paleolitik Çağ avcıları açısından da önemli bir anlama sahiptir. Ürdün'de bulunan Uyun al-Hammam mağarasında insan gömütünün yanında tilki kemiklerinin yer aldığı saptanmıştır (Maher ve ark., 2011). Üst Paleolitik Çağ'da Neuwied Havzası'nda yer alan Gonnersdorf buluntu yerinde ve Rusya'daki Sungir gömütlerinde olduğu gibi aynı zamanda tilki dişleri delinmiş, özellikle hayvanın köpek dişi takı ve kolye olarak kullanılmıştır (Clark, 1980, s. 115-129; Mitten, 1998, s. 200). Öldürülen hayvanların dişlerinin takı amacıyla kullanılması, avcının hayvanın akıl ve kurnazlığının da kendisiyle özdeşleşmesinin garanti altına alınmak istenmesidir (Schmidt, 2007c, s. 39). D

ve F Yapısı'nın merkezi dikilitaşlarında görülen kollar arasında tilki motifi ile aynı zamanda bahsedilen hayvana ait kemiklerin de yerleşimin dolgusunda oldukça yoğun görülmesi (Schmidt, 2007b, s. 221), peştamal olarak tilki postunun betimlenmesi, tilkinin ritüeldeki rolünün önemine dair bir görüntü sergilemektedir.

Aslan ve akbaba gibi iki farklı türdeki hayvan kabartmasından bulunduğu ÇÇNB evresinde ise yalnızca üç adet tasvir örneği görülmektedir. Şanlıurfa Bölgesi'nde Göbeklitepe'nin II. tabakası ile çağdaş olduğu belirtilen diğer tüm yerleşim yerlerinde tasvir örnekleri birkaç sayı ile temsil edilmektedir. Söz konusu yerleşim yerlerine dair bilgilerimizin yalnızca yüzey araştırmaları ve kaçak kazılar sonucu açığa çıkmış olan dikilitaşlar ile sınırlı olduğu da dikkate alınmalıdır.

Göbeklitepe özelinde kronolojik olarak göze çarpan bir diğer olgu ise dikilitaşların boyutlarında görülen küçülmelerdir. A, B, C, D ve H yapılarının dikilitaşlarında bu durum kendini net bir şekilde göstermektedir (Grafik 2). En eski tarihi veren D Yapısı'nın merkez dikilitaşları daha büyük boyutlu iken, sırasıyla daha geç tarihlendirmeyi veren yapılarda eskiden yeniye doğru yavaş yavaş küçülme göze çarpmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde ele geçen dikilitaşlar üzerinde yer alan insan tasvirleri ve antropomorfik görünümü verilen dikilitaşlar ise Nevalı Çori, Harbetsuvan Tepesi ve Göbeklitepe'den bilinen örneklerden anlaşıldığı üzere şimdilik Şanlıurfa bölgesine has bir özellik olduğu görülmektedir. Şanlıurfa dışında bulunan bir tekil örnek ise, T biçimli dikilitaşların en son şeklinin evrilmiş hali olarak görülen Adıyaman Kilisik heykelinde görülmektedir. Şanlıurfa Bölgesi'nde ele geçen dikilitaşlarda bulunan antropomorfik tasvirlerinin ÇÇN dönemi içerisinde tek bir evreye has bir özellik olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte el-kol motifli dikilitaş örnekleri, Göbeklitepe'nin C ve F Yapısı'nda ve II. tabaka Aslan Dikilitaşlı Yapı'daki örneklerden bilindiği şekli ile yalnızca yapıların merkezi dikilitaşlarına özgü bir durum olmadığı da anlaşılmıştır.

Dikilitaşlı yapıların yerleşim yerlerindeki konumlarına dönük olarak elde edilen sonuçlarda, genel olarak yerleşim içinde bulunan konutlardan ayrı bir alanda inşa edildiği görülmüştür. Bu anlamda, kült ve yaşamsal alanlarının yerleşim içinde genel olarak birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Çayönü örneğinde görülen dikilitaş barındıran anıtsal kült yapılarının, yerleşim yerinin doğu kesiminde konutlarla birlikte inşa edildikleri de görülmüştür. Ancak Çayönü örneğinde söz konusu yapıların her tabakada yerleşimde meydan olarak tanımlanan alanı çeviren yerleşimin doğu kesiminde inşaa edilmeleri bu alana özel bir anlam yüklediğini ortaya koymaktadır (Özdoğan ve Özdoğan 1998, s. 592). Yine aynı yerleşim yerinde ele geçen dikilitaşların yalnızca yapı içlerinin birer bileşeni olarak değil, aynı zamanda meydan olarak adlandırılan alanda yapılardan bağımsız, belirli bir düzen ve anlayışla yerleştirildiği anlaşılmıştır.

Mekânın iç düzenlenmesinde görülen önemli bir özellik ise, Göbeklitepe, Çayönü, Nevali Çori ve Gusir örneklerinden de bilinen sekilerin varlığıdır. Kült yapılarında sekilerin kullanım örnekleri Çayönü’nde olduğu gibi yapının kamusal karakterini ortaya koyan en önemli öğedir. Diğer bir yandan dikilitaşların inanç sistemi ile ilişkili olarak ritüel faaliyetler sırasında kullanıldığı düşünülebilecek Gusir ve Hasankeyf Höyük dikilitaşlarının etrafına çok sayıda hayvan boynuzunun bırakılması, Hasankeyf, Harbetsuvan Tepesi ve Göbeklitepe’de görülen dikilitaş yanında ortasında derin bir oyuk bulunan taş blok yerleştirilmesi uygulamasıdır.

Tartışılan bir başka olgu ise yapıların terkedilme veya gömülmesi sorunudur. Yapıların “gömülmesi”nde çeşitli bulgulara dayanarak belli aşamaları izlediği görülmektedir: Öncelikle yapı temizlenir, ardından bazı bölümleri tahrip edilir, dikilitaşlar ise kırılıp yere yatırılır ve bazı eşyalar ise hediye olarak bırakılır. Doldurma ya da “gömme” aşamasında ise, bazen yapının bilinçli olarak yakıldığı ve yanık dolgusuyla ya da temiz (elenmiş) toprakla doldurulduğu görülür (Schmidt, 2009, s. 165-171, Fig.75-79; Erim-Özdoğan, 2007, s. 71). Çayönü ve Hasankeyf örneğinin görülen dikilitaşların kırılıp yere yatırılması, sonraki evrede üzerinin doldurulması örneği bugünkü bulgulara göre Fırat Bölgesi’nde bulunan Göbeklitepe ve Harbetsuvan yerleşimlerinde bu geleneğin biraz farklı olduğunu göstermektedir. T-biçimli dikilitaşlar burada oldukları gibi bırakılmış ve yapıların içi, elenmemiş, taşla karışık toprak molozla doldurulmuştur (Bingöl, 2018, s. 226).

Sonuç

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinde bulunan kült yapılar ve bu yapılarla ilişkili dikilitaşlar, bölgenin Neolitik dönemine ilişkin olarak Dünya Prehistoryası içerisinde yürütülen birçok tartışmada üzerinde en çok durulan konulardan birisidir. Kült yapılar ve dikilitaşların simgesel muhtevası dönemin toplulukları açısından ekonomik anlamlarından öte derin sosyolojik ve psikolojik temellerini de içerdiği söylenebilir. Başka bir deyişle, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e ilişkin yerleşim yerlerinden elde edilen arkeolojik veriler incelenirken dönemin tüm ideolojik, kültürel, sosyal ve ekonomik dinamikleri, bir bütüncül anlayış içinde daha geniş bir çalışma üzerinden irdelenmesi gerekmektedir.

Fırat ve Dicle Bölgesi dikilitaşları form, boyut ve tasvir anlayışındaki belirgin farklılık ile iki ayrı geleneği temsil ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, tüm yerleşim yerlerinde bulunan kült veya özel yapıların çoğunlukla yerleşim yerlerinin özel olarak seçilmiş belirli bir alanında yer aldığı görülmektedir. Tüm bu yapıların süregelen bir biçimde kullanılması, kullanımın sonunda ise gömülmesi⁵ ortak bir özellik olarak karşımıza çıkan bir unsurdur.

5 Göbeklitepe’de açığa çıkarılmış olan tüm yapılar Neolitik Dönem içinde bilinçli olarak doldurularak kapatılmıştır. Doldurulma işlemine dair humus ve kireçtaşı tortusu üzerinde yapılan tarihleme ve sediman analizleriyle bu durum belgelenmiştir. Dolgu malzemesi olarak, yumruk büyüklüğünde taşlardan oluşan Neolitik dolgu, Göbeklitepe’yi karakterize eden kabartma bezemeli T-biçimli dikilitaşların günümüze kadar tahribatını da engellemiştir (Schmidt, 2012, s. 320).

Yapıların gömme faaliyeti görünüşe göre mimari inşa süreci kadar yoğun emek gerektiren bir uygulamadır. Ancak gömme faaliyetinin yoğun emek gerektiren süreci ve böylesine görkemli yapıların neden gömüldüğünü açıklamak güçtür (Peters ve Schmidt 2004, s. 183). Söz konusu işlem sırasında, “yapıların gömülmesi” geleneğine bağlı olarak eski yapıların üzerleri toprak serilerek gizlenmiş ve korunmuştur. Terk edilme esnasında yapı planının bir kısmının korunduğu eski yapıların üstüne, yine eski duvarların hizasının takip edilerek aynı planı izleyen ve benzer işlevde başka yapıların inşa edildiği görülmektedir.

Dikilitaşlar üzerinde betimlenen inançlarla ilişkili hayvan simgelerinin, avcı-toplayıcı toplulukların dünya görüşlerini de oluşturan en önemli simgesel unsur olduğu açıkça görülmektedir. Dikilitaşlar üzerinde betimlenen hayvan simgeleri ve bu simgelerin ritüel yapılar içerisindeki konumu, dönemin insan topluluklarının doğaüstü (ve doğal) dünya ile, bu dünyada yaşayan insan ve hayvan ruhları ile etkileşimde bulunma ve onu kontrol etme amacına dönük olarak yapılan bir girişim şeklinde değerlendirilebilir. Özellikle farklı hayvan türlerinin birbirleriyle etkileşim halinde betimlendikleri ve kompozisyon şeklindeki motiflerin bazılarının karmaşıklığı da göz önüne alındığında, söz konusu tasvirlerin eski sözlü geleneklere ait olan yaratılış veya kahramanlık mitlerini betimleyen anlatılar olabileceği şeklinde de yorumlanabilir. Ritüel faaliyetler esnasında dikilitaşların üzerinde görülen yoğun hayvan simgeciliğinin katılanları bir hayvan dünyası ile birlikte doğaüstü dünya içerisine çektiğine kuşku yoktur. Betimlenen insan tasvirleri çoğunlukla hayvanlar ile yakın ilişkide gösterilmektedir. Hayvan ve avcı toplayıcı insan grupları arasındaki bu ikili ilişki, dikilitaşlar üzerinde de en net görülen temalardan birisidir.

T-biçimli dikilitaşların insanı temsil ettiği görüşünden hareketle, simgesel olarak insanın hayvanlar üzerinde hâkimiyetinin vurgulandığı veya genel olarak vahşi, ölümcül, can alıcı hayvanların kontrol altına alınmasına dönük bir çabanın da simgesel ifade biçimini de yansıttığı düşünülebilir. Dikilitaşların doğal dünyayla bağlantılı olarak bu hayattan değil, doğaüstü bir dünyaya ait başka varlıkları da temsil edebileceği de göz önüne alınmalıdır. Ancak, her iki durumda da hayvan dünyası üzerinden doğaya egemen olma gibi bir durumu yansıtmaktadır.

Özellikle Şanlıurfa'nın Göbeklitepe ve Karahan Tepe yerleşmelerindeki dikilitaşlardan bilinen yoğun hayvan simgelerinin en belirgin yönünün, sonradan evcilleştirildiğini bildiğimiz hayvanlar yerine yabani hayvanlar üzerine odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Şanlıurfa Bölgesi'nde kült yapıları inşa eden toplulukların faunal ve botanik kalıntılarından anlaşıldığı üzere büyük oranda avcı-toplayıcı geçim ekonomisine dayalı bir yaşam tarzı sürmektedir (Dietrich, Notroff ve Schmidt 2015, s. 102-103; Wilcox ve Savard 2007, s. 432). Evcil hayvanlardan ziyade yabani bir karakter içermesi bu açıdan doğal görünen bir durum olarak anlaşılmalıdır. Hayvan kabartmalarının oldukça doğalcı bir biçimde betimlendiği ve dönemin faunasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

Üst Paleolitik mağara sanatında ve Levant Epipaleolitik dönem geleneğindeki hayvan simgeciliğine göre, Güneydoğu Anadolu ÇÇN dönemi hayvan simgeciliğinde belirgin bir değişim göze çarpar. Bu fark özellikle memeli hayvanların saldırgan olarak tasvir edilmesidir. Özellikle tasvirlerdeki tilki, aslan ve yaban domuzunun keskin dişleri görünür biçimde dişleri ile gösterilmesi buna örnek verilebilir. Bununla birlikte bahsedilen hayvan türlerinin neredeyse tümüyle sertleşmiş penisi ile eril vurguların ön planı çıkartılması dönemin insan ve hayvan bağlantılarının, yabanıl, tehlikeli aynı zamanda saldırgan (kızgınlık dönemlerinin?) ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Şanlıurfa'da bulunan dikilitaşların sayısal dağılımları ve boyut gibi özelliklerinin yanı sıra, tasvir sayıları da kronolojik olarak evrelere ve yapılar göre farklılık sergilemektedir. ÇÇNA'dan ÇÇNB'ye kadar birtakım dönüşümler yaşayan simgesel tasvirlerin Göbeklitepe özelinde de görüldüğü gibi erken evreden başlayarak geç evreye doğru azaldığı ve dönemin sonuna doğru tamamen dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Dikilitaşlar ve üzerine işlenen temalardaki bu değişimler ÇÇNA'da tamamen avcı toplayıcı karakterde olan toplulukların ÇÇNB itibariyle, çiftçilik ve hayvancılığa doğru ekonomik ve kültürel dönüşümü ile bağlantılı olmalıdır. Başka bir deyişle, üretim ilişkileri ve araçlarının değişmesiyle ideolojik dünyanın da değişmiş olması mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Bıçakçı, E. (2003). Observations on the Early Pre-Pottery Neolithic Architecture in the Near East: 1. New Building Techniques. M. Özdoğan ve ark. (Ed.), *From Villages to Towns, Studies Presented to Ufuk Esin*, (pp.385-413). İstanbul:Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bingöl, E. (2018). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeciliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Cauvin, J. (2000). The Symbolic Foundations of the Neolithic Revolution in the Near East. Ian Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation* (pp.235-249). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- Clark, J.G.D., (1980). *Prehistoric Europe*. London.
- Çambel, H., Braidwood, R. J., Özdoğan, M. ve Schirmer, W. (1986). 1984 Yılı Çayönü Kazısı. VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 37-52.
- Çelik, B. (2003). *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Çelik, B. (2005). *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, B. (2006). Sefer Tepe: A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey. *Neo-Lithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research* (1), Berlin, 23-25.
- Çelik, B. (2015a). Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013. *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 311-328.
- Çelik, B. (2015b). Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri). *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* (TÜBA-AR) sayı: 17/2014, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 9-24.
- Çelik, B. (2016). Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması. *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 409-426.
- Çelik, B. (2017). A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut). *Documenta Praehistorica* XLIV, 360-367.
- Çelik, B. (2018). Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması, 2018. *Karadeniz*, 40, 52-63.
- Çelik, B. ve Tosyagülü Ç. H. (2020). Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 48, 303-326.
- Çelik, B. ve Uludağ, C. (2019). 2017 ve 2018 Yılı Harbetsuvan Tepesi Kazı ve Temizlik Çalışması. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 337-356.
- Dietrich, O., Notroff, J. ve Schmidt, K. (2015). Göbeklitepe-Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri. *Kültürlerin Köprüsü Anadolu, Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açılımları*, (in) Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014, Ed. Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert, Museum Bochum, Bonn, 91-109.
- Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç., Kürkçüoğlu, C., Notroff, J. ve Schmidt, K. (2012). Göbeklitepe. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 26, 50-53.
- Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç. Notroff, J., ve Schmidt, K. (2013). Establishing a Radiocarbon Sequence for Göbeklitepe. State of Research and New Data. *Neo-Lithics* 1/13, 36-41.
- Dietrich, O., Notroff, J. ve ark. (2016). Göbeklitepe, Anlage H. Ein Vorbericht beim Ausgrabungsstand von 2014. In Ü. Yalçın (Ed.), *Anatolian Metal VII, Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren*, (pp.53-69). Bochum: Deutschen Bergbau-Museum.
- Driesch, A. ve Peters, J. (1999). Vorläufiger Bericht über die archäozoologischen Untersuchungen am Göbeklitepe und am Gürcütepe bei Urfa, Türkei. *Istanbul Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts* 49, 23-39.
- Erim-Özdoğan, A. (2007). Çayönü. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem* içinde (s.67-97). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Güler, M., Çelik, B. ve Güler, G. (2012). Viranşehir ilçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Anadolu / Anatolia* 38, 157-180.
- Güler, G., Çelik, B. ve Güler, M. (2013). New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region. *Documenta Praehistorica* XL, 291-303.
- Hauptmann, H. (1993), Ein Kultgebäude in Nevalı Çori. Frangipane, M. ve ark. (Ed.), *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica e Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata* (pp.37-69). Rome.

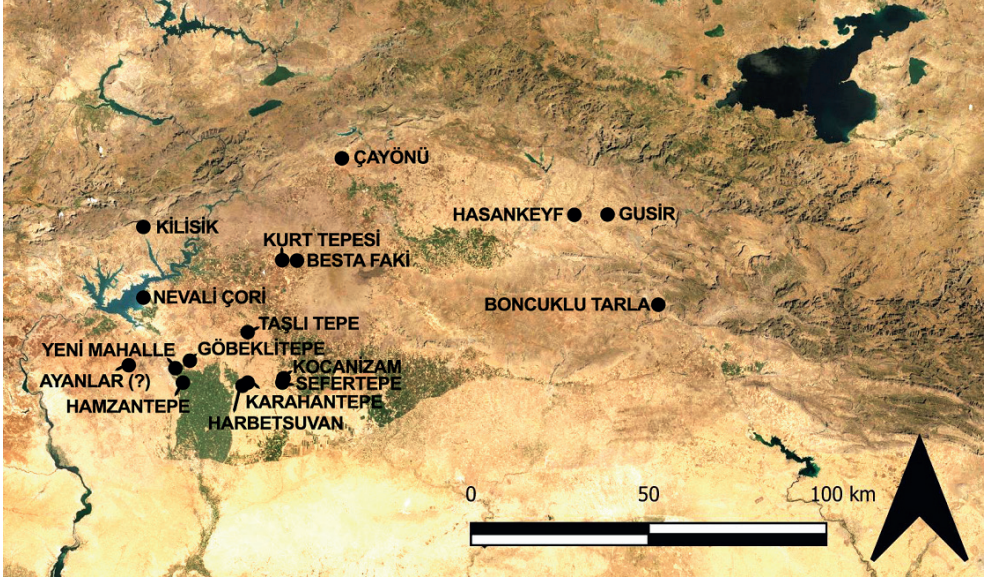

- Hauptmann, H. (2007a). Nevalı Çori. *12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı-Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 97-98.
- Hauptmann, H. (2007b). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış. M. Özdoğan N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular* (s.131-165). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hauptmann, H. (2011). The Urfa Region. M. Özdoğan. N. Başgelen-P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey* Vol.2 (pp.85-138). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hauptmann, H. (2012a). Frühneolithische Kultbilder in der Kommagene. In J. Wagner (Ed.), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene* (pp.12-22). Darmstadt/Mainz: Philipp von Zabern.
- Hauptmann, H. (2012b). Nevalı Çori. *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul, 96-106.
- Hayden, B. (2015). Uygarlığın Kökeni Şölenler. *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul, 80-89.
- İpek, B. ve Çiftçi, Y. (2020). Boncuklu Tarla Doğu Alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi ve Köy-Mekân Organizasyonu. *Mukaddime*, 11(1), 212-234.
- Karul, N. (2011). Gusir Höyük. In M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Ed.), *The Neolithic in Turkey/ The Tigris Basin* (pp.1-17). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karul, N. (2013a). Eski Dünyanın İlk Köyleri Yerleşik Avcılar. *Atlas Dergisi*, Mart 2013 sayı: 240, Doğan Burda Yayıncılık, İstanbul, 82-96.
- Karul, N. (2013b). Gusir Höyük/ Siirt; Yerleşik Avcılar. *Arkeo Atlas* (8), 22-30.
- Kodaş, E. (2018). Yukarı Dicle'de Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 158, 7- 20.
- Kodaş, E. (2020). Kuzey Mezopotamya da Çanak-Çömleksiz Neolitik A Dönemine Tarihlenen Yeni Bir Kamu Binası Stelli Bina. *Aktüel Arkeoloji*, 1(73), 22-27.
- Maeda, O., Hongo, H. ve Tanno, K. (2016). Yerleşik Bir Köyde Avcı Toplayıcı Yaşam: Hasankeyf. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, İstanbul, 40-47.
- Maher, L. A., Stock, J.T., Finney, S. ve ark. (2011). A Unique Human-Fox Burial from a Pre-Natufian Cemetery in the Levant (Jordan). *PLoS ONE* 6(1), 1-10.
- Mitten, Steven (1998). *Aklın Tarih Öncesi* (İrem Kutluk, Çev). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Miyake, Y. (2016). Tarih Öncesi Dönemde Hasankeyf. *Varlık Yokluk Savaşında Hasankeyf, Aktüel Arkeoloji Dergisi*, İstanbul, 28-39.
- Notroff, J., Dietrich, O., Peters, J. ve ark. (2015). Uygarlığın Doğuşunda Göbeklitepe. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, İstanbul, 52-69.
- Notroff, J., Dietrich, O., Dietrich, L., Lelek, C. T., Kinzel, M., Schindwein, J.,...Clare, L. (2017). More than a vulture: A response to Sweatman and Tsikritsis. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, vol. 17(2), 57-74.
- Özdoğan, A. (1994). *Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri (Küçük Buluntuların Yardımıyla Metin ve katalog (2. cilt))*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdoğan, A. (1995). Life at Çayönü During the Pre-Pottery Neolithic Period (according to the artifactual assemblage). *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları (Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel)*, Graphis Yayınları, İstanbul, 79-100.

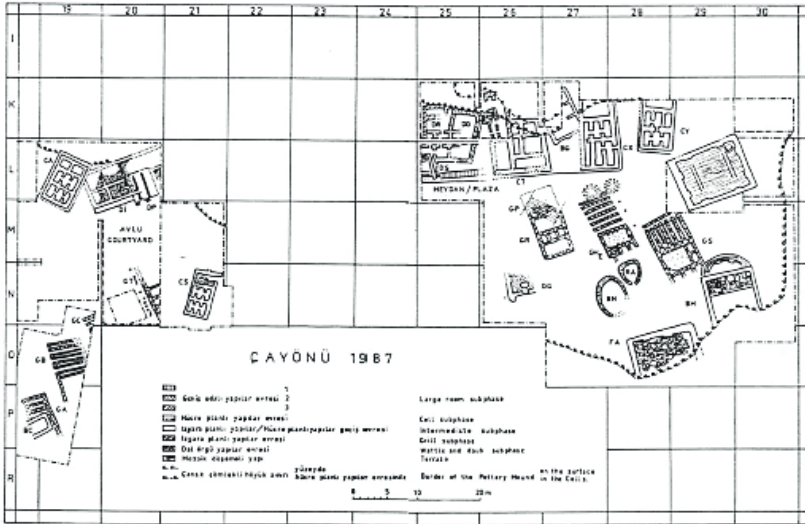
- Özdoğan, M. ve Özdoğan, A. (1998). Buildings of Cult and the Cult of Buildings. G. Arsebük, M. Mellink ve W. Schirmer (Ed.), *Light on Top of the Black Hill Studies Presented to Halet Çembel* (pp.581-601). İstanbul: Ege Yayınları.
- Özdoğan, M. (2007). Bazı Genellemeler Öngörüler. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* içinde (s.441-458). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Peters, J. ve Schmidt, K. (2004). Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbeklitepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica* 39 (1), 179-218.
- Piesker, K. (2014). Göbeklitepe-Bauforschung in den Anlagen C und E in den Jahren 2010 und 2012. *Zeitschrift für Orient-Archäologie* 7, Berlin, 14-54.
- Renfrew, C. ve Bahn, P. (2017). *Arkeoloji: Kuramlar, Yöntemler ve Uygulama* (Gürkan Ergin, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Schirmer, W. (1990). Some Aspects of Building at the Aceramic-Neolithic Settlement of Çayönü Tepesi. *World Archaeology*. 21/3, 363-387.
- Schmidt, K. (1998). Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual from Göbeklitepe. *Neo-lithics* 2/98, 1-5.
- Schmidt, K. (2000). Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt. Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbeklitepe und am Gürcütepe 1995-1999. *Istanbuler Mitteilungen* 50, 7-41.
- Schmidt, K. (2005). 'Ritual Centers' and the Neolithisation of Upper Mesopotamia. *Neo-Lithics*, Dialogue on the Early Neolithic Origin of Ritual Centers, 2/05, 13-21.
- Schmidt, K. (2007a). Göbeklitepe. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Ve Avrupa'ya Yayılımı; Türkiye'de Neolitik Dönem/Yeni Kazılar- Yeni Bulgular* içinde (s.115-141). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2007b). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbeklitepe-En Eski Tapınağı Yapanlar* (R. Aslan, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2007c). Göbeklitepe Yuvarlak Yapılar ve Kabartmalar. *12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 33-44.
- Schmidt, K. (2008a). Göbeklitepe – Enclosure C. *Neo-Lithics* 2/08, 27-32.
- Schmidt, K. (2008b). Göbeklitepe Kazısı 2006 Yılı Raporu. 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. cilt*, Kocaeli 2007, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 417-428.
- Schmidt, K. (2009). Göbeklitepe Kazısı 2007 Yılı Raporu. 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 3. cilt*, Ankara 2008, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 163-182.
- Schmidt, K. (2010a). Göbeklitepe Kazısı 2008 Yılı Raporu. 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. cilt*, Denizli 2009, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 241-264.
- Schmidt, K. (2010b). Göbeklitepe—the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta Praehistorica* 37, 239–256.
- Schmidt, K. (2011). Göbeklitepe Kazısı 2009 Yılı Raporu. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2. cilt*, İstanbul 2010, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 209-224.
- Schmidt, K. (2012). Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu. 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı 3. cilt*, Malatya 2011, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 319-340.

- Tunçdilek, N. (1971). *Güneybatı Asya Fiziki Ortam*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Türkcan, U.A. (2006). *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Watkins, T. (2014). İnanca Yolculuk: Göbekli Tepe. *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 41, 34-49.
- Willcox, G. ve Savard, M. (2007). Güneydoğu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Ed.) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı-Türkiye'de Neolitik Dönem-Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (s.427-440). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Harita, Resim, Tablo ve Grafikler

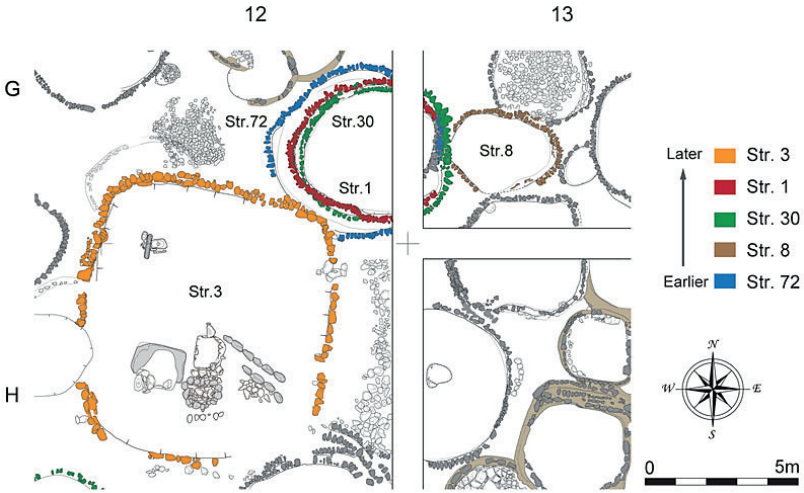
Harita 1. Güneydoğu Anadolu'da Dikilitaşlı Yapılar İçeren Neolitik Alanlar

Resim 1. Çayönü Yerleşim Planı ve Doğuda Yer Alan Meydan (Plaza) ve Kült Yapıları (Özdoğan ve Özdoğan 1989, Fig. 1)

Resim 2. Gusir Höyük Üst Tabakadaki Dikilitaşlı Büyük Yapı (Karul, 2013a, s. 90)

Resim 3. Hasankeyf Höyük G12 ve H12 Açmalarındaki Yapıların Planı (Maeda, 2018, Fig. 2)

Resim 4. Hasankeyf Höyük 3 no'lu Yapıda Bulunan Kırık İn Situ Dikilitaş (Miyake, 2016, s. 29)

Resim 5. Boncuklu Tarla Kamu Binası (Stelli Bina) (Kodaş, 2020, s. 24)

Resim 6. Göbeklitepe B Yapısı'nın Kabartmalı İn Situ Kapı Giriş Taşı (Dietrich ve ark., 2012, s. 52)

Resim 7. Nevalı Çori Kazı Alanları ve Kare Planlı Kült Yapısı (Hauptmann, 2007c, 98)

Resim 8. Nevalı Çori Kült Yapı III'ün Giriş Tarafından Görünümü (Hauptmann, 2012b, Res. 6)

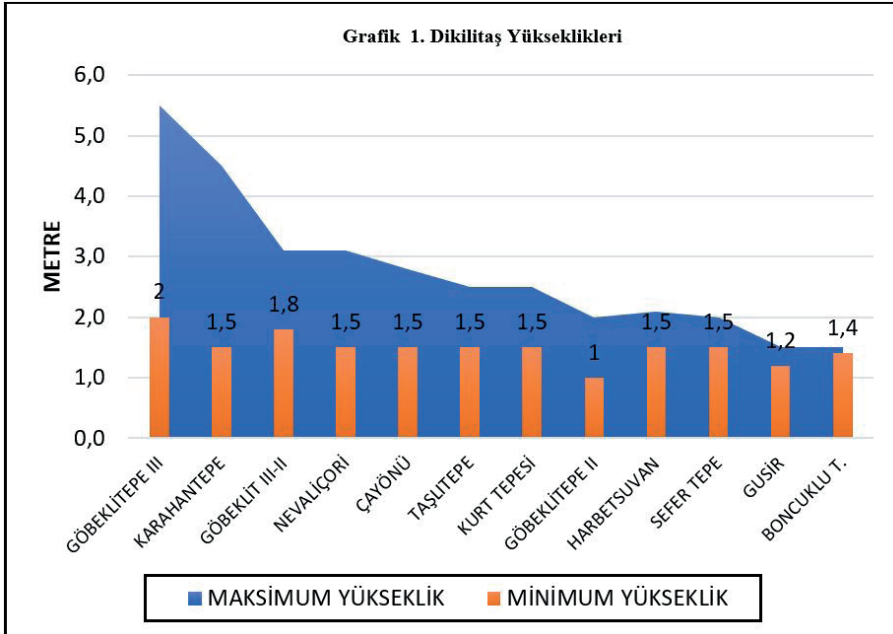

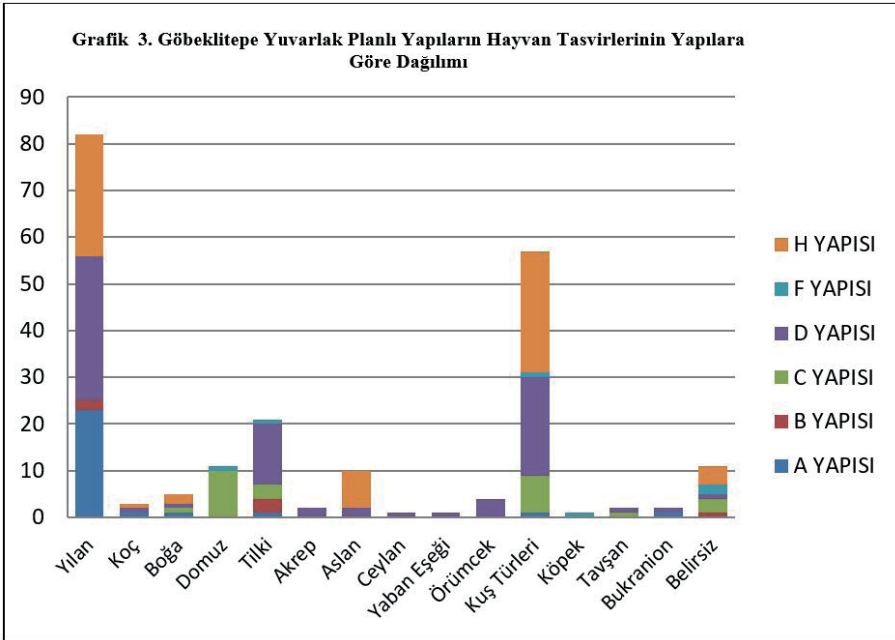
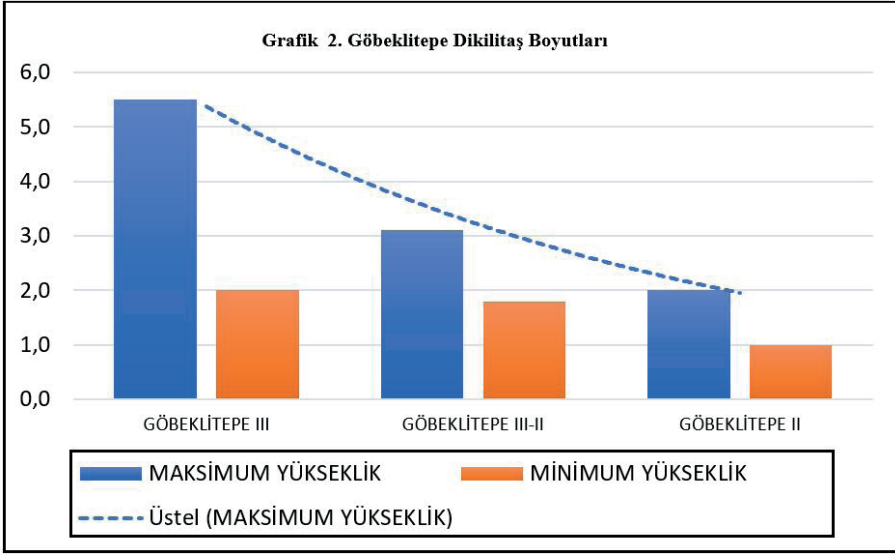
Resim 9. Harbetsuvan Tepesi K11 Açmasında Bulunan Mekânın Duvarları ve Giriş Bölümü (Çelik ve Uludağ 2019, Res. 3)

Resim 10. Harbetsuvan Tepesi Karşılıklı İki Dikilitaşın, Niş ve Yapı Girişinin Birlikte Bulunduğu K-5 Açmasının Üstten Görünümü (Çelik ve Tosyagülü 2020, Res. 6)

	Yüzey Buluntusu	Kazı	Form	Yükseklik	Kalınlık	Genişlik	Tasvirler
Şanlıurfa Bölgesi'nde Ele Geçen Dikilitaşlar							
Göbeklitepe (Yuvarlak Yapılar)	?	71	T ve ters L	1.90-5.5 m	30-50 cm	70-125 cm	Grafik 3'te yer almaktadır
Göbeklitepe (Dikdörtgen Yapılar)	?	43	T ve ters L	1-2 m	25 cm	50 cm	El, Kol, Akbaba ve Aslan
Nevalı Çori	?	29	T ve ters L	1.5 -3.15 m	30-45 cm	80 cm	El ve Kol
Harbetsuvan	14	16	T ve ters L	1.5-2.05 m	20-35 cm	40-75 cm	El ve Kol
Karahan Tepe	266		T-biçimli		20-25 cm	40-70 cm	Yılan, Tavşan, Ceylan
Sefer Tepe	16		T-biçimli	1.5-2.0 m	20-30 cm	50-70 cm	Boğa Başı Taslağı
Hamzan Tepe	1		T-biçimli		22 cm	50-70 cm	?
Taşlı Tepe	4		T-biçimli	1.5-2.0 m	20-25 cm	50 cm	?
Kurt Tepesi	2		T-biçimli	2.5 m	25 cm	50-70 cm	Kravat, Şevron
Kocanizam	1		T-biçimli (?)				?
Besta Faki	1		T-biçimli (?)			70 cm	?
Yukarı Dicle Bölgesi'nde Ele Geçen Dikilitaşlar							
Gusir Höyük		?	"I" biçimli	1.2- 1.5 m			Daire (kazma)
Hasankeyf Höyük		1	"I" biçimli	?		85 cm	
Çayönü		?	"I" biçimli	1.5- 2.80 m			
Boncuklu Tarla		4	"I" biçimli	1.4-1.5 m	25-30 cm		

Tablo 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dikilitaşlarının Boyutları, Form ve Betimlemeleri

Muş/Varto Tepeköy Höyüğü Tunç Çağları

Bronze Ages of the Muş/Varto Tepeköy Mound

Sabahattin Erdoęan¹ , Mikail Erçek² , Yunus Çiftçi³ , Hanifi Biber¹ ,
Hakan Yılmaz¹ , Gulan Ayaz¹

ÖZ

Doğu Anadolu Bölgesi, dağlık bir bölge oluşu ya da iklimsel elverişsizliğine rağmen önemli bir güzergâh veya önemli bir mesken konumunda olmuştur. Tarih öncesi çağlardan beri sürekli yerleşim görmüş, çoğu büyük kültürün, krallığın ve devletin odak noktası olmayı başarmıştır. Özellikle Kalkolitik Çağ sonlarında başladığı düşünölen büyük göçler ve bunun devamında gelen kültürler bölgeyi anayurtları gibi kullanmaya devam etmiştir. Aynı şekilde Muş Bölgesi içinde geçerli olan bu göç dalgaları sadece yüzey araştırmaları ile belirlenirken, Tepeköy Höyük kazıları ile bu veriler belgelenmiştir. Tepeköy, Muş Bölgesinde yapılan tabakalı ilk höyük kazısı olması açısından önemlidir. Höyükte yapılan kazılar sonucu; Orta Çağ, Demir Çağ ve Tunç Çağı tabakalarına ulaşılmıştır. Özellikle Erken Tunç Çağı (ETÇ) ve Orta Tunç Çağı (OTÇ) kültürlerinin çok iyi izlenebildiği yerleşimde hem mimari hem de buluntular açısından zengin özellikler görölebilmektedir. Demir Çağlarının Erken ve Orta Demir (Urartu) Dönemleri'ne ait veriler sunması açısından da oldukça önemli bir höyüktür. Erken Transkafkasya Kültürü ile başlayan ve günümüze kadar sürekli kullanılan höyük hem Muş Bölgesi hem de Doğu Anadolu Bölgesi tarihi için çok önemli veriler sağlamaktadır. Tabakalanması, mimari öğeleri ve diğer buluntu grupları ile birlikte birçok soruya cevap vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu Arkeolojisi, Muş Tarihi, Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ

ABSTRACT

The Eastern Anatolia Region has been an important route or an important residence despite being a mountainous region and with its climatic challenges. It has been inhabited continuously since prehistoric times and managed to become the focal point of many great cultures, kingdoms, and states. Specifically, the great migrations thought to have started at the end of the Chalcolithic Age and the subsequent cultures continued to use the region as their homeland. These migration waves, in the Muş Region, have previously been documented by only limited research. Now, more data have been collected with the Tepeköy Mound excavations. Tepeköy is an important mound as it is the first layered mound excavation in the Muş Region. The excavations Medieval, Iron Age and Bronze Age layers where some rich features of the architecture and objects could be seen. It provides data on the Early and Middle Iron (Urartian) periods of the Iron Ages. Mound, which started with the Early Transcaucasian Culture and used continuously until today, provides crucial data for the history of both the Muş Region and the Eastern Anatolia Region. Being a unique center with its stratification, architectural elements and other finds, the mound may answer many questions on the history of the region and transcaucasian migrations.

Keywords: Eastern Anatolian Archeology, Muş Region History, Tepeköy Mound, Early Bronze Age, Middle Bronze Age

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van, Türkiye

²Mikail Erçek, Ahlat Müze Müdürlüğü, Bitlis, Türkiye

³Baęimsiz Araştırmacı, Mardin, Türkiye

ORCID ID: S.E. 0000-0002-1957-0279;
M.E. 0000-0001-9866-9463;
Y.Ç. 0000-0001-5547-7613;
H.B. 0000-0003-3719-4120;
H.Y. 0000-0002-2399-5085;
G.A. 0000-0002-7228-073X

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Sabahattin Erdoğan,

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Van, Türkiye
E-mail: sabahattinerdogan@gmail.com

Başvuru/Submitted: 25.11.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.12.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 20.12.2021

Kabul/Accepted: 21.12.2021

Atıf/Citation: Erdoğan, S., Ercek, M., Ciftci, Y., Biber, H., Yılmaz, H., & Ayaz, G. (2021). Muş/Varto tepeköy höyüğü tunç çağları. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 61–86. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.1028162>

EXTENDED ABSTRACT

The Muş Region, and even the Upper Murat Region, is one of the least explored archaeological sites. This makes it difficult to understand the past of the region, and establish a connection with other researched regions around it. The Malatya-Elazığ, and Erzurum-Kars regions and a part of Van Lake Basin were better researched and excavated than the Muş Region. In places such as Muş, Bingöl and Bitlis, which are in the middle of the aforementioned regions, the research has been limited. The studies carried out have mostly been research and excavations of later periods.

Transcaucasian migrations, which almost completely affected Eastern Anatolia at the end of the Chalcolithic Age, attracted the attention of many researchers. Many interrelated theories on the subject were proposed, and there were attempts to draw a chronological map and evaluation of the region until the end of the Iron Age. However, the fact that the mentioned places such as Muş, Bitlis and Bingöl are not fully explored renders a limited understanding of these periods. Rescue excavations carried out in these provinces in recent years have begun to fill this data gap to some extent. One of these rescue excavations is at the Tepeköy Mound, which is within the borders of the Varto district of Muş. Salvage excavations were carried out at the mound in 2014, 2017 and 2018 under the direction of the Ahlat Museum within the scope of the Alparslan Dam HEPP project. With the beginning of the excavation at the mound and the examination of the data obtained, the above-mentioned problems were eliminated to some extent. In particular, the concrete data gathered establish a relative chronology of the region a regarding its history.

The construction of a modern village around the Tepeköy Mound, has severely damaged, the archaeological site. In addition, treasure pits and soil transports have damaged the archaeological remains in some areas to almost non-existence. Despite this, the findings uncovered have at least helped obtain information about the cultures that lived in the areas around the mound.

The earliest layer of the mound revealed an Early Transcaucasian/Karaz Culture, which manifested itself prominently in the Eastern Anatolia Region at the end of the Chalcolithic Age. This culture, which was mostly confined to the Early Bronze Age, also corresponds to the same periods in the Tepeköy Mound (according to C14 results). This layer, which is under a very thick cultural soil, is represented by three building layers. Some good data regarding this culture were obtained, specifically in the excavations made in the Erzurum-Kars Region. A comparison of the Early Transcaucasian (ETr) layer of the Tepeköy Mound with the settlements in this region, revealed both similarities and differences in their features. There is a continuity with the architecture, metal, pottery and other find groups as well as local, mound-specific uses. These local features, specifically observed in the pottery area,

reveal a difference compared with other cultural settlements. This means that while only ware groups belonging to the culture and identified with it were uncovered in the earliest building level of the ETr layer in Tepeköy, they appeared together with very different pottery in the late building level. While there is no visible change in the architecture, the differentiation of pottery and some small finds raises other questions. This different pottery group mentioned is seen in the Middle Bronze Age layer as well, which is the second layer of the mound. However, they were found in different forms and in better quality. In the Middle Bronze layer, there are some differences not only in pottery but also in architecture. There are additions such as multi-room structures, large stoves/ovens, and storage units. Meanwhile, basically, the old architectural system seems to continue such as masonry techniques and adobe features. Although the Middle Bronze layer is architecturally similar to the ETr layer, it is noteworthy that there is a settlement from the Middle Bronze Age, a plain settlement in the region. The Middle Bronze Age in this region was mostly studied from the tombs, surveys and purchased materials from the museums. Consequently, researchers defined this period as a purely pastoral or shepherd culture. However, this knowledge will now change with this layer unearthed at the Tepeköy Mound.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin yükseltisinin fazla olması, dağlık alanların fazla yer kaplaması ve karasal iklimin dezavantajlarından dolayı geçmişten günümüze yerleşime pek müsait olmadığı düşünülmektedir. Ancak durum bundan daha fazlasını göstermektedir. Özellikle son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları ve diğer çalışmalarla birlikte bölgenin Paleolitik ve Neolitik Çağ'larda da kullanıldığı (Kökten 1947; Baykara ve ark., 2018), yerleşim olmamasına karşın bölgede bulunan doğal kaynaklardan (özellikle obsidyen ve maden bakımından) dolayı tercih edildiği görülmektedir. Buna rağmen yerleşimlerin daha yaygın olması ve gerekse de çalışmaların bu alanlarda yoğunlaştırılmasından dolayı bölgenin Kalkolitik, Tunç ve en önemlisi Demir Çağları hakkındaki bilgilerimiz daha kapsamlıdır. Ancak bu bilgiler dahi kendi içinde farklılık göstermektedir. Bunun sebebi ise bölgede yeterince araştırılmayan alanların olmasıdır.

Özellikle Yukarı Murat Havzası bu kapsamda eksik kalmış bölgelerden biridir. Son dönem çalışmalarıyla birlikte bu eksiklik az da olsa giderilmeye başlamıştır. Özellikle Muş ve Bingöl illerinde yapılan kurtarma kazıları bölgenin çevreyle olan olası ilişkilerini açıklama ve aynı zamanda bilgi sahibi olunmasına olanak sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin orta kısmına dair bilgilerimizin bu denli eksik kalması aslında bölge genelinin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. En azından Tepeköy Höyük ve Murat Höyük kazıları bu eksikliklerin giderilmesine ve bölge genelinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Keza höyükte 2014, 2017 ve 2018 yıllarında yapılan arkeolojik kurtarma kazıları nispeten yeterli düzeyde bilgi sahibi olmamamızı sağlamıştır.

Doğu Anadolu'nun kuzeyi, doğusu ve batısı arasında köprü vazifesi gören bu alan aslında kilit noktalardan biridir. Dönem geçişlerinin, farklı bölgelerde ortaya çıkarılan ortak kültürlerin anlaşılmasının ve genel kronolojinin yeniden gözden geçirilmesinin önü Tepeköy kazıları ile birlikte bir nebze de olsa açılmıştır. Bu çalışmada özellikle Tepeköy Höyük kazıları ve bu kazılarda elde edilen verilerin diğer bölge yerleşimleri ile birlikte alınmasının sebebi budur. Bölgenin genel haritası üzerinden Erken Transkafkasya Kültürü, Orta Tunç Kültürü, Demir Çağları ve bunlarla ilişkilerin tümü ele alınmaya çalışılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kronolojisi ve geçmiş kültürlerinin yeniden yorumlanması Tepeköy Höyük ile şekillenmeye başlayacaktır.

Konum ve Tabakalanma

Tepeköy Höyüğü, Muş ili Varto İlçesi Tepeköy köyünün hemen kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Erzurum Muş yolunun 40. kilometresinde yer alan höyüğün batısında eski Muş Erzurum karayolu, doğu, kuzey ve güneyinde ise Kaynarca Deresi (Bingöl Çayı) geçmektedir (Harita 1). Derenin çevrelediği yerlerde höyük 14 m yüksekliğe ulaşırken doğu kesiminde yükseklik oldukça düşmektedir. Höyük, 35 m çapındadır, ancak höyüğün üstüne

ve etek kısımlarına yapılan modern köyden dolayı daha büyük olduğu düşünülmektedir (Resim 1).

Höyük, HES (Hidroelektrik Santrali) Projesi- Alparslan Barajı II' nin su toplama alanında kaldığı için kurtarma kazıları 2014, 2017 ve 2018 yıllarında Ahlat Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda gerçekleştirilmiştir. Tepeköy ile ilgili ilk bilgiler Prehistorik araştırmalar kapsamında 1945 yılında Muş Bölgesi'ni de araştıran Kılıç Kökten'e aittir. Tepeköy ile ilgili olarak höyük olabilir notunu düşen Kökten höyüğü uzaktan görmüş ve fakat çalışma gerçekleştirmemiştir (Kökten 1947, s. 463). Daha sonra ise 1991-93 yıllarında Alparslan Barajı I için yüzey araştırmaları gerçekleştiren M. Rothmann höyüğe uğramış ve ele geçen seramiklerden hareketle höyükte birkaç farklı tabakalanma oluşturmuştur. Rothmann 1994 yayınında höyükte Erken Tunç II-III, Orta Tunç Çağı ve Demir Çağı'nın olduğunu ifade etmiştir (Rothmann 1994, s. 294, Tablo 1). 2004 yayınında ise sadece Demir Çağı'nın olduğunu belirtmiş ve bunu ise Erken Demir Çağı ile Urartu dönemi olarak ele almıştır (Rothmann 2004, s. 129, Tablo 1). Son olarak 2011 yılında Hanifi Biber ve ekibi tarafından höyük araştırılmış ve bunun sonucunda ele geçen malzemelerden yola çıkılarak Orta Demir Çağı ve Orta Çağ'a ait veriler elde edildiği bildirilmiştir (Biber ve Çavuşoğlu 2013, s. 307).

Tepeköy Höyük kazılarında elde edilen veriler ve C14 tarihlendirme yöntemi ile birlikte Erken Transkafkasya Kültürü (Erken Tunç Çağı), Orta Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı (Urartu), Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi köy yerleşimlerine ait tabakalar tanımlanmıştır. Höyükte yapılan çalışmalar biraz yüzeysel kalmış, çoğunlukla Demir Çağları ve Orta Tunç Çağlarına ait tabakalara yoğunlaşmış, Erken Tunç Çağı'na (Erken Transkafkasya/Karaz Kültür) ait tabakalar ise sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır (Resim 2). Orta Tunç Çağı verileri ise oldukça zengin ve bölge için farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Demir Çağları küçük buluntu ve çanak-çömlek grupları bakımından baskın olmasına karşın mimari olarak zayıftır. Çukurlar ve modern köy tahribatı bu tabakalara çok zarar vermiştir.

V. Tabaka: Erken Transkafkasya Kültürü (Erken Tunç Çağı)¹

- **Va** Erken Yapı Katı   MÖ 2777 – 2579 (cal BC %70,3)
- **Vb** Orta Yapı Katı   MÖ 2465 – 2278 (cal BC %89,7)
- **Vc** Geç Yapı Katı

IV. Tabaka: Orta Tunç Çağı

- **IVa** Erken Yapı Katı   MÖ 1955 – 1767 (cal BC %95,4)
- **IVb** Orta Yapı Katı   MÖ 1437 – 1288 (cal BC %95,4)
- **IVc** Geç Yapı Katı

1 Sunulan veriler ve tarihler materyal kültür değerlendirmeleri ve C14 tarihlendirme yöntemiyle elde edilen sonuçlardır. Höyükten alınan 9 adet numunenin C14 analizleri Beta Analytic laboratuvarlarında gerçekleştirilmiştir.

- V. Tabaka: Erken Tunç Çağı (Erken Transkafkasya Kültürü – Karaz Kültürü)

Tepeköy'ün Erken Transkafkasya Kültürü tabakasına ait mimari öğeler oldukça geniş bir arkeolojik dolgu toprağının en alt kısmında yer almakta olup, birkaç sondaj çalışması ile gün yüzüne çıkarılması mümkün olmuştur. Genel olarak mimarisini ele aldığımızda ise üç evreli bir aşama izlediği görülürken, bu evreler kendi içinde farklılık ve benzerlik göstermektedir.

Geç yapı katında mimari, yapılar genellikle dikdörtgen planlı olup çoğunlukla da birden fazla bölüm/odalı olarak inşa edilmiştir. Odalar yapının içten bölümlere ayrılmasıyla ya da yapıya eklemeler yapılarak oluşturulmuştur (Resim 3-4). Höyüğün kuzey alanında genişletilen sondaj çalışmasında bahsi geçen dikdörtgen planlı yapının bir kısmının ikincil bir kullanımda koridor benzeri bir alanın depolama alanı olarak kullanıldığı fark edilmiştir. Bu alanda yanmış tahıllarla birlikte bir pişmiş toprak damga mührü “Çeç²” ele geçmiştir. Höyüğün 52 km güney batısında yer alan Murat Höyüğü Erken Tunç Çağı III tabakasında da depolama işlevli olabilecek benzeri taş temelli dikdörtgen planlı yapılar söz konusudur (Özdemir 2021, s. 50). Yine aynı şekilde Tepeköy'de olduğu gibi Murat Höyük'te de benzeri çeç damga mührün ele geçmesi aynı dönemde iki merkez arasındaki ilişkinin boyutunu göstermektedir (Özdemir ve Özdemir 2021, s. 38).

Orta yapı katında mimari, kare ya da dikdörtgen planlı, çok odalı ve küçük ekleme hücrelerden oluşmaktadır (Resim 5). Ele alınan dikdörtgen ve kare planlı yapıların temel sıraları fazla düzgün olmayan taşlarla harç kullanılarak yapıldığı ve sıvalı duvarların ise oldukça büyük kerpiç bloklarla (0.60x0.60 m ölçülerinde ve 0.20 m kalınlıkta) yükseltildiği görülmektedir. Taş temelli yapıların görülmediği Karagündüz Höyük'te aynı ebatta kerpiçlerin varlığına dair bilgiler verilmiştir (Sevin, Kavaklı, & Özfirat, 2000, p. 411).

Erken yapı katında mimari, kültürün erken yerleşim yerlerinden oldukça iyi bilinen yuvarlak planlı yapılardan oluşmaktadır. Yuvarlak yapılara ait tabaka yüzeyden yaklaşık 9,00 m derinlikte ortaya çıkarılmıştır. 5 x 3 m ölçülerinde açılan sondaj I içinde yer alan yuvarlak yapıların sadece bazı kısımları görülmektedir. Ancak yine de çıkarımlar yapmaya yetmektedir. Ortaya çıkarılan üç adet yapı birbirine bitişik inşa edilmiş, hatta doğuda bulunan yapının duvarı diğer yapının duvarı üzerinden yükseltilmiştir. Çapları 4.00-5.00 m arasında değişen bu yapıların alt kısmı geniş iken üst kısma doğru yükselerek daraltılmış bir kubbe biçimi verilmektedir (Resim 6-7).

Kültürün oldukça yaygın kullanılan 1,00 m çapındaki yuvarlak biçimli sabit ocakları, üç ayaklı taşınabilir ocakları yapı içlerinde ve dışlarında olmak üzere bol miktarda ortaya

2 Daha çok Erken Tunç Çağı'nda görülen, tarım ürünlerinin korunması ve depolanması amacıyla kullanılan bu pişmiş toprak damga mühürler “Çeç Damga Mühür” olarak da bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kökten 1947).

çıkarılmıştır. Ancak kültürle özdeş yonca biçimli, yapı içinde sabit olan ocaklarla ilgili herhangi bir bulgu olmaması ilginçtir. Özellikle üç ayaklı olduğu düşünülen çıkıntılı taşınabilir ocakların parçalarına höyükte çok fazla rastlanmıştır; ancak sağlam bir örnek ele geçmemiştir. Bunlardan en önemlisi ise sondaj içinde oldukça fazla yanık malzeme ile ele geçen kırık ocak ve ateş görmüş ufak pişirme kabı *in-situ* olarak bulunmasıdır. Bu örnek, bahsi geçen ocakların kutsal ocaklar ya da kap altlıkları gibi farklı ve kesin olmayan tanımlamalarına (Işıklı, 2011: 76) katkı sunacak gibidir.

Diğer buluntu grupları ise, olasılıkla kaide (andiron) olarak kullanılmış pişmiş toprak objeler, kemik iğneler, spatulalar, kalıplar ve toplu halde ele geçmiş birbirine bronz tellerle geçirilmiş orak, orak sapları, spiral objeler ve delici aletlerden oluşan bronz aletlerden oluşmaktadır. Özellikle yerleşimin kuzey alanında bu tabakaya ait çok miktarda ağırlık, ağırşak ve kemik-metal iğnelerin birlikte bulunması akla bir işlik ya da dokuma atölyesi olabileceğini getirmektedir (Resim 8-12). Bahsi geçen tabakada farklı alanlarda olmak üzere çok miktarda insan kemiği ele geçmesine karşın herhangi bir mezara rastlanmamıştır. Yerleşimde kültüre ait yuvarlak evlerin içinde bol miktarda hayvan kemiğinin ele geçmesi ve bazılarının üzerinde yanık izlerinin görülmesi bu yapıların daha sonra çöplük olarak kullanıldığını göstermektedir.

Çanak-çömleklerde çoğunlukla kahverengi olmak üzere dış-ıç farklı, siyah, gri ve krem renkli mal grubuna ait örnekler ele geçmiştir. Tipolojide çömlek grubu geniş yer tutarken çanaklar, bardaklar, testiler ve depolama kapları da bulunmaktadır (Resim 11). Sayılan özellikler kültürün genel örnekleri iken Tepeköy yerleşiminde bunlarla birlikte çok farklı bir kültüre ait ya da farklı bir üretim örneği gösteren çanak-çömlek parçaları ele geçmiştir. Bu örnekler Erken Transkafkasya Kültürü tabakasına inildiği andan itibaren daima kültürün karakteristik seramik bulguları ile birlikte toplanmıştır. Oldukça kaba işçilik gösteren bu mal grubu, kalın cidarlı örneklerinin yanında ince cidarlı, saman, taşçık ve mika gibi katkıların çok olduğu, elde, düzgün olmayan biçimlendirmeleriyle farklılıkları belli olan çanak-çömleklerden oluşmaktadır. Genelde kahverengi, kahverenginin tonlarının çok kullanıldığı bu grupta yine çok miktarda turuncu renkte örnekler de bulunmaktadır. ETr kültürü malzemesinden farklı olan bu çanak-çömlek grubu biçimsel olarak pişirme kaplarına benzeseler de mal grupları, katkıları ve tipolojileri ile farklı bir kültür ya da yerel bir kültür izleri vermektedirler (Resim 12). Özellikle çok büyük depo kaplarından, düz ağızlı, düz boyunlu çömleklere, yayvan, düz ağızlı çanaklarına ve bardak-kadeh tiplerine kadar değişkenlik göstermektedirler. Yukarıda bahsi geçen farklı mal grubuna ait veriler Tepeköy Höyük dışında Sos Höyük ve Murat Höyük'te de görülmektedir (Sagona ve ark. 1997, s. 183; Özdemir 2021, s.57).

IV. Tabaka: Orta Tunç Çağı

Tepeköy Höyük yerleşiminin bu tabakasına ait veriler kuzey ve güney alanlarda ortaya çıkarılan mimari örnekler ve buluntu grupları ile temsil edilmektedir. Özellikle kuzey alanda Erken Transkafkasya Kültürü tabakasının hemen üzerinde ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı yapı ve bu yapı içinde bulunan at nalı biçimli, bezemeli ocak oldukça önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. Mimari genellikle 0.80-1.00 m genişlikte taş temeller üzerine kerpiç bloklarla yükseltilmiş çok odalı yapılardan oluşmaktadır (Resim 13-15). Kerpiç özelliklerine bakıldığında neredeyse Erken Transkafkasya Kültürü örnekleri ile ölçü ve biçim bakımından benzer oldukları görülmektedir. ETÇ'den gelen devamlılığın aslında çanak-çömleklerde de görüldüğü ancak kültürün karakteristik örneklerinden ziyade onlarla birlikte ele geçen yerel karakterli farklı mal grubu örneklerinin de devamlılığı söz konusudur. Tıpkı Arslantepe' de olduğu gibi (Frangipane, 2003: 21). Erken Tunç' tan Orta Tunç'a kadar birden fazla kültür izleri Tepeköy'de de görülmektedir.

Yerleşimin kuzey alanında yaklaşık 8.00x10.00 m ölçülerinde, birkaç odası bulunan büyük bir yapı ortaya çıkarılmış, yapının güney kesiminde bulunan odanın bir depolama alanı olarak kullanıldığı ve bunun hemen batısındaki alanda ise "" biçimli, genellikle at nalı biçimli olarak tabir edilen ocak yapısı ortaya çıkarılmıştır. Ocak yapısının oldukça iyi bezendiği, hemen önünde ise Erken Transkafkasya Kültürü'nün büyük, yuvarlak ocaklarına benzer bir sistemle yapılmış küçük bir tabla ile tamamlandığı görülmektedir. Bahsi geçen tabla bir nevi platform olarak da kullanılmıştır. Kazılar sırasında bu tablanın hemen üzerinde ve kenarında olasılıkla güneşte kurutulmuş topraktan yapılmış iki adet kaide ve yine bunlarla ilişkili olduğunu düşündüğümüz iki adet topraktan hayvan başı (boğa?, kurt/köpek) ele geçmiştir. Ocağın iki kenarına konumlandırıldığı düşünülen bu buluntular ocağın oldukça önemli olduğunu, işlevselliğinin yanında kültürel bir yanının olduğunu da göstermektedir (Resim 16-17). Ocağın önünde ve yanındaki kırık tabla parçalarından en az üç yenileme geçirdiği anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tepeköy Orta Tunç Çağı ocağına benzer bir örnek daha önce ele geçmemiş, ancak farklı örneklerinin özellikle Erken Transkafkasya Kültürü'nde Cinis (Bakınız; Ceylan, 2001: 30), Güzelova, Norşuntepe (Hauptmann, 1982: 20-21) ve Korucutepe (van Loon, 1973: 366-375; Işıklı, 2011: 152, Res. 34) yerleşimlerinde ele geçtiği bilinmektedir. Büyük yapının diğer odalarında ise günlük işleri gösteren öğütme taşları, vurgaçlar ve havaneleri ele geçerken çok miktarda ağırşak, ağırlık, kemik ve bronz iğneler de bulunmuştur (Resim 18-20).

Bu tabakanın diğer bir önemli bulgusu güney alanda oldukça geniş bir kısımda iri taşlarla inşa edilen ancak çok fazla tahrip olmuş büyük ocak/fırın yapısıdır. Fırının tam şekli ortaya çıkmasa da etrafında bulunan küllü alanlardan anlaşıldığı kadarıyla uzun bir süre kullanılmış ve ihtimalle kendi döneminde tahrip edilmiştir. Bu fırının hemen üzerinde oldukça sağlam durumda bir bronz balta, kenarında ise içleri tahıl ve boncuklarla dolu onlarca çanak-çömlek ele geçmiştir.

Tabakanın çanak-çömlek grupları bölgede çok iyi bilinen ve genellikle Orta Tunç Çağı'na tarihlenen oldukça kaliteli, genellikle kırmızı/kiremit ya da kahverengi tonlarında renkleriyle kendini gösteren örneklerden oluşmaktadır. Bunların yanında siyah, krem ve gri renkli örneklerde az sayıda bulunmaktadır. Çanak, çömlek, kase ve meyveliklerden oluşan seramikler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde çanakların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Tabakanın en ilginç özelliği ise Orta Tunç Çağı ile özdeş kabul edilen “Orta Tunç Boyalıları” veya “Aras Boyalıları” na (Özfirat, 1999: 1-2) ait hiçbir örneğin ele geçmemesidir. Üretime ait ya da en azından kırılmış örneğe ait hiçbir kanıt olmaması bir hayli ilginçtir. Genellikle mezar alanlarında bulunan bu örneklerin özel üretim oldukları, yerleşim yerinde kullanılmadıkları aklı gelmektedir. Ancak Tepeköy’de Orta Tunç Çağ verilerinin ele geçtiği kazı alanının büyüklüğü göz önüne alındığında, bölge ve özellikle de merkez özelinde böyle bir genelleme yapmaya ihtiyatla yaklaşıyoruz.

Yerleşimin Orta Tunç Çağı tabakasına ait hiçbir mezar bulunmadığından insan kemikleri için kesin bir şey söylemek güçtür ancak oldukça fazla hayvan kemiği toplanmıştır. Yapıların dam/çatı kısımları ile ilgili somut veriler yoktur. İhtimalle yukarıda bahsedilen kültürel devamlılıktan yola çıkılarak aynı tip oluşumlardan bahsetmek mümkündür.

Tartışma ve Sonuç

Erken Tunç Çağ kültürü, Doğu Anadolu Bölgesi’nde Kalkolitik Çağ sonlarında belirmeye başlayan ve Orta Tunç Çağı başlarına kadar devamlılığı olan bir kültür izlenimi vermektedir (Peeters 2004, s. 543; Palumbi 2008, s. 7-11; Işıklı 2011, s. 50; Biber ve Çiftçi 2017, s. 5-7).

Kuras-Aras Kültürü (Kuftin 1943), Kafkasya’nın Eneolitik Kültürü (Arsebük 1974), Yanık Kültürü (Burney 1971), Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü (Burney 1971), Karaz Kültürü (Koşay-Turfan 1959), Khirbet Kerak Kültürü (Amiran 1952) ve Erken Transkafkasya Kültürü (Burney 1971; Russel 1980) olarak da bilinen bu kültür oldukça geniş bir bölgeye yayılmış ve dolayısıyla da farklı adlandırmalar almıştır. Bu anlamda söz konusu dönem için “coğrafi ve kronolojik büyüklük” değerlendirmesi yapılabilmektedir. (Işıklı 2019, s. 143).

Yer ve zaman ilişkisi içinde çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve uzun bir zaman dilimini kapsayan Kura-Aras kültürü kısaca veya kolayca özetlenememektedir (Palumbi ve Chataigner 2014, s. 258). Ancak söz konusu kültürün tanımlayıcı veya ayırt edici ana unsurları bulunmaktadır. Kırmızı Siyah Perdahlı seramikler ile konut ve kültürel mekanlarda olabilen at nalı şeklindeki ocaklar kültürün ana unsurlarındandır. (Palumbi ve Chataigner 2014, s. 258).

Doğu Anadolu Bölgesi’nin birçok yerinde yapılan kazılarda varlığı kanıtlanan bu kültür kendine özgü özellikleriyle farklı bir araştırma konusu olmaktadır (Palumbi 2008, s. 7-11; Işıklı 2011: 23; Biber ve Çiftçi, 2017: 5-7). Söz konusu kültür ile ilgili önemli vurgulardan

biri de geniş coğrafya içerisindeki bölgeseliktir. Bu bölgeselliğin doğal sonucu olarak da kültüre ait dinamiklerin anlaşılması bir hayli zorlaşmaktadır (Işıklı 2019, s. 143). Buradan da anlaşılacağı üzere birçok alt kültür bölgesinin varlığından söz etmek mümkündür.

Doğu Anadolu Bölgesinde çok sayıda Erken Tunç Çağı' merkezi bilinmektedir. Bölgede, anahtar merkezler ışığında Aslantepe, Norşuntepe ve Korucutepe merkezlerinin yer aldığı Yukarı Fırat Havzası, Sos Höyük, Karaz Pulur, Güzelova ve Büyüktepe merkezlerinin yer aldığı Erzurum Kars Platosu ve Tilkitepe, Dilkaya, Karagündüz ve İremir³ gibi merkezlerinin yer aldığı Van Gölü Havzası alt kültürleri bulunmaktadır (Işıklı 2019, Tablo 1). Söz konusu resme bakıldığında Murat Havzasında yer alan Muş ve Bingöl bölgelerinin eksik kaldığı açıkça dikkat çekmektedir. Son dönem kazıları ile bilim dünyasına tanıtılan Bingöl Murat Höyük ve Muş Tepeköy Höyük kazıları bu boşluğu tamamlayan iki önemli merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muş Bölgesi'nde kazılan ilk höyük olan Tepeköy Höyük kazıları, kurtarma kazısı olması ve dolayısıyla da kısa sürmesine rağmen ortaya çıkardığı verilerle bölgenin geçmişine ışık tutmuştur. Daha önce yüzey araştırmaları ile söz edilen birçok kültürün kazılarla netlik kazanmasının veya doğrulanmasının yanında yeni bulgularla farklı kültürlerin tespit edilmesi açısından önemlidir.

Höyükte üç sezon boyunca yapılan kazılar neticesinde, beş tabakaya ait veriler elde edilmiş, bunlar yine C14 tarihlleme yöntemiyle de desteklenmiştir. İlk tabaka olan Erken Tunç Çağı tabakası konteksi sondaj kazıları ile net olarak tespit edilmiştir. Küçük boyutlu sondajlara rağmen mimari, çanak-çömlek ve buluntu açısından önemli sonuçlar elde edilmiştir. Höyükte bu tabakada ortaya çıkarılan Erken Transkafkasya Kültürü'ne ait mimari ve diğer buluntular Erzurum Bölgesi'nde Sos (Sagona, A. ve Sagona, C., 2000; Sagona 2003; Sagona ve ark. 1998), Karaz (Koşay ve Turfan 1959) ve Güzelova (Koşay ve Vary 1964) höyüklerinde, Van Bölgesi'nde Dilkaya (Çilingiroğlu 1993), Karagündüz (Sevin ve ark. 2000), Tilkitepe (Korfmann 1982) Van Kalesi Höyüğü (Konyar ve ark., 2019), Malatya-Elazığ Bölgelerinde ise Arslantepe VI (Frangipane 2000), Norşuntepe (Hauptmann 1982), Pulur/Sakyol, (Koşay, 1976) ve Tepecik (Esin, 1982) gibi Höyüklerden bilinmektedir.

Genel olarak bölgeler arasındaki farklılıklara rağmen İlk Tunç Çağ mimarisinde yuvarlak (daire-oval) ve düz köşe hatlı (dikdörtgen-kare) mimari plan olmak üzere iki plan tipi yaygındır. Taş temelli kerpiç, çamur dal örgülü bir düzene sahip mekanlar çoğunlukla da tek odalıdır. Anıtsal yapıların az görüldüğü küçük ev tarzı yapılarda depolama ve ışık işlevli eklenti odalarına da rastlanılmaktadır (Işıklı 2011, s. 79, 94).

3 Kazı ekibi içinde yer aldığımız İremir Höyük kazıları, 2020, 2021 yıllarında Hanifi Biber'in bilimsel danışmanlığı ve Van Müzesi başkanlığında yürütülmektedir. Kazı ile ilgili yayın çalışmaları devam etmektedir.

İlk mimari değerlendirmelere göre höyükte üç evreli mimari aşamadan bahsedilebilmektedir. Geç evre yapıları dikdörtgen planlıdır. Eklentiler ile en az iki odalı bir düzenlemeye sahiptirler. Orta evrede kare veya kareye yakın yapılarda eklentili birimler yerine farklı bölümlere ayrılmış mekanlar söz konusudur. Bölme duvarları tek ya da çift sıra taş dizileri ile yapılmış, neredeyse tüm duvarlarda sıvalar görülmektedir. Benzer mimari teknikte yapılmış yapılar Sos Höyük (Sagona, A. ve Sagona, C. 2000, s. 56-107; Sagona 2003, s. 101-109; Sagona ve ark. 1998, s. 31-64), Arslantepe VI (Frangipane 2000, s. 439-453), Norşuntepe (Hauptmann 1982, s. 13-40), Dilkaya Höyük (Çilingiroğlu 1993, s. 469-489) ve Karagündüz Höyük (Sevin ve ark. 2000, s. 409-413) gibi merkezlerin kültüre ait tabakalarında ortaya çıkarılmıştır.

Erken evre ise yuvarlak planlı yapılardan oluşmaktadır. Arslantepe ve Dilkaya Höyük'te taş duvar ya da taş temelli yuvarlak yapılar ortaya çıkarılmış, Karagündüz Höyük'te ise bir adet yuvarlak yapının varlığından bahsedilmiştir (Çilingiroğlu, 1993: 471; Sevin vd., 2000; 411). Ancak bu merkezlerde bulunan yuvarlak yapıların Tepeköy örnekleri ile pek benzer olmadıkları görülmektedir. Yuvarlak yapıların en alt seviyeden alınan analiz örneklerinden çıkan sonuç bu yapıların MÖ 2800-2700 yıllarına ait olduğunu göstermektedir.

Bahsi geçen üç yapı katına ait yapıların sadece dikdörtgen planlı örneklerinde çatı/dam yapısına ait somut kanıtlar ele geçmiştir. Kuzey alanda bulunan dikdörtgen planlı yapının üstünde ve çevresinde ele geçen döküntü kerpiç malzemelerde bulunan dal, çalı-çırpı izlerinden yola çıkılarak, yapının üst kısmının ahşap iskeleti oluşturulduktan sonra üzerinde dal, çalı-çırpı atılıp kerpiç malzeme ile kaplandığı düşünülmektedir. Bu sebeple yapıların düz damlı oldukları akla gelmektedir.

El yapımı olan seramikler taşçık ve saman katkılıdır. Siyah renkli mal (% 60) grubunun yanında yadsınamayacak oranda kahverengi (% 30) ve gri mal (% 10) grupları ile karşılaşmaktadır. Yüzey renkleri seramiğin dışında çoğunlukla siyah içinde ise kahve veya kırmızıdır. Çömlekler, çanaklar, bardaklar, testiler kapaklar ve depolama kapları da en sık görülen kap formlarıdır. Kazıma, oluk ve az da olsa baskı tekniklerinin görüldüğü seramiklerde spiral, yuvarlak ve düz bezemeler kullanılmıştır. Çanak-çömleklerde kültürün karakteristik örneklerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir (Işıklı 2011, s. 67-72). Muş ve çevresinde yüzey araştırmaları ile tespit edilen seramikler ile büyük oranda benzerlik söz konusudur (Biber 2018, s. 217). ETr kültürünün yayılım alanında bulunan yerleşimlerin neredeyse tamamında görülebilen bu örnekler detaylarda farklılık göstermektedir. Mimari ve küçük buluntularda olduğu gibi çanak-çömleklerdeki farklılıklar genellikle bölgesel ya da yerel değişimlerden kaynaklanmaktadır (Işıklı ve Ergürer 2017, s. 53; Biber ve Çiftçi 2017, s. 15-16).

Karakteristik dönem seramikleri ile birlikte farklı bir seramik repertuarı ile karşılaşmıştır. Tepeköy'ün yerel karakterli seramikleri olarak değerlendirdiğimiz seramikler düzgün

olmayan biçimleri ile oldukça kaba bir işçilik gösterirler. Seramiklerde taşçık, mika ve saman katkıya yoğun olarak rastlanılmaktadır. Kahverengi ve kahverenginin tonları ile turuncu renkli seramik bulunmaktadır. Tepeköy gibi Sos Höyük ve Murat Höyük 'te de yerel veya bölgesel seramiklerden bahsedilmektedir. Sos Höyük'te yerel kültür olarak ele alınan ve Geç Kalkolitik Çağ ile ilişkilendirilen farklı bir çanak-çömlek grubu bilinmektedir. Bu farklı kültürün Erken Transkafkasya Kültürü ile birlikte yaşadığına işaret eden Sagona, kaba bir çanak-çömlek grubunun Erken Transkafkasya Kültürü çanak-çömleğiyle beraber ele geçtiğini ifade etmektedir (Sagona ve ark. 1997, s. 186). Murat Höyük'te ise bölgesel karakterli vurgusu yapılmasına rağmen söz konusu seramiklerin benzerlik ve farklılığı üzerinde durulmamıştır (Özdemir 2021, s. 57).

M.Ö. 2. bin sonlarından itibaren yeni bir kültürün geliştiğine tanık olmaktayız. Yerleşik hayatın bittiği çiftçilik ve hayvancılığa dayalı ekonomik yaşantının yerine pastoral veya yarı pastoral bir yaşam biçimine geçildiği; yerleşme yerlerinin seçimi ve planlamasında önemli değişim ve gelişmeler olduğu görülmektedir. Rakım olarak yüksek bölgelerde, daha çok nekropollerden tanınan, yerleşik özellikler göstermeyen yarı göçebe ve ekonomisi hayvancılığa dayanan bir kültürdür. En belirgin özelliği boyalı çanak çömlek ve kurgan türü gömü geleneğidir (Özfirat 2001, s. 1; Sevin 2005, s. 356, 358).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Malatya Elâzığ bölümü dışında kalan yerlerde Orta Tunç Çağı'na ait veriler oldukça azdır. Bunun sebebi olarak da bu dönem kültürlerinin tamamen göçebe oldukları ve tarım alanlarını kullanmadıkları ile ifade edilmektedir (Özfirat, 1999: 2; 2006: 162). Ayrıca Erken Transkafkasya Kültürü'nün M.Ö. 3. Bin yıl sonlarında etkisinin azaldığı, sosyo-ekonomik değişimlerin yaşanmaya başlandığı ve yeni kültürlerin oluşmaya başlandığı görüşü hakimdir (Kushnareva, 1997: 81).

Orta Tunç Çağı Tabakasında ise höyükte daha çok büyük ölçekli ocak/fırınlara varlığı, oldukça fazla çanak-çömlek ve diğer buluntularla birlikte sağlam bir mimari grubunun oluşu, bu dönemde höyüğün uzun bir zaman dilimi ve geniş bir alanda kullanıldığını kanıtlamaktadır. Genellikle bu dönem "Aras Kültürü" ya da "II. Bin yıl Kültürü" olarak adlandırılmış ve çoğunlukla bu dönemde boyalı (monokrom ya da polikrom boyalı) çanak-çömleklerin varlığından bahsedilmiştir (Özfirat, 2001; Işıklı, 2011). Ancak höyükte birçok dönemin çanak-çömleği ele geçmesine karşın boyalı örnek ele geçmemiştir. Bunun sebebi ise yukarıda da bahsedilen Erken Tunç Çağı'ndan başlayan ve Orta Tunç Çağı'nda da devamlılığının olduğu düşünülen yerel ya da farklı bir kültürün oluşu olarak düşünülmektedir. Aras boyalıları ya da II. Bin yıl boyalıları olarak kabul edilen mal grupları daha çok mezarlarda veya satın alma yoluyla ele geçmiştir.

Kısacası bölgede Erken ve Orta Tunç Çağlarında bilinen ve sürekli bahsi edilen kültürler dışında farklı kültürlerin de varlığı olmalıdır ve Tepeköy Höyük bu kültürlerin varlığına

büyük bir kanıttır. Özellikle bu tabakada ortaya çıkarılan bezemeli ocak ve ocak ile bağlantılı buluntular şu an için Doğu Anadolu Bölgesi'nde tek örnek olarak görülmektedir. Benzer kullanımlar olmasına karşın hem dönemsel farklılıklar hem de görünüm olarak farklılıklar vardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım – S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Veri Toplama- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Veri Analizi/Yorumlama- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Yazı Taslağı- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Son Onay ve Sorumluluk- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma Murat Nehri Enerji Üretim AS. ENERGO-PRO tarafından maddi olarak desteklenmektedir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Data Acquisition- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Data Analysis/Interpretation- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Drafting Manuscript- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Critical Revision of Manuscript- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.; Final Approval and Accountability- S.E., M.E., Y.Ç., H.B., H.Y., G.A.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This study was carried out by Murat River Energy Üretim AS. Financially supported by ENERGO-PRO.

Kaynakça/References

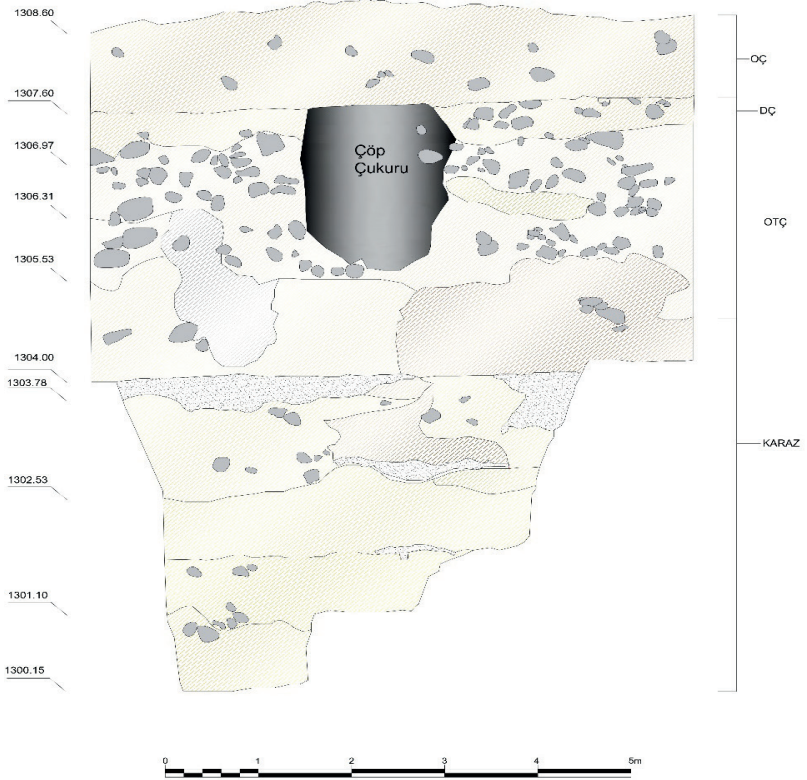
- Amiran, R. (1952). "Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age". *Israel Exploration Journal* 2, 89-103.
- Arsebük, G. (1974). *Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu: Kalkolitik Devir ile İlk Tunç Çağı I' e Geçiş Evresinde Elazığ Altınova Bölgesinden Ele Geçen Koyu Yüzlü Açıklı Mallar ile Karaz Türü Çanak Çömlek Grubu İlişkileri Sorunu Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1974.
- Baykara, İ., Dinçer, B., Şahin S., (2018). "Gürgürbaba Tepesi (Erciş/Van) Paleolitik Çağ Araştırmaları I, *Colloquium Anatolicum*, 17, 161-188.
- Biber, H. (2018). *Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2009-2014*. İstanbul: hiperyayın.
- Biber, H. ve Çavuşoğlu, R. (2013). "2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzey Araştırması". *30. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Çorum, 303-320.
- Biber, H. ve Çiftçi, Y. (2017). "Malazgirt Ve Bulanık Ovalarında Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri ve Çanak - Çömlekleri". *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35/1, 1-43.
- Burney, C.A. (1966). "A First Season of Excavation at the Urartian Citadel of *Kayalıdere*", *Anatolian Studies* 16, 55-111.
- Burney, C. A. (1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. London.
- Ceylan, A. (2001). "Erzurum Ovası'nda Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*-26, Erzurum, 2001, s.29-41
- Çilingiroğlu, A., (1993), "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış". *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 469-489.
- Esin, U. (1976) "Tepecik Kazısı, 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara, 101-108

- Frangipane, M. (2000). "The Late Chalcolithic/EB I Sequence at Arslantepe: Chronological and Cultural Remarks From a Frontier Site", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IV – III Millenaires*, Paris, 2000, 439 – 453
- Frangipane, M. (2003). "Arslantepe", *Arkeoatlas 2*, 19-21.
- Hauptmann, H. (1982). "Norşuntepe Kazıları, 1974". *Keban Projesi 1974 Çalışmaları*, Ankara, 13-40.
- İşıklı, M. (2011). *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- İşıklı, M. (2019). Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ Tabakaları. In G. Altunkaynak (Ed.), *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif Alaybeyi Höyük* (pp. 139-182). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- İşıklı, M. ve Ergürer, H., (2017). "Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekan ve Mekan Kullanımına Dair Gözlemler", In: G. Coşkun (Ed), *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan* (Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016), Ankara, 43-64
- Konyar, E., Genç, B., Konyar, H. B., Tan, A., Yılmaz, A., Avcı, C. (2019). Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü Kazıları 2017 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 40(1): 711-732.
- Koşay, H. Z. ve Turfan, K. (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu". *Bulleten* 23, 349-413.
- Koşay, H.Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı, Aşağı Fırat Projesi Yayınları*, Ankara.
- Korfmann, M. (1982). *Tilkitepe, die ersten Ansätze prähistorischer Forschung in der östlichen Türkei*, Tübingen.
- Kökten, K. (1947). "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bulleten XI/43*, 431-472.
- Kuftin, B. (1943). "The Urartian 'Columbarium' on the Slopes of the Ararat and Copper Age of the Kura-Araxes Basin". *Vestnik Gosudarstvennogo Muzeia Gevzii* 13B, 93-123.
- Kushnareva, K. (1997). *The Southern Caucasus in Prehistory*. The University of Pennsylvania Museum, Philadelphia.
- Özfirat, A. (1999). "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzeysel Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II/1, 1-22.
- Özfirat, A., (2000). «1998 Yılı Bitlis-Muş illeri Yüzeysel Araştırması Tunç ve Demir Çağları», *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara: 193-210
- Özfirat, A. (2001). *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (MÖ II. Binyıl)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özfirat, A., (2006). «Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Fifth Preliminary Report: Van Lake Basin and Mt. Ağrı Region». *Studi Micenei ed Egeo Anatolici XLVIII*, 177-207.
- Özdemir, A. (2021). Murat Höyük Erken Tunç Çağı III: Yerleşim Yapısı, Mimari ve Seramik. In A. Özdemir, Z. Kılınç, & E. Demir (Eds.), *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük* (pp. 45-72). İstanbul: Ege Yayınları.
- Özdemir, A. & Özdemir, A. (2021). "Murat Höyük'ten Bir Çeç Damga Mühür". *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(22), 131-139
- Palumbi, G. (2008). *The Red and Black: Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium BC*, Roma.

- Palumbi, G., & Chataigner, C. (2014). The Kura-Araxes culture from the Caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between unity and diversity. A synthesis. *Paléorient*, 40(2), 247-260.
- Peeters, L., (2004). “The Chronology Of The Caucasus During The Early Metal Age: Observations From Central Trans-Caucasus”. In: A. Sagona (Ed.), *A View From The Highlands. Archaeological Studies in Honour Of Charles Burney*, Ancient Near Eastern Studies, 12, Tbilisi, 539-555.
- Rothman, M. S., (1994). “The Pottery of the Muş Plain and the Evolving Place of a High Border Land”. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 281 – 294.
- Rothman, M. S., (1992). “Alpaslan Baraj Gölü Alanında Muş Ovasında Yüzeysel Araştırmaları Ön Rapor, 1991”. *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 279-295.
- Rothman, M. S.,(2004). “Beyond the Frontiers: Muş in the Late Bronze to Roman Periods”. In: A. Sagona (Ed.), *A View From The Highlands. Archaeological Studies in Honour Of Charles Burney*, Ancient Near Eastern Studies, 12, Tbilisi, 121-178.
- Russell, H.F. (1980). *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*. British Archaeological Reports, International Series: 85, Oxford.
- Sagona, A. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*. Oxford.
- Sagona, A. (2003). “The Upper Levels at Sos Höyük, Erzurum: A Reinterpretation of the 1987 Campaign”, *Anatolia Antiqua XI*, 101-109.
- Sagona, A. ve Sagona, C., (2000). “Excavations at Sos Höyük, 1998 – 2000 Fifth Preliminary Report”, *Ancient Near Eastern Studies 37*, 56 – 127.
- Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., McNiven, I., Howells, S., (1998). “Excavations at Sos Höyük, 1997: Fourth Preliminary Report”, *Anatolica 24* : 31-64.
- Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., Howells, S. (1997). “Excavations at Sos Höyük, 1996 Third Preliminary Report”, *Anatolica 23*, 181-226.
- Sevin, V. (2005). Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi. Kökeni Aranan Bir Devlet: Urartu. *Belleten*, 68 (252), 355-386.
- Sevin, V., Kavaklı, E., Özfırat, A. (2000). Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazıları. *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı 21/1*, Ankara, 409-413.
- van Loon, M.N. (1973). “The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Reports Part 1: Architecture and General Find”. *Journal of Near Eastern Studies 32/4*, 357-423.

SONDAJ KUZEY KESİTİ

Resim 2. Tepeköy Höyük, Sondaj 1 kesiti

Resim 3. ETr Geç evre mimarisi, çok odalı dikdörtgen planlı yapı

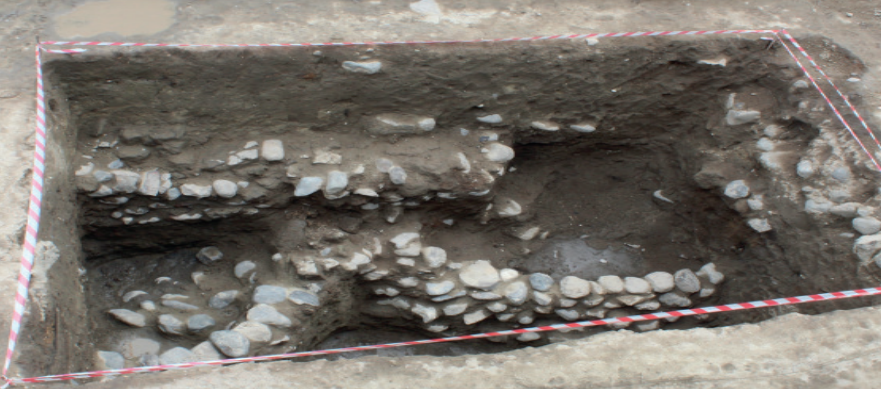
Resim 4. ETr Geç evre mimarisi, çok odalı dikdörtgen planlı yapı

Resim 5. ETr Orta evre mimarisi, içten bölmeli kare ya da dikdörtgen planlı yapı

Resim 6. ETr Erken evre mimarisi, yuvarlak, taş duvarlı yapılar (Doğudan görünüm)

Resim 7. ETr Erken evre mimarisi, yuvarlak, taş duvarlı yapılar (Kuzeyden görünüm)

Resim 8. ETr tabakasında ele geçen bronz buluntular, baltalar, spiral objeler, keskiner ve oraklar

Resim 9. ETr tabakasında ele geçen pişmiş toprak buluntular; a) Çeç Mührü, b) Kırık ocak ayağı, c) oluk bezemeli çömlek, d) geoid ağırlık, f) yassı-tekerlek ağırlık, e) çömlek

Resim 10. ETr tabakasında ele geçen pişmiş toprak figürinler, a) Stilize insan biçimli, b) Hayvan biçimli

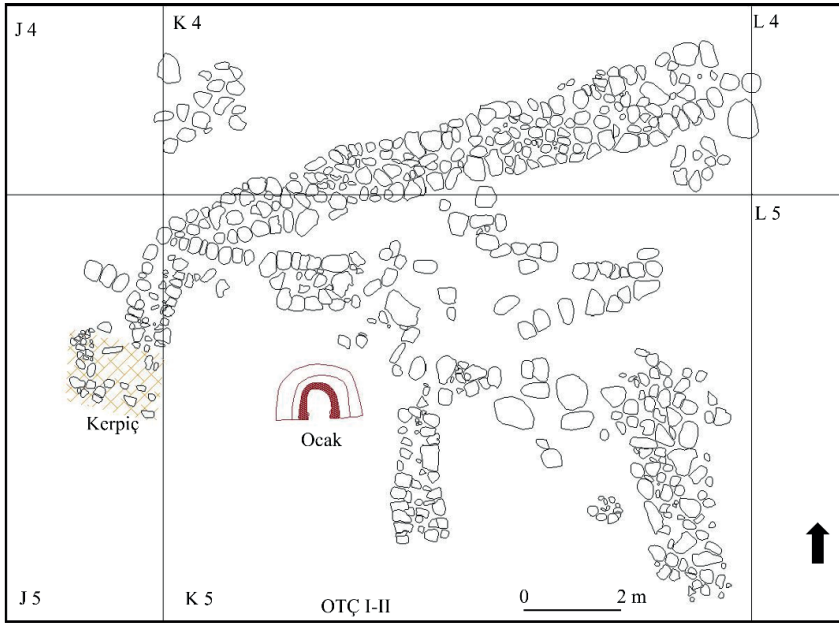
Resim 11. ETr Kültürü ile özdeşleşen çanak-çömlek grubu (Çift Renkli Mal Grubu, Dış-İç)

Resim 12. ETr tabakasında ele geçen, kültürün özellikleri pek yansıtmayan farklı, yerel üretim çanak-çömlek grubu

Resim 13. Orta Tunç Tabakası (erken ve orta yapı katları),
Dikdörtgen planlı yapı ve bezemeli ocak (kutsal ocak)

Resim 14. Orta Tunç Tabakası (1-2 yapı katları), kutsal ocak ve çok odalı yapı

Resim 15. Orta Tunç Tabakası (Geç yapı katı) büyük fırın kalıntısı ve çevre mimarisi (J9-J10)

Resim 16. Orta Tunç Tabakasına ait at nalı biçimli kutsal ocak

Resim 17. Orta Tunç Tabakasına ait at nalı biçimli kutsal ocak ve önünde ele geçen hayvan başları

Resim 18. Orta Tunç Tabakasına ait tüm çömlek ve çanak

Resim 19. Orta Tunç Tabakası, Orta yapılatında oraya çıkarılan pişmiş toprak kaide, oturak

Resim 20. Orta Tunç Tabakasına ait bronz balta ve çanaklar içinde ele geçen boncuk grubu

Notes on the Karatepe Storm-god Tarhunza Usanuwami and Baal Krntryş

Karatepe'nin Fırtına Tanrısı Tarhunza Usanuwami ve Baal Krntryş Üzerine Notlar

Faris Demir¹

¹Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Osmaniye, Turkey

ORCID ID: F.D. 0000-0001-8370-4350

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Faris Demir,
Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Osmaniye, Turkey
E-mail: farisdemir@gmail.com

Başvuru/Submitted: 21.04.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 26.05.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 27.05.2021

Kabul/Accepted: 18.07.2021

Atıf/Citation: Demir, F. (2021). Notes on the Karatepe Storm-god tarhunza usanuwami and baal krntryş. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 87–101.
<https://doi.org/10.26650/anar.2021.925349>

ABSTRACT

The Karatepe storm god has been defined in Luwian inscriptions as Tarhunza Usanuwami, and in the Phoenician version as Baal Krntryş. The meaning of the Krntryş epithet still maintains its mystery. Location names, names and adjectives with weak probability that have been proposed by some researchers do not provide a convincing explanation. The main gods of the Neo-Hittite provinces and the main features of these gods can be different, and neglecting the Karatepe reliefs and inscriptions and looking for cult characteristics outside the region can cause wrong interpretations. There is no study in which the Usanuwami and Krntryş epithet of the storm god has been investigated in all its features. In this study, suggestions having a high probability for the word Krntryş are presented in line with the iconographic features of the Karatepe storm god. These suggestions are the combination of the words for granary (Luwian karuna, Phoenician 'qrnt) and wine and vineyard/wine warehouse (Luwian tuwarsa-tuwarisa, Phoenician trş, plural tryş).

Keywords: Karatepe Azatiwata, storm god, Tarhunza Usanuwami, Baal Krntryş

ÖZ

Karatepe Fırtına Tanrısı Luwice yazıtlarda Tarhunza Usanuwami, Fenikece yazıtlarda Baal Krntryş olarak belirtilmiştir. Krntryş epithetinin anlamı gizemini hâlâ korumaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından önerilen olasılığı zayıf yer adları, isim ve sıfatlar ikna edici bir açıklamaya sahip değildir. Geç Hitit kentlerinin öncelikli tanrıları ve bu tanrıların öncelikli olduğu yönleri farklı olabilmektedir. Karatepe kabartmaları ve yazıtlarının göz ardı edilerek kült özelliklerinin bölge dışında aranması hatalı yorumlara neden olmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın Usanuwami ve Krntryş epithetinin tüm yönleriyle araştırıldığı kabul gören bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, Karatepe Fırtına Tanrısı'nın ikonografik özellikleri doğrultusunda Krntryş kelimesi için olasılığı yüksek öneriler sunulacaktır. Bu öneriler tahıl deposu (Luwice karuna, Fenikece 'qrnt), şarap ve üzüm bahçesi/şarap deposu (Luwice tuwarsa-tuwarisa, Fenikece trş çoğul tryş) kelimelerinin birleşimidir.

Anahtar Kelimeler: Karatepe Azatiwata, Fırtına Tanrısı, Tarhunza Usanuwami, Baal Krntryş

Introduction

Karatepe/Azatiwataya was discovered in what is today the province of Osmaniye, in modern Turkey, by Professor Helmuth Bossert and his team in 1946 (Bossert and Çambel, 1946, pp.1-15). It is located on the northeast side of what was then the Adanawa/Que country, on a hill on the western side of Ceyhan River. In excavation works carried out in 1947, numerous basalt orthostats decorated with inscriptions and reliefs belonging to the castle entrance gates were unearthed (Alkim, 1948, pp.533-48; Bossert et al., 1950, pp.1-84). Bilingual inscriptions are repeated in Hieroglyphic Luwian and in Phoenician on the orthostats of the two doors, and Phoenician that is slightly different from the others is found on the statue of the storm god. The Karatepe inscriptions were inscribed by Azatiwata (pp.705-696?), as authorized by the Adanawa king Awariku, and Azatiwata later established his own kingdom. In his inscriptions Azatiwata introduces himself, explains his important achievements, which he has made with the help of the gods, orders that sacrifices be made to the gods for the continuation of his grain and wine supply, abundance, health and long life and, finally, curses those who want to take his castle.

The storm god Tarhunt/Tarhunza was chief deity of the Neo-Hittite Luwian pantheon (Hutter 2003: 220). In the Neo-Hittite provinces, the primary features of the storm god show variations and they are iconographically depicted in two different ways. The storm god is sometimes represented as a warrior carrying weapons such as a double-headed axe, trident lightning, sword, and mace, and sometimes as a force bringing abundance holding grain ears and bunches of grapes (Kohlmeyer, 2000, pp.1-8; Hawkins, 2000, pp.295). The significant features of the storm god are that he carries clouds and winds, and that he makes crops and vineyards productive. The features of the Karatepe storm god and the meaning of Krntryš, which is mentioned in the Phoenician texts, are not known. The epithets of the gods contain the meaning represented by the attribute, or indicate cities such as Tarhunzas of Aleppo and Tarsus Baal. However, until now a word similar to Krntryš or to a city name could not be found.

Many scholars believe that the Krntryš epithet is a non-Semitic word (Barnett, 1948, pp.61; O'Callaghan, 1949, pp.189; Dupont-Sommer, 1949, pp.222; Gibson, 1982, pp.60). For this reason, city names and adjectives with weak probability were proposed for the epithet and an adequately convincing explanation could not be made. Alt (1948, pp.121-124), Barnett (1953, pp.142) and Vattioni (1968) have suggested Kelenderis city; Alt (1950, pp.282) suggested Krindion city and the name of Kurunta; Dupont-Sommer (1948, pp.173) have suggested the combination of the Greek *κάρωνος* ('chief') and Tarse; Honeyman (1948, pp.43-57) has suggested the *kuirwan(a)-tarayas* 'lord of Tarsus' combination; and Bossert (1953, pp.183) has suggested the Greek word *κράντροπιος* ('sovereign'). Due to orthographic problems, Lebrun (1992, pp.58-59) has objected to the word -tryš becoming Tarse. He

suggests isolating the initial segment *krn*, comparing Akkadian *kurinnu* with the remaining letters *-tryš*, which are being Luwian suffixes. Röllig (1967, pp.42) has pointed out that the word *Kurunta* is a king's name in Hittite and subsequently proposed the combination of *Krn-Tarhuis*. He has associated the word *krn* with the epithet *bēl-kurrinni*, connected to the *Kaḫat-Tešub* (Röllig, 2001, pp.49). Weippert (1969, pp.211-213) has suggested the combination of *kr-natariyassis*, *Tarhuis* being a Luwian adjectival form that is not verified.

Yakubovich (2008, pp.42) has interpreted the *Krntryš* epithet as *kuranataris* < *kuwalanatallīs* ('Baal of the Army') and has Luwian equivalent it with "Highly Blessed" *Tarhunt*. Based on recent epigraphic evidence, Lawson Younger (2009, pp.16-18), referring to *Kur(r)a*, has suggested the combination of *kr-ntryš* and has mentioned that the second word could be an adjective or the name of a place. Finally, Schmitz (2009, pp.119-60) has transformed the Archaic Greek word *κορυνη* ('mace') into *korunētērios* ('mace bearing') in an etymologically invalid form, and has used the storm god of Aleppo as evidence. Yakubovich (2015, pp.39) has stated that the otherwise absent usage of the *korunētērios* word form weakened this suggestion. Röllig (2011, pp.128) was generally conservative in all cultures, and especially in the area of religion. In foreign languages, gods' names could only be adopted after a long acculturation period and cannot be assumed here under any condition.

It is seen that when researchers suggest a word or consider probabilities they make important logical mistakes. Although Iron Age cities had their own gods, different city names were proposed and it was asserted that in place of words widely known in Phoenician texts, a foreign word that was never used before has been employed. The pronunciations and meanings of the suggested words are not similar to the words in Phoenician and Luwian. Epithets bear the meaning represented by attributes; for this reason the suggestion of an attribute is of weak probability. Furthermore, many suggestions have relations with inscriptions and reliefs that are contextual findings. *Karatepe* describes itself in picture language, pictorial writing and alphabetic writing. *Karatepe* should be correlated with the function of the storm god and the meaning it has, which are subjects mentioned in reliefs and inscriptions. In this study, the method for the resolution of the *Krntryš* epithet is based upon the epigraphic analysis of features obtained from iconographic expression.

Interpretation of the Storm God Statue and the Reliefs of the Gods

The iconographic interpretation of the gods in the *Karatepe* reliefs, their usage frequency and the analysis of their relations with each other will contribute to revealing a picture of the storm god. A monumental statue of the storm god was placed within the castle right behind the southeast gate (Figs. 1-2). The area where the sculpture was placed must be a sanctuary where religious ceremonies were held (Alkım, 1950, pp.682). The base of the statue consists of two bulls and a small male figure between them holding the necks of the bulls. Bull

figures are a known characteristic of the storm god. The arms of the god are bent at the elbows on both sides, and the hands are extended forward with fists. He carries a broken object that is unidentified in his two hands. He wears a simple, long tunic dress that is tightly wrapped around his body and goes down to his ankles, and he has a diagonal sash from his left shoulder to the bottom of his right breast (Çambel and Özyar, 2003, pp.114-115). There is an inscription in Phoenician on the ceremonial dress. The inscription starts at the front of the sculpture and continues from right to left and from the top towards the bottom, and ends at the side of bull that is at the left of the base. The god that is depicted according to this inscription is Baal Krntryš. The objects held by the storm god have not survived to this day. Therefore, the prominent features of the god cannot be accurately determined. Ceremonial dress shows that the warrior aspects of the god are not at the forefront in this representation.

There are many deities on the Karatepe orthostats, but there is no title or symbol decorated with horns indicating the gods. Depictions of gods are given as an indicator of superiority, as in the Ivriz rock relief, larger than the human figure and the height of the orthostat. The storm god has been depicted at the southern gate western wall on the SVI-4 numbered orthostat (Fig. 3). The god, shown with a beard, wears a plain tunic dress that reaches his knees and a conical headdress. The god who is standing on the bull holds a rabbit and a hawk in his hand in a way we have not seen before. Depictions of the storm god standing on the bull are seen in Karaçay, Cekke (Orthmann, 1971, Pl. 5d), Ahmar/Qubbah (Bunnens, 2006; Figs. 5-20) and Arsuz 2 reliefs (Dinçol et al., 2015; Figs. 3-11). But the god carrying a rabbit and hawk in his hand is a characteristic of (K)runtiya, who was known as the god of the hunt and god of the deer. The hunting god that is depicted on deer in the Arslantepe, Karasu and Gölpınar (Kulakoğlu, 2001; Fig. 2) reliefs, he carries a rabbit and hawk in the Yeniköy relief (Orthmann, 1971, Pls. 14f, 41b, 58c). Mention of Tarhunza and Runza together in the Karatepe inscriptions provides additional evidence that this depiction represents both of these gods. The combination of the storm god with other gods is seen in the Ivriz rock relief (Hawkins, 2000, Pl. 295). In this relief, the storm god holding the grain ear and the bunch of grapes represents both the grain god and the wine god.

The presence of the SVI-4 storm god relief next to the banquet scene depicted on the SVI-2 and SVI-3 orthostats allows us to obtain important clues about the god (Fig. 3). Servants carrying food, musicians and the sacrifice scene depicted in the reliefs are associated with Hittite royal rituals. At the bottom part of the banquet scene, a bull and a sheep are being sacrificed. In KARATEPE 1, §§47-48 - Phu/A II 18-19 + Phu/A III 1-2 (Hawkins, 2000, pp.54; Röllig, 1999, pp.52) inscriptions there are orders to sacrifice an ox once a year in honour of the storm god Tarhunza [...]Baal Krntryš, to sacrifice a sheep at harvest time and to sacrifice a sheep at vintage time. Inscriptions and reliefs show that the god for whom sacrifices are made is depicted on the orthostat numbered SVI-4 (Fig. 3).

Depictions of the hunting god carrying a rabbit and hawk are repeated four times, one after another, on orthostats numbered SKI-15, SKI-16 and SKI-17 (Fig. 4). Other depictions that may be related with the hunting god are seen on orthostats numbered SKr-18, NVr-4, NVr-5, NVr-7, NVr-11, NVI-10, NKr-15 and NKI-4 (Çambel and Özyar, 2003, pp.18-211). The Tyre god Milqart, who is depicted on orthostat number NKI-6, carries a lion. Milqart can be seen in areas where Phoenicia influence was widespread (Blois and Spek, 2019, pp.58; Fig. 5.3; Winter, 1979, pp.136-140). At the northern gate western wall on orthostat numbered NVr-12, a male figure with a weapon carries a lion and hawk and represents Milqart and Runza/Rešep. Milqart and Rešep, who are Phoenician gods, are gods that correspond to the Luwian god Runza in respect to their features. Among the Karatepe deities are depictions of Egyptian origin, including the breastfeeding goddess (NVr-8) and the Bes (NVr-2, NKr-2), who have protective and fertility features. The iconography of these sculptural works shows that the storm god of the city was correlated with the hunting god.

Interpretation of Inscriptions and Word Analysis

Interpreting and analysing the Karatepe inscriptions will make important contributions to determining the characteristics of the god. The Azatiwata text contains the names of Tarhunza, Baal, Baal Krntryš, Baal Šmm (Šamem), Runza/Rešep Šprm (Šiporim), El-Creator-of-Earth, the sun god, the grain god and the wine god (Hawkins, 2000, pp.48-58; Röllig, 1999, pp.50-68). Looking at the usage frequency of gods it is seen that in the Luwian text, Tarhunza occurs eight times, the sun god occurs twice, the grain god occurs twice, the wine god occurs twice and Runza and Ea occur once, and in the Phoenician texts, Baal occurs twelve times, Rešep Šprm occurs twice, and El-Creator-of-Earth and the sun god occur once. The usage frequency indicates the leading god in the city was the storm god and other additional gods occur to a lesser degree. The Krntryš epithet occurs five times on the gates, four times on the statue, and the Šmm epithet occurs once on the north gate. This data should be interpreted together with the features that stand out in the Karatepe texts interpretation:

I am Azatiwata, the Sun-blessed man, servant of Tarhunza/Baal
 Tarhunza/Baal made me mother and father to Adanawa
 And I filled the Paharean granaries and I made army upon army, ... all by Tarhunza/Baal and the gods.
 So Tarhunza/Baal and Runza/Rešep Šprm asked me to build this fortress and I built it ...
 I caused Tarhunza/Baal Krntryš to dwell in it and every river-land will begin to honour him: the year an ox, and at the ploughing a sheep and at the vintage a sheep.
 And may Tarhunza Usanuwami/Baal Krntryš and this fortress's gods give to him, to Azatiwata, long days and many years and good abundance, ...
 And so let this fortress become (one) of the grain god and the wine god ...
 May celestial Tarhunza/Baal Šmm, the celestial Sun, and all the gods eliminate that kingdom and ...

In the first part of the text, Azatiwata states that he is man of the sun god and the servant of Tarhunza/Baal, he has made himself mother and father of city of Adanawa, that he filled the Paharean/Paar granaries with the help of this god and that he develops his army. In the middle section of text, it is explained that Tarhunza/Baal and Runza/Rešep Šprm requested that a castle be built and that it was made with the help of these two gods. The name Azatiwataya was given to the castle and the sculpture of the storm god was placed there. After the storm god sculpture was established it is understood that the god of the castle is Tarhunza Usanuwami/Baal Krntryš. It is ordered that offerings be made to these gods and, in return, the god is asked to be the grain god and the wine god (house) for longevity, health, abundance, wealth, victory, success and superiority. In the final section of text, for damnation, help is requested from Tarhunza/Baal Šmm, god of the sun and all the gods. The usage of the epithet Šmm in the damnation part provides important criteria of differentiation and important clues about characteristics of the god. The epithet of Šmd that is used in the damnation part of the Zincirli (Sam'al/Y'dy) Kilamuwa inscription (O'Connor, 1977, pp.20) has not been used here. According to textual interpretation, it is seen that the storm god is correlated with the hunting god Runza/Rešep Šprm, the grain god and the wine god.

The storm god Tarhunza/Baal is the god of war and abundance, according to its general characteristics. It provides important clues to the epithets used for the Karatepe storm god's productivity-related features, such as longevity, health, abundance, wealth, victory, success, hunting, grain and wine. The counterpart of Tarhunza, who is the god mentioned in the Luwian inscriptions KARATEPE 1, § 51 (Hawkins, 2000, pp.55), is Baal Krntryš in the Phoenician inscriptions Phu/A III. 4, [PhSt C III 19 = Pho/B II 8] (Röllig, 1999, pp.52-64). The Karatepe inscriptions are the Phoenician and Hieroglyphic Luwian versions of a text. These parallel versions complete missing parts of versions and partially correct wrong inscriptions. The ARHA Usanuwami epithet specified on the north gate of the storm god has been corrected as ARHA (BONUS) Usanuwami on the south gate. The fact that ARHA (BONUS) Usanuwami is about abundance fits the sense of the very blessed and helps in the interpretation of the Krntryš epithet.

KARATEPE 1, § 51 (Hawkins, 2000, pp.55)

Hu.

pi-ia-tu-há-wa/i-tu-u (DEUS)TONITRUS-hu-za-sá ARHA u-sa-nú-wa/i-mi-sá za-si-há-wa/i | (“CASTRUM”) há<+ra/i>-na-sá-si DEUS-ní-zi (LITUUS)á-za-ti-wa/i-tà-ia || “LONGUS”-ta₅-ia (DIES) há-li-ia mi-ia-ti-zi-ha || (ANNUS)u-si-zi sa-na-wa/i-sá-ha-wa/i || tá-mi-hi-sá

Ho.

|pi-ia-tù-há-wa/i-tu₄-u (DEUS)TONITRUS-hu_x-za₄-sa |ARHA |(BONUS)u-sa-nú-wá/i-mí-sá za-i'-si-i-há-wá/i || (“CASTRUM”)há+ra/i-ni-sà-si |DEUS-SA₄-zi |^l(OCULUS) á-za-tí-wá/i-tà-ia (“LONGUS”) a+ra/i-ia | (“DIES”)há-li-ia |mì-ia-tí-zi₄-há |ANNUS-si-zi |(BONUS)sa-na-wà/i-sa-há-wá/i | tá-mi-hi-sá

And may Tarhunza Usanuwami and this fortress's gods give to him, to Azatiwata, long days and many years and good abundance

Phu/A III. 4–6, [PhSt C III 19-20 = Pho/B II 7-10] (Röllig, 1999, pp.52-64)

ltty b 'l krntryš wkl 'ln qrt l'ztdw 'rk ymm wrb šnt wrš 't n 'mt

So that Baal Krntryš and all the gods of the city give to Azatiwada length of days and multitude of years and good abundance

Although the function of the Luwian Hieroglyphic ARHA logogram is not clear, it is also used on objects with names such as grain and wine (gods) in the inscriptions of SULTANHAN §§ 6–7 (Hawkins, 2000, pp.466) and KARKAMIŠ A2 § 7 (Hawkins, 2000, pp.109). The hieroglyphic (BONUS) defines welfare and goodness logographically. (DEUS)BONUS in the inscriptions at Karkamiš and Karatepe and on two stelae found at Tell-Tayinat represents the good god and the grain god known as Kumarma, and is often associated with the wine god (DEUS)VITIS-títi known as Tipariya (Hawkins, 2000, pp.55-109; Dinçol et al., 2015, pp.64; Weeden, 2018, pp.349). In the Karatepe Luwian inscriptions the name of the wine god corresponding to (DEUS)VITIS-sá-há and (DEUS)VITIS-ti-ti-há, appears in the Phoenician inscription as trš (Hawkins, 2000, pp.55; Röllig, 1999, pp.51-60).

The plural of trš (wine) is tryš (wines/vineyard/wine warehouse) and it forms the second part of the Krntryš epithet. In Phoenician grammar, third singular names can be made plural with the letter–y yod (Krahmalkov, 2001, pp.125). Although it is rare, the feminine third singular form mlkt and feminine third plural form mlkyt ('queens') can be shown as examples of this transformation. Furthermore, in the Karatepe inscriptions Phu/A I §13 - PhSt/C II 1 (Röllig, 1999, pp.50-62), the feminine plural of the word ḥmt was used as ḥmyt ('walls'). To verify the correctness of this application both in respect to grammar and meaning, it would be sufficient for us to look at Aramaic words. In Aramaic, the word trbyš ('garden') (Lete and Sanmartín, 2015, pp.864) is similar to the Phoenician tryš. In addition, the Luwian word tuwarisa is similar to the Phoenician tryš. The -tryš ending of the Krntryš epithet shows that this composite word is at least semi-Semitic and it was formed from at least two words. The Karatepe Phoenician language used the Tyre/Sidon dialect (Garbini, 1977, pp.289; Röllig, 1983, pp.379).

SULTANHAN §§ 6–7 (Hawkins, 2000, pp.466)

§ 6 |wa/i-ti-i |mara/i+ra/i-wa/i-li-sá-a [ ] ("PES")pa-da |ARHA-a |la+ra/i-ta

§ 7 | ("VITIS")wa/i-ia-ni-sa-pa-wa/i-a |za-ri+i || |sa-na-wa/i-ia-ta-a

§ 6 and the grain was abundant at his foot

§ 7 (and) the vine was good too here

KARKAMIŠ A2 § 7 (Hawkins, 2000, pp.109; Weeden, 2018, pp.351)

§ 7 wa/i-ta-'a mi-ia-za-' LITUUS+AVIS-ta-ni-ia-za |REGIO-ni-i a-tá (DEUS)BONUS-na (DEUS)VITIS(-)i- PRAE-ia-ha|| ARHA (CAPERE₂)u-pa-ta

and in my days, he (Tarhunza) established in the land the grain god and (the wine god) Tipariya

KARATEPE 1, § 53 (Hawkins, 2000, pp.55)

Hu.

REL-pa-wa/i za (“CASTRUM”)há+ra/i-ní-sà-|za i-zi-ia-ru (DEUS)BONUS-sa (DEUS)
VITIS-sá-há

=

Ho.

|REL-i-pa-wà/i |za-’ [...]|...| (DEUS)VITIS-tí-ti-há

so let this fortress become (a place) of the grain god and the wine god

Phu A/III 7 = PhSt C IV 6 [= Pho B/II 11] (Röllig, 1999, pp.51-60)

w-kn hqrt z b ‘lt šb ‘ w-trš

and may this city be mistress of satiety (grain) and wine

TELL TAYĪNAT, ARSUZ 1-2 (Dinçol et al., 2015, pp.64)

A1 § 4 (DEUS)BONUS-wa/i-mu (DEUS)VITIS-ia-sa-ha “L.286”-li- tà

A2 § 4 (DEUS)BONUS-pa-mu (DEUS)VITIS “L.286”+ra/i-li- tà

The grain god and the wine god were nice to me

I have determined that the Karatepe storm god is correlated with the hunting god, the grain god and the wine god. The inscriptions state that Tarhunza/Baal and Runza/Rešep ordered the castle to be built and that it was built with the help of these gods, and it is understood that iconographically the castle has been dedicated to these gods. The Luwian Kruntiya name is similar to the Krntryš epithet written in Phoenician. But correlating the Krntryš epithet directly with Kruntiya and the -tryš combination would be quite problematic, both in regard to semantic relationships and word structure. In the Karatepe inscriptions, KARATEPE 1, § 48 - Phu/A III 1-2, ordering sacrifices to the storm god at harvest and vintage times strengthens the god’s relationship with agriculture. The word *krn* is similar to the Akkadian *karānum* (‘vineyard’) and the Hittite ^{GIŠ}GESTIN-*karānu* (‘wine’) (Huehnergard, 2000, pp.81-501). However, the relationship of the Krntryš epithet with vintage and the wine god is provided by -tryš and what has remained is to question the relationship of the word *krn* with harvest, grain, land and prairie. If we go to the line of KARATEPE 1, § 7 (Hawkins, 2000, pp.49) - Phu/A I.6 (Röllig, 1999, pp.50) where it is mentioned that Azatiwata fills the Paharean granaries, we will get closer to this outcome. These lines contain the Luwian *karunazi* (‘granaries’, singular *karuna*) and Phoenician ‘*qrt* (‘granaries’, singular *qrnt*) words for the word *krn*.

KARATEPE 1, § 7 (Hawkins, 2000, pp.49)

Hu.

| (“MANUS<”>)su-wá/i-ha-ha-wá/i |pa-há+ra/i-wa/i-ní-zi (URBS) |(<“>*255”)ka-ru-na-zi

Ho.

[...]-ha+ra/i-wa/i-n[i-z]i(URBS) (*255)ka-ru-na-zi

and I filled the Paharean granaries

Phu/A I. 6 (Röllig, 1999, pp.50)

wml’ ‘nk ‘qrt p ‘r

and I filled the granaries of Paar

A variation of the Luwian karuna granary has been documented with kaluna in the MARAŞ 8 (stele), § 7 (Hawkins, 2000, pp.253) inscription. In Phoenician, 'qrt is a plural word and it is required to determine its singular form and other usages. Rölliĝ (1999, pp.58) states that the 'qrt word is a *hapax legomenon*; the word root ends with -t by connecting with g/qrn in 'qrnt feminine form, and the 'Ayin letter at the beginning of word remains unexplained. The Ugaritic grn ('threshing floor') (Gordon, 1943, pp.65; Swiggers, 1980, pp.338; Lipiński, 1997, pp.241, 31.14; Sivan, 2001, pp.56-78) and the Akkadian words q/gurunnu ('heap, mound'), qarītum ('granary') and garānu/karānu ('to store') are related with 'qrnt (Huehnergard, 2000, pp.441-514; Bomhard and Kerns, 2011, pp.395; Harper, 2007, pp.161). The 'Ayin letter can become apheresis when words have suffixes, just like in the example of 'dn / dnnym, and some words, like 'nĥn / nĥn (Krahmalkov, 2001, pp.39), can be used in two different forms without any transformation. The Luwian karuna word is similar to the Phoenician word 'qrnt. In addition, Karatepe was built on a settlement that was previously used as a granary (Alkim, 1950, pp.681). The correlation of Krntryš with grain and wine both for the Luwian and Phoenician words has been proven.

It is understood that the Luwian Usanuwami 'Highly-Blessed' epithet of the storm god is more than two consecrations. For this reason, it must be correlated with the storm god of the country of Adanawa with which it is affiliated. In the Çineköy inscription (Tekoĝlu et al., 2000, pp.968-994) the storm god is defined as Tarhunt/Baal Kr. The Kr epithet is also seen in the Cebelireis (Cebel İres) inscription (Mosca and Russell, 1987, pp.14; Rölliĝ, 2008, pp.52) and this provides important evidence that the god is related to the prairie, land and vineyard. The word kr passes as karu in Akkadian and it means garden and pasture (Tomback, 1978, pp.149).

ÇİNEKÖY §§ 16-18 (Tekoĝlu et al., 2000, pp.994)

... [k]n b'l kr štq yš' šb' w[kl] n'm 'l mlk h' w'p bn

... b'l kr to this king tranquillity(?), deliverance, abundance, and good

CEBELİREİS (CEBEL İRES) §§ 4a-5b (Mosca and Russell, 1987, pp.14)

w'p^(4a) mtš ytn lklš šd z^(4b) bl wkrmm bšd zbl tĥt qrt wkr^(5a) mm 'š tĥt ml w'p^(5b) b'l kr yšb bn

and Mutaš gave to Kulaš the field of the Prince and the vineyards within the field of the Prince below the town as well as the vineyards below ML and he (Mutaš) settled Baal Kr in it

The storm god was also worshiped in the city of Sidon with the Baal Kr epithet (Barnett, 1969, pp.10-11; Lipiński, 1970, pp.43; Elayi, 1988, pp.547; 1990, pp.64). The political relationship of Adanawa/Que with the Phoenician cities of Tyre and Sidon has also been proven religiously. The Sidon Baal Kr deity is related to Rešep and the Tyre god Milqart. In the Karatepe inscriptions it is stated that Tarhunza/Baal and Runza/Rešep ordered the castle to be built and it was built with the help of these gods, and in the inscriptions there are many depictions of Runza/Rešep and also the Tyre god Milqart. Lipiński (1970, pp.43) first interprets the Kr epithet as kûr ('furnace') in Hebrew. However, later he argues that Kura was

a god of harvest and agriculture because the deity's name is non-Semitic (it meant 'grinding stone', derived from Old Sumerian Kura) and thus the god's cult was a fertility cult, linked to the myth of the dying and rising deity, resulting in the association with Milqart (Lipiński, 1995, pp.239-240).

Lipiński's determination that Kura was the god of harvest and agriculture is in complete harmony with the findings proposed for the Krnryš epithet in this article. Bunnens (2006, 128, pp.88) has asserted that the name Kr is an abbreviated form of Krnryš. Lawson Younger (2009, pp.1-18), in his article, has analysed the Kur(r)a god in detail and has evaluated its relationship with the Krnryš epithet. According to the characteristics of the storm god, there is a high probability that the Kr epithet is the same as Krnryš. The Kr epithet has probably been transformed into Krnryš by taking on the characteristics of the grain god, the wine god and the hunting god and in the Luwian inscriptions it is defined as Tarhunza ARHA (BONUS) Usanuwami "Highly-Blessed".

Conclusion

In conclusion, the Karatepe storm god Tarhunza Usanuwami is correlated with the Ivriz rock monument, which is depicted iconographically, and combinations of the grain god and the wine god as the storm god Tarhunza Tuwarisa in the Sultanhan inscription. In antiquity, grain and wine were generally the symbols of efficiency and welfare. On the coinage of Tarsus dating from the Late Classical and Early Hellenistic periods, the relationship between the grain god, the wine god and the hunting god can be observed. The god sits on a throne in Baaltars (Baal of Tarsos) depictions holding a grain ear, a grape bunch and an eagle (Pohl, 2004, pp.63-73; Bing, 1998, 41-pp.76). On the reverse of these coins, a lion attacks a bull, being the attribute of the storm god, or a deer, being the attribute of the hunting god Kruntiya. The cult of fertility and agriculture in Cilicia was reflected in the Roman Imperial Period as Zeus Karpotrophos, Zeus Kronos, Dionysos Kallikarpos, Demeter Karpotrophos and the good god "Luwian (DEUS)BONUS" Agathos Theos (Sayar, 1999, pp.140-144). According to inscriptions and iconography it is understood that this god provides welfare, health, longevity, abundance, and plenty of food, grain, wine, sheep and goats.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Alkim, U. B. (1948). Karatepe Kazıları. Excavations at Karatepe. *Belleten*, 12(47), 533-548.
- (1950). The Fifth Season's Work at Karatepe. *Belleten*, 14(56), 677-682.
- Alt, A. (1948). Die geschichtliche Bedeutung der neuen phönikischen Inschriften aus Kilikien. *Forschungen und Fortschritte*, 24, 121-124.

- (1950). Die phönikischen Inschriften von Karatepe. *Die Welt des Orients*, 1(4), 272-287.
- Barnett, R. D. (1953). Mopsus. *Journal of Hellenic Studies*, 73, 140-143.
- (1969). Ezeziel and Tyre. *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, 9, 6-13.
- Bing, J. D. (1998). Datames and Mazaeus: The Iconography of Revolt and Restoration in Cilicia. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 47(1), 41-76.
- Blois D. L., Spek, R.J.V.D. (2019). *An Introduction to the Ancient World*. Third Edition, Routledge, London and Newyork.
- Bomhard, A. R., Kerns, J. C. (2011). *The Nostratic Macrofamily: A Study in Distant Linguistic Relationship*. Walter de Gruyter.
- Bossert, H. T. (1953). Die phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe, 4. *Fortsetzung Jahrbuch für kleinasiatische Forschung*, 2, 167-188.
- Bossert, T. H., Çambel, H. (1946). *Karatepe: Yeni Bir Eti Harabesi (İlk Rapor)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eski Önasya Kültürleri Araştırma Enstitüsü Yayınları 1, İstanbul.
- Bossert, T. H., Alkım, U. B., Çambel, H., Ongunsu, N., Süzen, İ. (1950). *Karatepe Kazıları Birinci Ön Rapor: Die Ausgrabungen auf dem Karatepe Erster Vorbericht*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Bunnens, G. (2006). *A New Luwian Stele and The Cult of the Storm - God at Til Barsib - Masuwari*. Leuven – Paris – Dudley: Peeters.
- Çambel, H., Özyar A. 2003: *Karatepe-Aslantaş Azatiwataya*. Die Bildwerke. Mainz Am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Dinçol, B., Dinçol, A., Hawkins, J., Peker, H., Öztan, A., Çelik, Ö. (2015). Two new inscribed Storm-god stelae from Arsuz (İskenderun): ARSUZ 1 and 2. *Anatolian Studies*, 65, 59-77.
- Dupont-Sommer, A. (1948). Azitawadda, Roi Des Danouniens: Étude sur les inscriptions phéniciennes de Karatepe. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 42(3.4), 161-188.
- (1949). Le Déchiffrement des Hiéroglyphes Hittites Et Les Inscriptions Bilingues De Karatepe. *Revue Historique*, 201(2), 213-223.
- Elayi, J. (1988). A Phoenician Vase Representing the God Milqart. *dans Baghdader Mitteilungen*, 19, 545-547.
- (1990). *Sidon, cité autonome de l'empire perse*. 2nd Edition, Paris.
- Garbini, G. (1977). I dialetti del fenicio: *AION*, 37, 283-294.
- Gibson, J. C. L. (1982). *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions*. Vol. 3, Phoenician Inscriptions. Oxford: Clarendon.
- Gordon, C. (1943). The Poetic Literature of Ugarit. *Orientalia*, 12, nova series, 31-75.
- Harper, R. F. (2007). *The Code of Hammurabi: King of Babylon, About 2250 B. C.* Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions 1: Inscriptions of the Iron Age*. Berlin/ New York, de Gruyter.
- Honeyman, A. M. (1948). Phoenician Inscriptions from Karatepe. *Le Muséon*, 61, 43-57.
- Huehnergard, J. (2000). *A Grammar of Akkadian*. Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.
- Hutter, M. (2003). Aspects of Luwian Religion. In C. Melchert. (Ed.), *The Luwians*. Hosane/Hosnme 68, Leiden: Brill: 211-280.

- Kohlmeier, K. (2000). *Der Tempel des Wettergottes von Aleppo*. Gerda Henkel Vorlesung, Rhema.
- Krahmalkov, C. R. (2001). *A Phoenician-Punic Grammar*. Leiden, Brill.
- Kulakoğlu, F. (2001). Şanlıurfa Bölgesinde Yeni Keşfedilen M.Ö. I. Binyıl Heykeltraşlık Eserleri. *TürkAED*, 2, 22-34.
- Lebrun, R. (1992). Baal Krntrysh. In E. Lipiński (Ed.), *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*. Turnhout: Brepco.
- Lete, G. O., Sanmartín, J. (2015). *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*. Third Revised Edition, Brill, Leiden - Boston.
- Lipiński, E. (1970). La fête de l'ensevelissement et de la résurrection de Milqart. In *Actes de la XVIIe Rencontre assyriologique internationale*. Comité belge de recherches en Mésopotamie, 30-58.
- (1995). *Dieux et déesses de l'univers phénicien et punique*. Leuven: Uitgeverij Peeters.
- (1997). *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar*. Leuven: Peeters.
- Mosca, P. G., Russell, J. (1987). A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dağı in Rough Cilicia. *Epigraphica Anatolica*, 9, 1-28.
- O'Callaghan, R. (1949). The Great Phoenician Portal Inscription from Karatepe. *Orientalia*, 18(2), 173-205.
- O'Connor, M. (1977). The Rhetoric of the Kilamuwa Inscription. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 226, 15-29.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst*. Bonn: Verlag.
- Pohl, D. (2004). Baal und Zeus in Tarsos, Kulturbegegnung in einem Brückenland. Gottheiten und Kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen im Ebenen Kilikien, *Asia Minor Studien Band 53*, Bonn, 63 - 73.
- Röllig, W. (1967). Karatepe. In H. Donner & W. Röllig (Eds.), *Kanaanäische und aramäische Inschriften* (pp. 39–51). 2nd Edition. Vol. 3. Wiesbaden, Harrassowitz.
- (1983). The Phoenician Language: Remarks on the Present State of Research. *Originalveröffentlichung in: Atti del I. Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici / 2*, Rom, 375-385.
- (1999). The Phoenician Inscriptions. In H. Çambel (Ed.), *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Vol. II: Karatepe-Aslantaş. The Inscriptions*, Berlin and New York: de Gruyter.
- (2001). Phönizisches aus Nordsyrien und der Gott Kurra. In K. Geus & L. Zimmermann (Eds.), *Punica – Libyca – Ptolemaica, Orientalia Lovaniensia Analecta*, 104, 41-52.
- (2008). Zur phönizischen Inschrift von Cebelireis Dağı. In C. Roche (Ed.), *D'Ougarit à Jérusalem*, 51–56.
- (2011). Und ich baute starke Festungen an allen Enden auf den Grenzen...: Zur Bedeutung der Inschriften und Reliefs vom Karatepe-Aslantaş. *Lag Troia in Kilikien?* Darmstadt. 115-133.
- Sayar, M.H. (1999). Kilikya'da Tanrılar ve Kültler. *Olba* 2, 131-154.
- Schmitz, P. C. (2009). Phoenician KRNTYŠ, Archaic Greek *KOPYNHTHPIOΣ, and the Storm God of Aleppo. In R. G. Lehmann (Ed.), *Kleine Untersuchungen zur Sprache des Alten Testaments und seiner Umwelt*, 10, 119-160.
- Sivan, D. (2001). *A grammar of the Ugaritic language*. Secon Impression with Corrections, Brill, Leiden, Boston, Köln.
- Swiggers, P. (1980). Noordwest-Semitisch, *BiOr* 37, 336-343.

- Tekoğlu, R., Lemaire, A., Ipek, I., Tosun, K. (2000). La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 144(3), 961-1006.
- Vattioni, F. (1968). Note Fenicie. *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, 18, 71-73.
- Weeden, M. (2018). The Good God, the Wine-god and the Storm-god of the Vineyard. *Die Welt des Orients*, 48, H. 2, Viticulture and Wine in Hittite Anatolia and Its Ancient Near Eastern Context: Philological, Archaeological and Comparative Perspectives, 330-356.
- Weippert, M. (1969). Elemente phönikischer und kilikischer Religion in den Inschriften vom Karatepe. *ZDMG Supplementa I. XVII. Deutscher Orientalistentag. Wiesbaden*, 191-217. Reprinted in *Jahwe und die anderen Götter: Studien zur Religionsgeschichte des antiken*. Forschungen zum Alten Testament 18. (Tübingen: Mohr Siebeck, 1997) 109-130.
- Winter, I. J. (1979). On the Problems of Karatepe: The Reliefs and their Context. *AS*, 29, 115-151.
- Yakubovich, I. S. (2008). *Sociolinguistics of The Luvian Language*. PhD thesis, The University of Chicago, Illinois.
- Yakubovich, I. (2015). Phoenician and Luwian in Early Iron Age Cilicia. *Anatolian Studies*, 65, 35-53.
- Younger, K. L. Jr. (2009). The Deity Kur(r)a in the First Millennium Sources. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 9(1), 1-23.

Figure 1. The storm god statue was placed behind the southeast gate

Figure 2. Statue of storm god Tarhunza Usanuwami/Baal Krntryš

Figure 3. Storm god relief next to the banquet scene

Figure 4. Reliefs of hunting god carrying hare and hawk

Distribution of Achaemenid Period Settlements on the Southwest Iran-Khuzestan Ramhormoz Plain with Survey Data

Yüzey Araştırmaları Verileriyle Güneybatı İran-Huzistan Ramhormoz Ovası'nda Akhaimenid Dönem Yerleşimlerinin Dağılımı

Leila Afshari¹

ABSTRACT

The Ramhormoz region in south and southwest Iran and its large-scale geography extends to the northern highlands of present-day modern Khuzestan. Despite its significance for its connection with the Susa-Persopolis Road during the Achaemenid period, the region did not attract archaeological attention until 1948s. Even in its brevity, the results of the 1969 Wright-Carter survey showed that the Ramhormoz region is promising in shedding light on the relation between the highlands and lowlands of southwest Iran. As a result of new archaeological data and the survey conducted under my supervision, the characteristics of the Achaemenid settlements on the Ramhormoz plain in Southwest Iran were reanalyzed. The influence of geographical factors such as the presence of large rivers and fertile lands on the formation and prosperity of the settlements, and the relations between sedentary, rural, and nomadic communities were examined. It was thus revealed that proximity to commercial roads and access to water resources and pasture were the main determinants in the distribution model of Achaemenid settlements. Rich pastures for nomads, the potential for irrigated agriculture for settlers, and access to communication routes provided advantages for both lifestyles (Alizadeh, 1979). The socio-political control and settlement pattern organized by the central political power in the Late Elamite Period continued in the Achaemenid period as well. Therefore, the settlement pattern is more associated with roads. When the location of the settlements and their distance to each other are examined, it is seen that the frequency of settlements on the Susa-Persepolis Royal Road is very high. Settlements are located on the road within short distances of each other, which shows that the road is a determining factor on settlements in the region due to its socio-economic advantages. During the Achaemenid period, as in the previous period, while settlements continued their development on the slopes of the mountains and on the edge of the plain, they were mainly concentrated in the center of the plain. During this period, the size of the settlements increased, which is indicative of population growth on the Ramhormoz plain during the Achaemenid period.

Keywords: Southwest Iran, Khuzestan, Ramhormoz Plain, Achaemenid Period, Mesopotamia, Anatolia

¹Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye

ORCID ID: LA. 0000-0002-7673-6132

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Leila Afshari (Barkamaran Tepesi kazı başkanı, Kuzezybatı İran, Piranşehir ilçesi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye
E-mail: le.afshari@gmail.com

Submitted/Başvuru: 29.11.2021

Accepted/Kabul: 17.12.2021

Citation/Atf: Afshari, L. (2021). Distribution of achaemenid period settlements on the Southwest Iran-Khuzestan Ramhormoz plain with survey data. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 103–115.
<https://doi.org/10.26650/anar.2021.1029738>

öz

İran'ın güney ve güneybatısındaki Ramhormoz bölgesi ve onun geniş ölçekli coğrafyası bugünkü modern Huzistan'ın kuzey dağlık kısmına kadar uzanmaktadır. Bölge 1948 yılına kadar arkeolojik açıdan dikkati çekmemekteydi. Halbuki bu bölge Akhaimenid döneminde Susa-Persepolis yolu üzerinde yer alması oldukça büyük öneme sahiptir. Wright ve Carter'in 1969 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sonucunda bu bölgenin güneybatı İran'ın ovalık ve dağlık kısımları arasında bağlantının olduğunu göstermektedir. Yeni arkeolojik veriler ve başkanlığımızda gerçekleştirilen yüzey araştırmasıyla Ramhormoz ovasındaki Akhaimenid yerleşim karakteri tekrar analiz edilmiştir. Büyük nehirlerin ve verimli tarımsal araziler gibi coğrafi faktörler ile yerleşik, kırsal ve göçebe topluluklar arasındaki ilişkilerin iskana etkisi sorgulanmaya çalışılmıştır. Akhaimenid yerleşimlerinin dağılım modelinde ticari yollara yakınlık, su kaynaklarına ve meraya erişimin belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Göçebeler için zengin meralar, yerleşikler için sulu tarım potansiyeli ve iletişim yollarına erişim, her iki yaşam biçimi için de avantaj sağlamıştır. Geç Elam Dönemi'ndeki sosyo-politik kontrol ve yerleşme modeli Akhaimenid döneminde de devam etmiştir. Yerleşim örüntüsü daha çok yollarla ilişkilidir. Yerleşmelerin konumlarını ve birbirlerine göre mesafelerini göz önüne aldığımızda Susa-Persepolis Kral Yolu güzergahındaki yerleşme sıklığının da fazla olduğu ortaya çıkar. Yol üzerinde kısa mesafelerle yerleşmeler konumlanmıştır. Bu da yolun sosyo-ekonomik avantajları nedeniyle bölgedeki iskân anlayışında belirleyici olduğunu gösterir. Akhaimenid döneminde, önceki dönemde olduğu gibi, dağların yamaçlarında ve ova kenarında yerleşmeler devam ederken, ana odağı ovanın merkezindedir. Bu dönemde, yerleşimlerin büyüklüğü artmıştır ve bu da Akhaimenid döneminde Ramhormoz ovasında nüfus artışının göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Güneybatı İran, Huzistan, Ramhormoz Ovası, Akhaimenid Dönem, Mezopotamya, Anadolu

Introduction

Our knowledge regarding Achaemenid presence in the south and southwest of Iran is quite limited. The region played an important role in cultural, economic, and political interactions with surrounding geographies such as Mesopotamia and Anatolia throughout the 1st millennium BC (Meadows, 2005). Many uncertainties surround the recognition of cultural characteristics and interactions of the region during the Achaemenid period.

The Ramhormoz plain, the focus of our field study, is situated approximately 120 meters above sea level and covers an area of approximately 620 km². The Ramhormoz region and its wide geography extend to the northern highlands of present-day modern Khuzestan. It is surrounded by the Masjid Suleiman and Shushtar regions in the north and northwest, Ramshir and Ahvaz in the west and southwest, the Mei Davud region in the east, and the Bagh Malek and Izeh regions in the northeast. Stony, rugged hills surround the region to its north, northeast, and northwest (Alizadeh, Ahmadzadeh & Omidfar 2014).

Despite its connection with the Susa-Persopolis Road during the Achaemenid period, Ramhormoz did not attract archaeological attention until the late 1948s. Even in its brevity, the results of the 1969 Wright-Carter survey showed that the Ramhormoz region is promising in shedding light on the relation between the highlands and lowlands of southwest Iran.

The significance of the region was further revealed with the surface surveys carried out by Donald Mc Cown in the region and the excavations he conducted at Telle Geser (McCown, 1949, 1954). Surveys conducted by Wright and Carter in 1969 also pointed to connections between the region's lowland and mountainous parts of southwestern Iran (Wright and Carter, 2003). Although the dimensions are different, it has been observed that the settlements share some common features with the mountainous parts of Persian geography. As a result of contemporary archaeological resources and the survey conducted under my supervision, the characteristics of the Achaemenid settlements in the Ramhormoz plain in Southwest Iran were reanalyzed. The influence of geographical factors such as the presence of large rivers and fertile lands on the formation and prosperity of the settlements and the relations between sedentary, rural, and nomadic communities were studied. Also, the transformations in the settlement system, distribution, and population differences during the Achaemenid period were revealed and subsequently / mapped (Figure 1).

Analysis of Achaemenid Settlements

In this study, various variables related to the distribution model of the Achaemenid settlements were examined using environmental analyses and Arc GIS software, in line with the purpose of the study and how the settlements of the Ramhormoz plain were formed and continued. It has been determined that the most important factors were proximity to commercial roads and

access to water resources and pasture. Settling in areas with rich pasture cover for nomads in the region, living in a place with irrigated agriculture potential for agriculture and rural communities, and access to communication routes was advantageous for both lifestyles. The socio-political control and settlement pattern organized by the central political power in the Late Elamite Period continued in the Achaemenid period as well. Therefore, the layout pattern is more associated with roads. The need to be near the main rivers was not felt. In the Achaemenid period, as in the previous period, while settlements continued developing on the slopes of the mountains and the edges of plains, they were mainly concentrated in the center of the plain (Figure 2). During this period, the size of settlements increased, which is considered evidence of population growth in the Ramhormoz plain during the Achaemenid period. Signs of interaction between this region and the cultural areas of southwestern Iran, southern Mesopotamia, and eastern Anatolia are evident in the archaeological data and through the shape and decoration of pottery. Below, the settlement pattern of the Ramhormoz plain in the Achaemenid period has been analyzed using ArcGIS. The distance of the settlements to roads, their location to water resources, their position above sea level, the use of the land, location according to the vegetation in the region, and the distance and location of settlements from each other are among the variables.

The Ramhormoz plain is strategically located on the important passageways from Khuzestan to Persepolis and the western regions of the Achaemenid Empire, such as Mesopotamia and Anatolia. As a result of the archaeological studies carried out on the section of the Royal Road from Susa to Persepolis, remains of buildings purposed to serve travelers were found (Egtedari, 1996). The Susa-Persepolis Royal Road was an important communication route between the plain of Ramhormoz, Persepolis, Susa, and the western parts of the empire (Yagmaei, 2016). In fact, the Ramhormoz plain, with its wide area and natural roads, had the potential to provide communication opportunities within the region and later with other geographies (Imanpour, 2010).

Water resources have always played a definitive role in the formation of settlements. Settlements established along permanent or seasonal rivers show the settlement pattern and distribution of the region. The Ramhormoz plain has extensive underground water resources as well as numerous surface water resources such as rivers and springs (Figure 3). The focal point of the settlement model, which dominated the distribution of areas in the Ramhormoz plain from prehistoric times to the end of the Islamic period, was easy access to water from the springs and rivers flowing from this plain. The fertile soils and rich pastures in this region met the needs of the hybrid economy of the communities (Alizadeh, Ahmadzadeh & Omidfar 2014). Moreover, the strategic roads passing through the region also enabled the formation of trade-oriented settlements.

There is a close relationship between precipitation, the characteristics of flora and fauna, and the elevation of settlements, which consequently affects the lifestyle of these communities

(Figure 4). In Ramhormoz plain, it is seen that most of the settlements were formed in the low central part of the plain in the Achaemenid period to utilize arable land and access main roads. In addition, a few settlements were formed in the northern and southern parts of the plain and the high-altitude areas, as this provided favorable conditions for animal husbandry, horticulture, and possibly agricultural life. There are also settlements which were established on higher elevations, especially to protect trade routes and to provide logistics for travelers.

The research area of this study has agricultural potential due to its abundant access to water resources, rich pasture resources, and arable land in some places. Regarding the land use variable, it can be said that the settlement occurred in two dominant patterns, one in the plain and irrigated lands, and the other in higher altitude areas with rich pasture cover for livestock. This shows that settlement policy within the Achaemenid period not only focussed on animal husbandry and rural agriculture, which were the dominant traditional lifestyles of the region, but it also grew and expanded through organized agriculture and irrigation.

All of the Achaemenid settlements on the Ramhormoz plain are interrelated. It was revealed that there were micro settlements that facilitated interaction between them (Figure 5-6). This settlement distribution allowed them to establish stronger communication. Analogical evaluation of the pottery from the plain settlements brings us to this conclusion. Again, the distribution of the settlements located on the highlands shows that they were inhabited in connection with rivers and ancient roads.

The landscape is the sum of all that surrounds us wherever we are. It emerges as a product of natural elements such as mountains, hills, plains, valleys, water surfaces, rivers, vegetation, and human intervention in these elements (Tuna, 2015).

As mentioned before, the settlements on the Ramhormoz Plain are within proximity to natural resources and commercial roads. This situation paved the way for the formation of important cultural interactions on the plain.

Another important factor in the analysis of settlements is their size. This indicator allows us to roughly predict the importance of the region and its population at different times. However, it is often difficult to determine the periodic spread of a settlement solely from the surface findings. The topography of the hill does not show the periodic size of the settlement. Walled areas, on the other hand, provide us with relatively solid grounds for evaluation. When we set aside these concerns and evaluate the settlement policy in the Ramhormoz Plain, we see the settlement distribution and sizes corresponding to three geographical sections. The sections close to the Zagros Mountains in the north are smaller in size and are sparsely distributed. To the south of this section, larger settlements emerge. These settlements are of medium size and feature a denser settlement character. While the large settlements in the

center of the plain are the center of attraction for both areas, it is understood from the pottery finds that the small and medium-sized settlements in the northern and southern regions also established a dense communication network among themselves (Figure 6-8).

It has been determined that most of the settlement areas in the Ramhormoz plain were located in the center of the plain (Figure 8). In light of this data and considering the settlement distribution in the Late Elam period, it can be said that the number of settlements increased, and their size grew during the Achaemenid period. In general, settlements with more independent areas and more connections were in the southern part of the plain. The northern part is closer to water sources and has higher elevations. It can be said that the settlement in this area was generally shaped according to the natural and geographical conditions of the Zagros region. Smaller and sparse settlements are a result of the region's topographic conditions.

The above-mentioned data reveal a fertile plain in the pre-Achaemenid period. However, it is possible to say that the settlement behavior showed a more controlled development with Darius as a result of the expansion of the road system and the creation of trade and financial units. In fact, all of this is the result of the need to establish an effective cultural and commercial relationship between the *satraps* in the different regions of the Achaemenid Empire.

Conclusion

The southwestern region of Iran played an important role in establishing cultural, economic, and political interactions with surrounding areas such as Mesopotamia and Anatolia throughout the 1st millennium BC. The number of archaeological studies conducted in the Ramhormoz area has been quite limited. Despite the lack of archaeological information, the studies carried out in recent years have shown the significant role the cultures in the region (both the mountain and plain settlers) played in understanding the Achaemenid Culture. The location of the region, the nature of the settlements between the plains and the mountains, their cultural communication with each other, and their continuity also provide a model for us to understand the settlement policy of the Achaemenid World (Meadows, 2005). In addition, its location is of great importance in terms of the relations between Iran and Anatolia during the Achaemenid period (Summers, 1993; Bocchierian, 2016).

Ramhormoz plain is of great significance due to its being on the Susa-Persepolis royal road during the Achaemenid period. A total of 16 sites related to the Achaemenid period had been mentioned before the archaeological study carried out under the direction of the author in the plain of Ramhormoz.

However, when we considered factors such as favorable climate and soil for agriculture, the existence of major rivers such as Kupal and Sandali, proximity to trade routes such as the Susa-Persepolis royal road, and to two important capitals of the Achaemenid period, Susa and

Persepolis, we expected a much higher number of Achaemenid settlements than the stated figure. During our research, the areas identified by the previous team were reviewed and many new areas related to the Achaemenid period were identified. As a result, the number of Achaemenid settlements in the Ramhormoz plain increased from 16 to 36. This conclusion is vital to the archeology of the Achaemenid period and will affect many theories. Before this study, it was stated by the previous team that the hectares of settlements belonging to the Achaemenid period were scarce in this plain and it was a place that could have been used by seasonal nomads (Alizadeh, Ahmadzadeh & Omidfar 2016). Undoubtedly, after Assurbanipal's attack on Susa, these areas suffered great damage and security concerns increased. However, with the arrival of the Achaemenids, the security of these areas must have been restored and the previous settlements began to be used again (Negahban, 2011).

The distribution of pottery detected during our study has provided us with crucial data on the settlement character and settlement policy. First of all, the settlements are located near or connected with the Susa-Persepolis trade route. The rich geographical conditions of the plain have affected the settlement dynamics over time. Despite the intense destruction of modern settlements and industrial agricultural activities, the settlement areas identified show direct or indirect relations of many settlements with commercial or military means during the Achaemenid period. In other words, the main dynamic in the formation of these settlements along the trade routes is the ease of intra-regional and extra-regional communication. The proximity of the settlements to the Susa-Persepolis royal road indicates that they played an important role in the interaction of the Achaemenid cultures. The archaeological studies conducted under the leadership of İsmail Yaghmaei were important in determining the settlement remains on the Susa-Persepolis royal road, which revealed the characteristics of this settlement policy (Saidian, 2019). At this point, we can talk about the settlements on the Susa-Persepolis Road and the Kout Castle, where remains of buildings that most likely served travelers were discovered.

The fact that the Kout castle is located within the borders of the Ramhormoz plain shows that the settlements belonging to the Achaemenid period in this plain had important cultural and economic communications within and outside the region. Tell-e Ishan Seyed Shabib or Tell-e Toppi, Tepe Mava, Tepe Mehr AlNesa, and Tepe Kheyr Al Nesa are amongst the examples of similar settlements of this type. When we consider the locations of the settlements and their distance from each other, we see that the settlement frequency on the Royal Road route is rather high. Settlements are located on the road within very short distances of each other. This shows that the road is decisive in the formation of settlements in the region and that the economic and political advantages of the road are quite high. As Koch (Koch, 2001) emphasized, these settlements provided economic relations with caravans passing through the royal road. This enabled the plain to progress in terms of economy and prosper. In other words, the most important factor that brought the Ramhormoz plain into the spotlight during the Achaemenid period was its location on the Susa-Persepolis Royal Road (Graf, 1994).

Pottery reveals to us the technology of the period, the settlement it was produced at, the taste or fashion of its era, interactions between commercial relations and surrounding cultures, and what kind of food was consumed. These data have proved to be very helpful in determining the settlement understanding of the region. The pottery we obtained from each settlement belonging to the Achaemenid period on the Ramhormoz plain is related to daily use and storage. All known forms of the ceramic repertoire of the Achaemenid period were observed in the materials we examined. We see types of ceramics made on a fast-rotating wheel, some of which are made by hand and in some forms with hand and wheel. Bowls and cups, which are considered together with their subtypes, constitute an important part of the vessels. Plates, short and long-necked jugs, and storage jars are among the forms seen.

The ware groups evaluated in the Ramhormoz plain belong to the light green slipped ware group, representing the highest percentage in all river regions. The red slip and unslipped plain ware group constitute the majority of the remaining ceramics. Monochrome painted wares with decoration, unslipped and light green slip are less numerous among the material we found in the settlements of the Ramhormoz plain. It has been observed that the clay is generally of medium thickness or thin. All of the pottery examined had been fired at high temperatures. When evaluated in terms of production technology the ceramics obtained from the Ramhormoz plain were classified according to their mouth, neck, and body widths. In this framework, the vessels consist of shallow bowls, bowls, cups, neckless pots, short-necked pots, long-necked pots, jugs, and storage jars. In these forms, simpler and plainer vessels are more commonly featured compared to complex types.

Almost all the settlements on the Ramhormoz plain are located on the banks of 6 important rivers, and according to the pottery we obtained, it is understood that they had strong communication with each other, as well as with neighboring regions. It can be said that there was a local and highly developed ceramic industry on the plain during the Achaemenid period. In addition, when we evaluated the structural properties of the clay used, it was understood that there were imported ceramics as well.

When we examine the vessel forms, examples from the early, middle, and late Achaemenid periods are encountered. The characteristic Achaemenid pottery in the region shows that the cultural structure continued without interruption from 550 to 330 BC.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Alizadeh, A. (1979). Baztab-e Nagsh-e Jografyayi, Zistmohiti va Egtesadi dar Tahavolat-e Jonoub-e Bakhtari Iran (Az Pish az Tarikh ta Eslam), *Majale Asar* 21, 29-42.
- Alizadeh, A. & Ahmadzadeh, L. and Omidfar M. (2014). *Ancient Settlement Patterns and Cultures in the Ram Hormuz Plain, Southwestern Iran: Excavations at Tall-e Geser and Reginal Survey in the Ram Hormuz Area*, Chicago: Oriental Institute Publications 140.
- Alizadeh, A., Ahmadzadeh, L. & Omidfar, M. (2016). *Sistemhaye Estegrari va Farhanghaye Bastani Dashte Ramhormoz Jonoub Garbi Iran (Natayej Kavosh dar Tell Geser va Barresi Mantageyi Ramhormoz)*.
- Bocchierian, S. (2016). *The Achaemenid Satrapy of Armenia*. Colorado: University of Colorado.
- Egtdari, A. (1996). *Khuzestan va Kogilouyeh va Mamesani-Jografyaye Tarikhi va Asar Bastani*, Jeld 3 dar Majmoe Asar Khuzestan, Anjoman Asar va Mafakher Farhangi.
- Graf, D. F. (1994). The Persian Royal Road System. in: Sancisi-Weerdenburg, H. & Kuhrt, A. and Root, M. C. (Eds.). *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, (pp.167-189) Leiden, Nederland Instituut Foor Het Nabije Oosten.
- Imanpour, M. T. (2010). The Communication Roads in Parsa during the Achaemenid Period. In Macuch, M & Weber, D. and Meisterernst D. (Eds), *Ancient and Middle Iranian Studies, Proceedings of the 6th European Conference of Iranian Studies, Held in Vienna*, (pp.87-99) 18-22 September 2007.
- Koch, H. (2001). *Az Zabane Darius*, (Çev. Parviz Rajabi), Entesharat Karang, Tehran.
- McCown, D. E. (1949). The Iranian project, *American Journal of Archaeology*, Vol. 53/1:54.
- McCown D. E. (1954). The Relative Stratigraphy and Chronology of Iran. In *Relative Chronologies in Old World Archaeology*, Robert W.Ehrich (Edt), Chicago University of Chicago Press, 56-67.
- Meadows, A. R. (2005). The Administration of the Achaemenid Empire, in John Curtis, & Nigel Tallis (Ed.), *Forgotten Persian Empire: (pp.181-210)*. The World of Ancient Persia. London: British Museum.
- Saidian, S. (2019). Gozaresh-e Barresi va Shenاسayi Bastan Shenasi Mahdoudesh Projeye tose va Bahrebardari az Roudkhaneh Aras dar Azarbayjan garbai (Sad-e Karam Abad Poldasht). Gozareshte Barresi, Arşiv-e Pazhoheshkade Bastan shenasi.
- Summers, G.D. (1993). Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey. *Anatolian Studies* 43, 85-108.
- Tuna, A. (2015). Arkeolojik Sitelerde Peyzaj Tasarımı, I. Ulusal Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Kongresi, 15-17 Ekim, 173-181.
- Wright, H. T. & Carter E. (2003). Archaeological Survey on the Western Ram Hormuz Plain, 1969. In Naomi F. Miller & Kamyar A. (Eds) *Yeki Bud, Yeki Nabud: Essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner* (pp. 61-82). Los Angeles Cotsen Institute of Archaeology Monograph 48, University of California Press.
- Yagmaei, E. (2016). *Gozaresh-e Asib Shenasi Barkhi az Mohavatehaye Motalea Shode dar Barname Shenاسayi Rah-e Shahi Hakhameshi Shush-Takhte Jamshid. Fasl-e Dovom*, Zemestan, Pazhoheshgah Miras Farhangi va Gardeshgari.

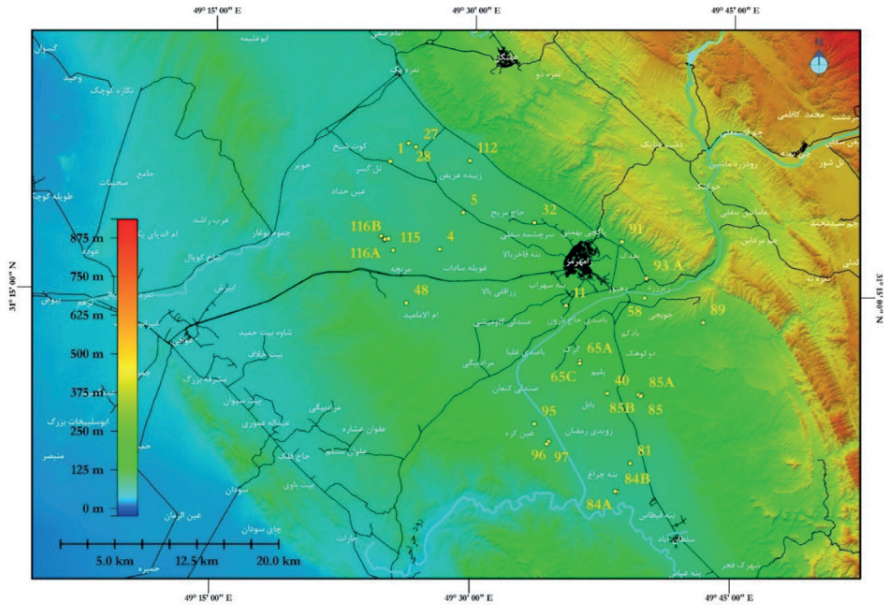

Figure 1. Distribution of Achaemenid Settlement in the Plain of Ramhormoz: 1. Tall-e Geser; 4. Tall-e Gavileh; 5. Tape Ishan Gazou; 11. Tall-e Bormi; 27. Tape Ariz Ahmadi; 28. Tape Cham Reji/Cham Hendevane; 32. Tall-e Abbas; 40. Tape Mava; 48. Tape Garavol; 58. Jobaji; 65 A. Tape Mehr Alnesa; 65 C. Tape Kheyr Alnesa; 77 C. Tall-e Gapu Cham; 81. Tape Ishan Embrij; 84 A. Tall-e Gobeyr; 84 B. Tall-e Gobeyr ; 85. Tall-e Rigi(Tall-e Suz); 85A. Tall-e Rigi; 85B. Tall-e Rigi; 89. Ab Mahak; 91. Pache Kouh; 93A. Tall-e Gour Piyazi; 95. Eyn Kore; 96. Tape Boleibol; 97. Tape Dimeh Sadat; 115. Tall-e Mentar; 116 A. Tall-e Kaviri; 116B. Tall-e Karami

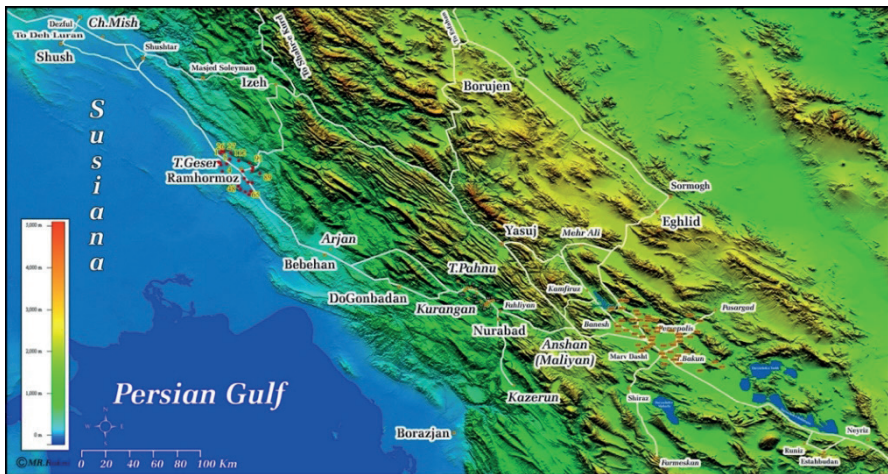

Figure 2. Distance of settlements by roads

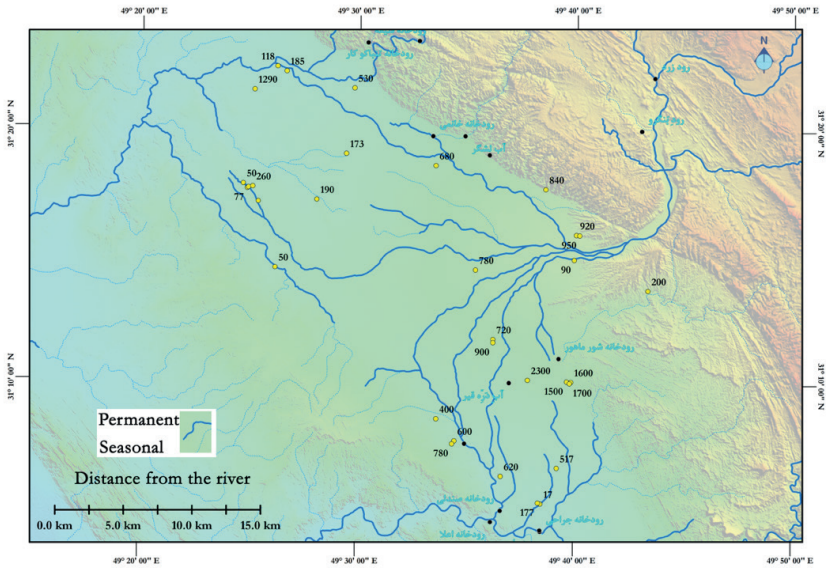

Figure 3. Location of settlements by water resources

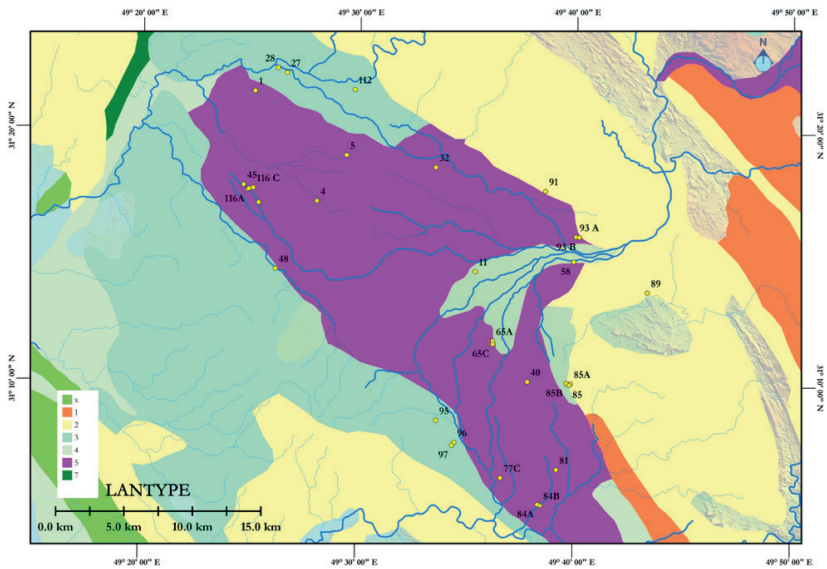

Figure 4. Distance of settlements by lands

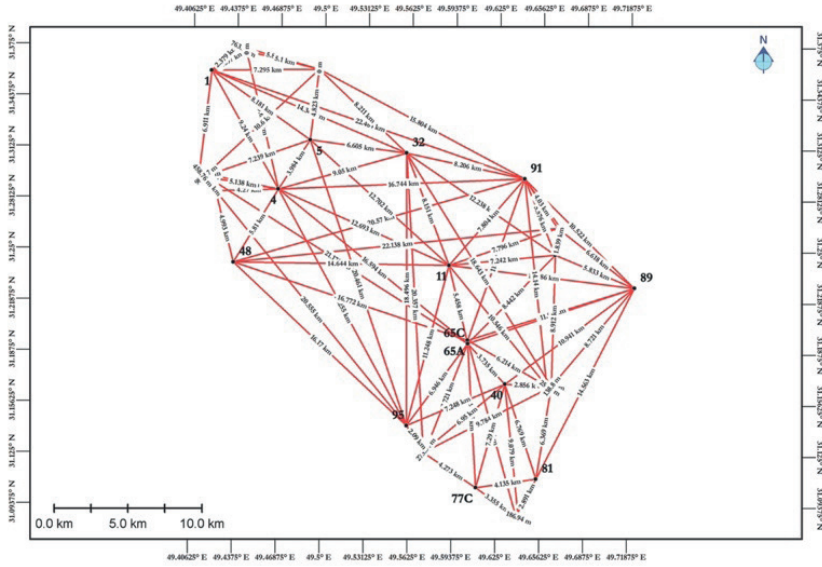

Figure 5. Distance of settlements by roads

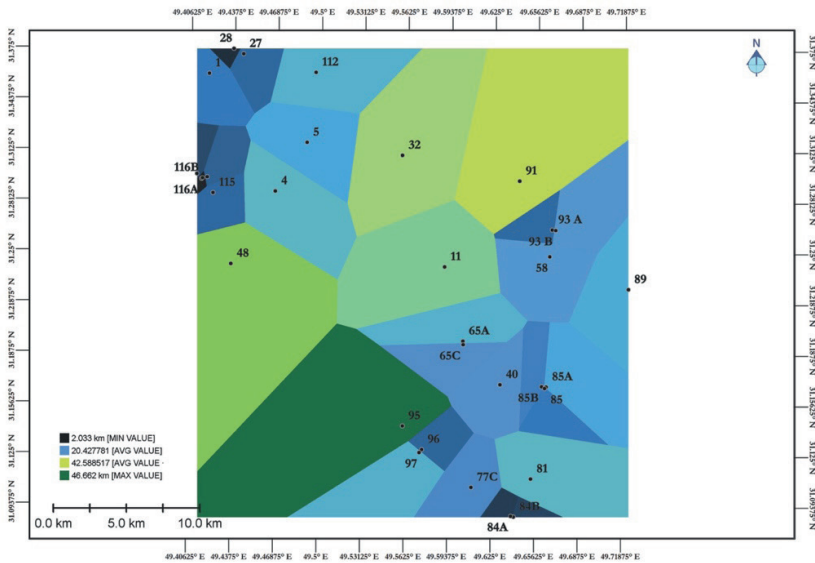

Figure 6. Distance of settlements to each other

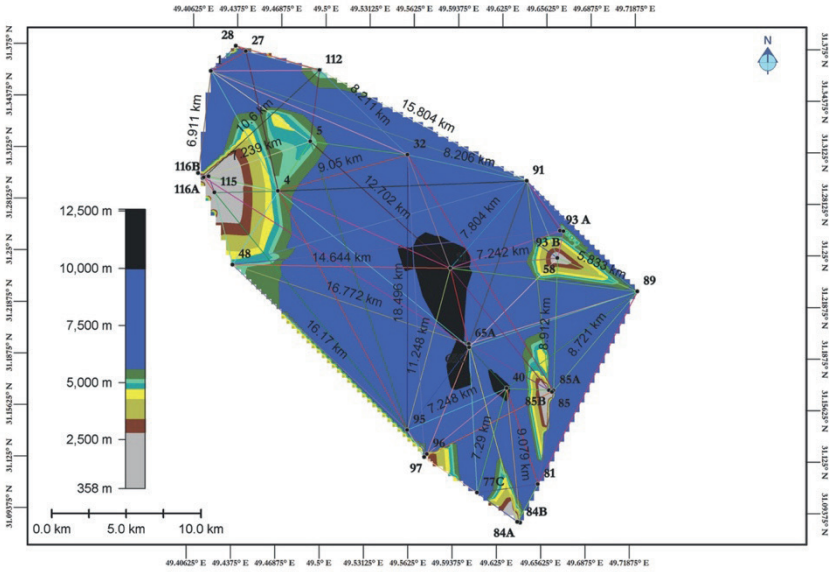

Figure 7. The Distance of the settlements by roads and the centrally located settlements

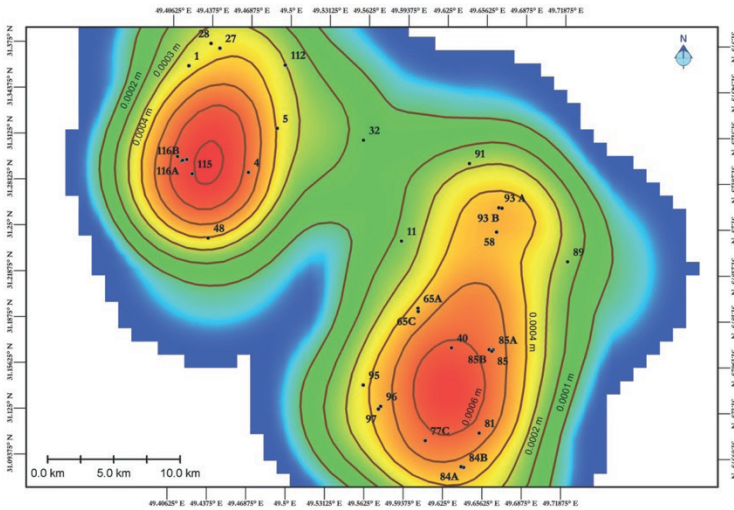

Figure 8. Cultural and commercial relations of the settlements

Khorsabad/Dür-Şarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika Nizamnamelerine Etkisi

The Khorsabad/Dür-Şarrukin Excavation and Its Impact on the Asar-ı Atika Nizamname's

Bülent Genç¹

*Bir şehrin kütüphanelerinden sessizce taşıdığımız
Y. Sezer'in anısına...*

öz

Musul'a Fransa konsolosu olarak atanan Paolo Emilio Botta ile 19. yüzyılın son çeyreğinde Mezopotamya Arkeolojisi'nde önemli değişimler yaşanmaya başlar. Botta'nın Musul çevresinde yaptığı araştırmalar sırasında Khorsabad köyünden gelen bir kişi, bir tepenin üzerine inşa edilmiş kabartmalarla bezeli taşlar ve yazıtlardan bahseder. Kuyunjik'teki üç ay süren yorucu çalışmalarından sonra Botta, 20 Mart 1843'te bir grup işçisini Khorsabad'a göndererek kazıya başlatır. Ancak Botta'nın Musul'daki çalışmalarında bir süre sonra bazı problemler baş göstermeye başlar. Özellikle vilayeteki Mehmed Paşa'nın çeşitli engeller oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda Botta'nın kazı izin ve belgelerini, Musul Paşası'nın engellerini ve Botta'nın Khorsabad'ta yaşadığı hikâyenin ayrıntılarını, arka planını ve konu ile ilgili yazışmalarını öğrenmek için Osmanlı Arşivi'nde araştırmalarda bulunduk. Botta'nın Khorsabad'da yaşadığı problemler, kazı iznine ve kazı evi inşasına dair şartlar, Botta'nın bahsettiği ve köy evlerinin yanında bir kale gibi çizilerek İstanbul'a gönderilen kazı evinin planı ve köylülerin Botta'nın çalışmalarına ve kazı evine karşı sunduğu dilekçeler gibi belgelerle karşılaştık. Bu makalede söz konusu belgeler üzerinden Botta'nın kazı dönemlerini, izin belgelerini ve karşılaştığı problemleri yeniden okumaya çalışarak bu dönemin nasıl ele alındığını ve nasıl değerlendirildiğini anlamaya çalıştık. Özellikle Khorsabad bağlamında Botta'ya verilen kazı iznini ve maddelerini gözden geçirerek sonraki Asar-ı Atika Nizamnameleri'ne katkısını irdeledik.

Anahtar Kelimeler: Khorsabad, Paolo Emilio Botta, Musul, Kuyunjik, Assur, Asar-ı Atika Nizamnameleri

ABSTRACT

When Paolo Emilio Botta was appointed to Mosul as the French consul in the last quarter of the 19th century, significant developments in Mesopotamian archeology occurred. During Botta's studies in the Mosul area, a resident of the village of Khorsabad mentioned reliefs and inscriptions on top of a hill. Botta dispatched a group of workmen to Khorsabad on March 20, 1843, after three months of arduous work in Kuyunjik. However, problems began to arise shortly after his work in Mosul. Particularly Mehmed Pasha in the province creates various obstacles. In this

¹Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mardin, Türkiye

ORCID ID: B.G. 0000-0001-9328-1339

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Bülent Genç,
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Mardin, Türkiye
E-posta: bulendgenç@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 27.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 02.06.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 30.10.2021

Kabul/Accepted: 30.10.2021

Atıf/Citation: Genç, B. (2021). Khorsabad/Dür-Şarrukin kazısı ve asar-ı atika nizamnamelerine etkisi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 117–139.

<https://doi.org/10.26650/anar.2021.904234>

context, we searched the Ottoman Archives to learn more about Botta's excavation permits and documents, the obstacles created by the Pasha of Mosul, and the details, background, and correspondence of Botta's story in Khorsabad. We came across many documents, which included details as to the problems Botta experienced in Khorsabad, the conditions about the excavation permit and the construction of the excavation house, the plan of the excavation house mentioned by Botta, which was shown to be like a castle next to the village houses and sent to Istanbul, and the petitions of the villagers against Botta's research and the excavation house. In this article, we tried to understand how this period was understood and handled by re-reading Botta's excavation periods, permit documents, and the problems he encountered through the available documents. In particular, in the context of Khorsabad, we reviewed the excavation permission and articles given to Botta and examined its contribution to the Asar-ı Atika Regulations.

Keywords: Khorsabad, Paolo Emilio Botta, Mosul, Kuyunjik, Assur, Asar-ı Atika Nizamname's

EXTENDED ABSTRACT

The documents related to Botta's excavation in Khorsabad, the excavation house he built, and the excavation permit reveal in detail the difficulties Botta faced from the beginning of the excavation. Although it is stated that Botta did not have an excavation permit, the reports, and letters that we have discussed in detail in this study and the agreement signed between the two countries regarding the duration, place, and conditions of the excavation (Fig. 3) reveal that Botta did, in fact, have permission. Likewise, the villagers state in their petitions that Botta asked permission to dig the hill near the village and got permission from the Pasha. Botta resumed his investigation with the rights granted by Mosul Governor Mehmed Pasha, and on April 20, 1843, he asked permission for the excavation house to be built in Khorsabad. In the necessary papers, he declares that following the excavation, he will restore the houses he purchased on August 21, 1843, to their owners, with the evidence of the villagers whose names are included in the petition.

However, shortly after the start of the excavation and completion of the excavation house, the villagers began to complain. The people of Khorsabad, in their petitions, mention Botta's excavations and state that the courtyard in the excavation house was over 64 meters, and the rooms were fortified and very stable. On the grounds that the excavation had caused damage, the villagers request that an investigation be undertaken in the region. An inquiry team is dispatched, and the kad's reports and the home plan are drafted. On the other hand, Botta wrote a letter to the French Ambassador Baron de Bourqueney on October 14, 1843, listing his problems, and the troubles encountered. He writes in detail about the difficulties caused by the Pasha trying to portray the excavation house like a castle and gives the dimensions of the house (approximately 21×15 m). The height of the walls is close to 2 meters. In the reports dated October 19, 1843, and October 23, 1843, it is mentioned that the consul had started a very large construction, a large building similar to a mansion and that the building had a large *iwan*, three rooms, a large courtyard, and about 40 loopholes on all four sides. This building is also said to have harmed the foundations of some surrounding homes. The officer dispatched to investigate the region reports that the structure was constructed exactly as the people described it, along with a detailed layout of the excavated areas, village dwellings, and

excavation house (Fig. 2). In this plan, which we found in the Ottoman Archives, these details were listed. According to this plan, there were about forty arrow slits on the outer walls of the house, which consists of three rooms, a toilet, and a courtyard. The doors and windows of the rooms and the entrance of the courtyard were indicated. In particular, the drawing of the arrow slits seems to reinforce the perception that this was a structure built for defense purposes. Emphasizing that the courtyard was over 64 meters serves a similar purpose. In addition, the schematic plan of some houses in Khorsabad and the areas excavated by Botta are engraved on this plan (Fig. 2). The earliest excavation house in Mesopotamia and the archaeological literature was this plan, which was drawn like a castle or defense construction. This definition is confirmed by Botta's remark that he created this house to protect the relics from numerous threats throughout the process of assembling and shipping ancient objects.

In a report dated November 01, 1843, France requested permission from the Ottoman Government for Botta to excavate in Khorsabad. The letter aims to intimidate the Ministry of Foreign Affairs by mentioning that there could be bigger problems if the obstacles imposed by the governor of Mosul were to be heard in European capitals such as Paris, London, and Petersburg. Thereupon, the Ottoman Empire began to try and solve this issue. It was considered inappropriate for the governor of Mosul to first give permission and then create obstacles. The excavation circumstances and the situation of the excavation house, which sparked a diplomatic crisis between the two countries, were examined, and Botta was granted the necessary license. The governor's appointment of an official to be paid out of his own pocket, as well as the fact that the excavation and research of another location, as well as the extension of the time limit, would not be permitted, despite the discovery of paintings and antiques in the location where the excavation began, were emphasized. Through the agreement between the Ottoman Empire and France, the excavation period and conditions were determined, and this crisis was solved. It can be thought that this excavation permit, which consists of six articles related to Khorsabad, was also a source of inspiration for the *Asar-ı Atika Nizamname's*, which were put into effect in 1869, 1874, and 1884.

After this problem was resolved through a special agreement thanks to the efforts of the French Ambassador Baron de Bourqueney, Botta continued his work from where he left off. Flandin, on the other hand, was significantly delayed and did not reach Mosul until approximately May 4, 1844. Botta's controversial excavation house was permitted to remain until the project was completed. With the 1-year permit that Flandin had with him, excavations were resumed right away. From mid-May 1844 to the end of October 1844, Botta worked for around six months with three hundred employees. In August, Botta wrote to Layard talking about their success and Flandin's skills. Flandin and Botta worked well together. As the reliefs emerged, Flandin painstakingly sketched and planned the structures. Through the relatively large group of workers and hastily continued excavations, Flandin and Botta revealed a large

part, if not all, of the palace. The outer city was hardly touched. Botta excavated the northern part of the structures, along with 14 great halls and some exterior facades.

Botta ended his excavations at Khorsabad in October 1844. Khorsabad was situated at a distance from the rivers suitable for shipping, so very heavy and large stone blocks had to be transported to Mosul, 25 km away. The transportation of Assyrian reliefs and sculptures to France was extremely challenging. These massive relics, which were carried by peasants and piled onto rafts, had to cross the Tigris River to reach the Persian Gulf, where they were shipped to France. Botta used the same modes of transportation as Assyrian architects. He had large wagons built to transport the reliefs to Mosul. Mehmed Pasha provided oxen to pull wagons, but he immediately took them back. Since this transport was carried out during the rainy season, the wheels kept sinking into the mud. Therefore, he had to leave one of these oxen on the road between Khorsabad and Mosul. It took until June 1845 to move all the artifacts to the riverside. After the wagons arrived in Mosul, the statues were loaded onto large rafts/*kelek* formed with hundreds of inflated hides, and set off for Baghdad and then the Persian Gulf. The artifacts were loaded on a French ship from Basra and were set out to be sent to Paris after reaching Le Havre. The items arrived in Paris in February 1847. On May 1, 1847, four years after Botta began excavations in Khorsabad, the Louvre opened its collection of the first Assyrian artifacts to the public. He and Flandin published the excavations of Khorsabad and its descriptions in 1849 and 1850 under the title “Monument de Nineveh,” believing the settlement he uncovered was Nineveh.

Giriş

II. Sargon'un (MÖ 721-705) başkenti olan Khorsabad/Dür-Şarrukin, Ninive'nin 24 km kuzeyinde, Dicle'nin bir kolu olan Khosr Nehri üzerinde ve daha önce yerleşilmemiş olan bir bölgede kurulmuştur. Bu yeni yerleşime Khorsabad/Dür-Şarrukin (Loud, Frankfort et al. 1936, s.129; Fuchs, 1994, s. 309, 372), yani "Sargon'un Kalesi" adı verilmiştir, ancak günümüzde yakınındaki köy vesilesi ile genellikle Khorsabad olarak bilinmektedir. Yaklaşık 300 hektarlık bir alanı kaplayan bu kentin sitadeli 25 hektardan oluşmaktadır ve yerleşim kare biçimli bir görünüm arz etmektedir¹ (Fig. 1). II. Sargon'un krallığı süresince kullanılmış olan bu kent, kralın MÖ 705 yılında bir savaşta öldürülmesinden sonra kullanılmamış veya terk edilmiştir². Bu bağlamda Khorsabad/Dür-Şarrukin, kent planı ve mimari yapılarıyla ilgili oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Kentin sadece II. Sargon döneminde kullanılmış olması, kendi dönemi içindeki Assur kent planlaması, mimari yapıları ve çeşitli bulgular ile ilgili veriler taşıması bakımından önemlidir. Bu anlamda Khorsabad'ın keşfine, bu alanla ilgili ilk verilere, kazı ve araştırma süreçlerine odaklanarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren ilk kazı çalışmalarına ve bu çalışmaları düzenleyen ilk kazı izinlerine değineceğiz³. Böylece Mezopotamya'daki en erken kazı çalışmasını, çalışma sırasında yaşanan problemleri ve çözümlerini irdeleyerek bu sürecin kazı izinlerine nasıl dönüştüğünü anlamaya çalışacağız.

Bilindiği gibi 18. yüzyılın ortalarından itibaren Mezopotamya batılı gezgin, seyyah, diplomat ve araştırmacı gibi çeşitli alanlardan insanların uğrak yeri olmaya başlar. 19. yüzyıl boyunca devam eden bu ilgi yüzyılın ortalarından itibaren ise birtakım kazı çalışmalarına ve Avrupa'daki çeşitli müzeler için eser transferine dönüşür. Bu dönemde Mezopotamya'daki arkeolojik alanlarla ilgilenen söz konusu diplomat ve araştırmacılardan birisi de Paolo Emilio Botta'dır. Uzunca bir dönem boyunca hayatını bir doğa bilimci olarak sürdüren

- 1 Yerleşimin taş temel üzerine kerpiçlerden oluşan sağlam ve dayanıklı duvarları 23 m. kalınlığındadır. Bastionlar 11.5-13 metre uzunluğunda 5.5 metre ölçülerinde, 14-19 metrelik aralıklarla tasarlanmışlardır. Kulelerle çevrelenmiş sur duvarları yaklaşık olarak 7 km. uzunluğunda olup yüksekliğinin 12 metreye kadar ulaşabildiği belirtilmektedir (Loud - Altman, 1938, s. 18). Kente girişi sağlayan yedi kapı asimetrik olarak yerleştirilmiştir ve bunlardan üçü kabartmalarla bezelidir. Nimrud/Kalhu ve Ninive'de olduğu gibi asil kentten ayrı iki bölüm halinde ve güneyde imparatorluğun silah deposu, kuzeybatıda ise krali saray ve sitadel ayrı duvarlarla korunmaktadır (Bunnens, 1996, s. 173; Gates, 2011, s. 173). Sitadel alanı aşağı kentten kalınlığı 7.5 metreye varan bir duvarla ayrılmaktadır. Aşağı kentten sitadele iki kapıyla ulaşılmaktadır.
- 2 II. Sargon'un savaş alanında öldürülmesiyle yayılma politikası tamamlanamamıştır. Kralın son seferinin Tabal'a karşı olduğu önerilmektedir ve genellikle düşmanın Kimmerler olduğuna inanılmaktadır. II. Sargon'un savaşta öldürülmesiyle krali kampı ele geçirilerek yağmalanmıştır. Sanherib, babasının düşman ülkelerinde öldürüldüğünü ve cesedinin defnedilemediğini özellikle belirtmektedir (Livingstone, 1989, s. 77-79; Tadmor, 1989, s. 11). Savaş alanında öldürülmesi veya cesedinin düşman ellerine geçmesinden dolayı gömülemediği düşünülmektedir. Kralın kendi sarayına veya kentine gömülmesi Assur kralları için önemli bir gelenektir. II. Sargon Assur İmparatorluğu'nda savaşta öldürülen ilk ve tek kraldır ve bu nedenle uygun biçimde gömüsü yapılamamıştır. Kralın bu şekilde öldürülerek kendi yurduna gömülememesine II. Sargon'un günahının neden olduğuna inanılmaktadır. Sanherib'in Khorsabad/Dür-Şarrukin'i bu nedenle terk etmiş olabileceği tartışılmaktadır (Tadmor, 1989, s. 28-29).
- 3 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bakınız (Genç, 2019, s. 145-171).

Botta arkadaşlarının aracılığıyla Fransa Konsolosluğu'nda çalışmaya başlar ve 1842 yılında Musul'a konsolos olarak gönderilir⁴. Botta'nın Musul'a gönderilmesiyle Assur arkeolojisinde bir dönüm noktası olarak ele alacağımız kazı çalışmalarının başladığı anlaşılmaktadır. Ancak Botta, Musul'a hareket etmeden önce bir aile dostu ve oryantalist olan Jules Mohl tarafından Assur İmparatorluğu'nun kalıntılarını temsil ettiğine inanılan Dicle Nehri'nin her iki yakasındaki devasa höyükleri keşfetmesi için cesaretlendirilerek yönlendirilir ve teşvik edilir (Buckingham, 1851, s. 52)⁵. Botta'nın bu göreve atanmasında o dönemde Paris'in bilim çevrelerinde dikkate değer bir etkisi olan Mohl'un⁶ etkili olduğu belirtilmektedir (Larsen, 1996, s. 21). Mohl'un Botta'yı seçmesinde onun Arap ülkelerindeki deneyimi, Arapçayı akıcı bir şekilde konuşması etkili olmuştur. Botta, görevinin Mohl tarafından belirlendiğini defalarca ifade etmektedir (Larsen, 1996, s. 22). Bu vesile ile Musul'a gönderilen Botta oraya vardktan sonra aylarca Musul ve çevresindeki alan ile Qoyunjuk/Kuyunjik ve Nebi Yunus höyüklerinde bir takım incelemelerde bulunmuştur. Botta'nın Mohl'a gönderdiği mektup ve çizimler söz konusu keşifleri anlatmaktadır. Hatta Khorsabad'ta keşfettiği ilk Assur sarayı ile ilgili ayrıntıları Mohl'a ve Layard'a yazdığı mektuplarda açıklamaktadır (Mohl 1845; Larsen 1996, s. 24). Mohl, Botta'nın raporlarını akademiye sunmuş ve bu çalışmalar Fransa'nın dikkatini ve ilgisini çekmiştir (McGovern ve McGovern, 1986, s. 112). Musul civarı ile Kuyunjik ve Nebi Yunus'ta yaptığı araştırmalardan sonra Botta, öncelikli olarak birkaç

- 4 Botta'nın Musul'a konsolos olarak gönderilmesiyle ilgili üç farklı tarih önerilmektedir. Botta'nın Musul'a 1840 (McGovern ve McGovern, 1986, s. 111), 1841 (Larsen, 1996, s. 96) ve 1842 yıllarında gönderildiği belirtilmektedir (Buckingham, 1851, s. 52; Hilprecht, 1903, s.73).
- 5 Ayrıca Carsten Niebuhr'un Musul'a ziyaretini ve bu yolculuğunu anlatan içinde bir Musul haritasının da yer aldığı kitabını (Niebuhr, 1778, s. 334-370) Botta'nın okuduğu Larsen tarafından belirtilmektedir. Nehrin karşısındaki alanı Ninive olarak adlandıran Niebuhr, iki büyük höyükten bahseder ve güneyde yer alan küçüğünün Nunia adını taşıdığını daha büyük olan ve kuzeydekini ise Kalla Nunia adını taşıdığını belirtmektedir. Bu höyüğün üzerinde "Koindsjug" adında bir köyün bulunduğuna değinen Niebuhr höyükle birlikte bu adın arkeoloji literatürüne "Kuyunjik" olarak geçtiğini vurgulamaktadır (Niebuhr, 1778, s. 368, Tab. XLVI; Larsen, 1996, s. 7-8). Niebuhr'un çizimi ve haritasından sonra gerçek bir çalışma Claudius James Rich ile başlamıştır (Rich, 1836, s. 29-65). Rich 1820 yılında Ninive'nin dikkatli bir ölçümünü yaparak doğru haritasını çizmiştir. Ancak Rich'in çalışmaları ölümünden sonra 1836 yılında yayınlanmıştır. Bu haritada Kuyunjik ve Nebi Yunus olarak adlandırılan höyükler yer almaktadır ve Rich bu höyüklerde çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Bu alanlarda toprak altındaki duvar temellerinden bahseden Rich, yerel insanların kendisine birkaç yıl önce, üzerinde insan ve hayvan kabartmalarının yer aldığı iki insan yüksekliğinde gri bir taştan bahsettiğini aktarmaktadır. Bu alabasterlerin üzerinde çivi yazılarının da bulunduğu belirtilmektedir (Rich, 1836, s. 30-39; Larsen, 1996, s. 9).
- 6 Claudius James Rich'in Assur yıkıntıları ile ilgili yayımlarını okuduktan sonra Mohl'un Ninive'ye ilgisinin arttığı bu vesile ile Rich'in Mezopotamya'dan getirerek British Müzesi'nde sergilediği buluntuları ziyaret ettiği belirtilmektedir. Bunlardan etkilenen Mohl, Yakınoğu'nun büyük uygarlıklarının keşfinde Fransa'nın bulunma olasılığını da göz önüne almıştır (Larsen, 1996, s. 21). Rich, Bağdat'ta kaldığı yıllar boyunca ülkenin tamamındaki höyükleri ve yıkıntıları ziyaret ederek ölçümler-planlar yapmış ve buluntular toplamıştır (Rich, 1836, s. 29-65). Küçük bir koleksiyon halinde bir araya getirdiği bu eserler ölümünden sonra eşi tarafından British Müzesi'ne satılmıştır. Burada sergilenen eserler Assur ve Babil'deki eski kültürlerin somut kanıtlarını oluşturması açısından son derece önemlidir. Austen Henry Layard'ın da müzede söz konusu koleksiyonu gördüğü belirtilmektedir. Botta'nın Musul'a Ninive'de kazı yapması amacıyla gönderilmesi için Fransız otoriteleri tarafından alınan kararda Rich'in kitabının yayınlanmasının rol oynadığı vurgulanmaktadır (Larsen, 1996, s. 9).

işçiyi kısmen üzerinde bir köyün yer aldığı Nebi Yunus'ta⁷ eski taş temelleri araştırması için çalıştırmaya başladı. Fakat Yunus peygamberin mezarıyla caminin yıkılacağından veya zarar göreceğinden korkan Mehmed Paşa⁸ ve yerel dini liderlerin şiddetli muhalefeti nedeniyle bu çalışmadan vazgeçmek zorunda kaldı. Botta, Nebi Yunus'ta yaşadığı zorluklardan sonra Aralık 1842 yılında bir grup işçiyle Kuyunjik'te çalışmaya başlamıştır (Buckingham, 1851, s. 54-56; Hilprecht, 1903, s. 74; Larsen, 1996, s. 11-12).

Botta'nın işçileri Kuyunjik'ta çalışmaya başladıklarında Musul'a 25 km. uzaklıktaki Khorsabad⁹ köyünden ziyarete gelen biri bir tepenin üzerine inşa edilmiş kabartmalarla bezeli taşlar ve yazıtlardan bahseder. Başlangıçta bu hikâyeyi ciddiye almayan Botta, Kuyunjik'teki üç ay süren zahmetli ve sonuçsuz çalışmalardan sonra yaklaşık 20 Mart 1843'te yılmış bir şekilde bu hikâyenin arkasındaki gerçeği merak eder ve bir grup işçisini¹⁰ Khorsabad'a göndererek kazıya başlatır (Botta ve Flandin, 1850, s. 5; Bonomi, 1857, s. 12). Kazının başlamasından üç gün sonra kabartmalar ve yazıtlar bulunduğu haberini alır. Yüzeysel bir çalışmayla çok sayıda Assur kabartmaları ve çeşitli parçalar bu alandan ele geçirilir (McGovern ve McGovern, 1986, s. 110-111; Larsen, 1996, s. 14-20). Botta hala kuşkuludur ve bu yazıtlardan birinin çizimini yapması için bir adamını oraya gönderir. Sonuçta durumun gerçek olduğunu anlayınca çalışmalarını Khorsabad'ta sürdürmeye karar verir¹¹. 5 Nisan 1843'te (Mohl, 1843, s. 61-72) Paris'e gönderdiği mektubunda ortaya çıkardığı buluntulardan bahsetmektedir (Buckingham, 1851, s. 56-57; Hilprecht, 1903, s. 75-76; Larsen, 1996, s. 13). 2 Mayıs 1843'te Mohl'a gönderdiği mektubun daha önemli olduğuna değinmektedir ve yazıtların kopyalarını da bu mektuba eklemiştir (Botta ve Flandin, 1850, s. 5).

Botta'nın Musul'daki çalışmalarında bir süre sonra bazı problemlerin başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle vilayetteki Mehmed Paşa'nın çeşitli engeller oluşturduğu

7 Kuyunjik'in yaklaşık 1 km. güneyinde yer alan ikinci tepelik Nebi Yunus olarak adlandırılır ve bu alanda *ekal mäsarti* yer almaktadır. Nebi Yunus Tepesi'nde Yunus peygamberle ilgili olduğu düşünülen bir türbe bulunmaktadır (Rich, 1836, s. 32; Thompson, 1934, s. 95). Bu dinsel mekân buradaki ve çevresindeki kazıları kısıtlamıştır. Bununla birlikte bu yapının Assur savaş teçhizat ve donanımlarının merkezine yapıldığı anlaşılmıştır (Thompson, 1934, s. 95-104; Turner, 1970, s. 68, Pl. XV; Gates, 2011, s. 176).

8 Musul valisi olarak Mart 1836-Mart 1844 tarihleri arasında görev yapmış olan İncebayraktar Mehmed Paşa (?-1844) (Kuneralp, 2003, s. 99).

9 Bir köyün ismi olan Khorsabad genellikle tüm yerleşim için kullanılmaktadır fakat bu yıkıntılar ayrıca Saraoun olarak da bilinmektedir. Saraoun isminin kentin özgün adı olan Dür-Şarrukin'i çağrıştırdığına değinilmektedir (Larsen, 1996, s. 30). Ayrıca Khorsabad için farklı isimler olarak Khirsabad, Khorstabad, Khoroustabaz, Khastabad veya Kheste abad adlarının da kullanıldığı belirtilmektedir (Botta ve Flandin, 1850, s. 18). Büyük bir bataklığın yanında yer alan Khorsabad'da sıtma nedeniyle 1843 yazında Botta'nın da hastalandığı bilinmektedir. Bu nedenle hastalıkların bulunduğu ve barındığı yer anlamında Khastabad adını taşıdığı belirtilmektedir (Buckingham, 1851, s. 72; Larsen, 1996, s. 26).

10 Bu işçilerin başında Kuyunjik'teki kazıların başlangıcından bitişine kadar Botta'nın yanında olan ve en güvendiği adamlarından Naaman ibn Naouch (Nuh oğlu Numan) bulunmaktadır. Botta, Khorsabad'ı keşfetmesi için işçilerin başı olarak Naaman ibn Naouch'ı göndermiştir (Buckingham, 1851, s. 69).

11 Botta'nın Khorsabad'da altı ay içinde Assur yapılarını ortaya çıkardığı belirtilmektedir (Buckingham, 1851, s. 21).

görülmektedir. Mehmed Paşa gerçekte Botta'nın ne aradığını merak ediyordu ve bu nedenle çıkarılan metal eserler altın olup olmadıklarının incelenmesi için paşaya götürülüyordu. Hiçbir şey çıkmayınca da Mehmed Paşa, Botta'nın kurnazlık yaptığını düşünüyordu. Böylece gizli hazineyi ortaya çıkarmaları için Botta'nın işçilerini hapse atmakla ve işkence yapmakla tehdit ediyordu (Botta ve Flandin, 1850, s. 7, Buckingham, 1851, s. 58; Hilprecht, 1903, s. 78). Bu durum Paşa'nın kazıyı durdurma emrini verdiği 5-12 Ekim 1843 yılına kadar sürdü (Botta ve Flandin, 1850, s. 9). Botta, Khorsabad'da ziyareti sırasında kalabileceği bir ev inşa etmişti. Mehmed Paşa İstanbul'a bir rapor yazarak kendi izniyle Khorsabad'da Botta tarafından inşa edilen evin gerçekte bir kale olduğunu ve buradan bölgenin güçle bastırılabilceğini ve alınacağını vurguluyordu (Botta ve Flandin, 1850, s. 7; Hilprecht, 1903, s. 78). Görünüşe göre Paşa, Botta'nın vazifesini ve çalışma nedenini anlayamıyordu. Botta'nın Khorsabad'dan herhangi bir buluntuyu Fransa'ya göndermek şöyle dursun kazı izni dahi olmadığı belirtilmektedir (Larsen, 1996, s. 28). 15 Ekim'de Botta, İstanbul'daki büyükelçiliğe durumu açıklayan bir mektup yazdı¹². Ancak Botta büyükelçilikten gelecek sonucu beklerken Mehmed Paşa, Kadı'yı incelemelerde bulunmak için Khorsabad'a gönderdi. Bir kaleymiş gibi ölçüleri alınarak çizilen evin planı ve haritası bir rapor ile birlikte İstanbul'a gönderildi (Buckingham, 1851, s. 59; Bonomi, 1857, s. 15-16, Larsen, 1996, s. 28).

Bu konu ile ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda Botta'nın Khorsabad'da yaşadığı problemler, kazı iznine ve kazı evi inşasına dair şartlar, bir kale gibi çizilerek İstanbul'a gönderilen kazı evinin planı ve köylülerin Botta'nın çalışmalarına ve kazı evine karşı sunduğu dilekçeler gibi önemli bazı belgelere ulaştık¹³. Söz konusu en erken 20 Nisan 1843 tarihli belge, Botta'nın kazı evi inşası için başvuru belgesini kapsamaktadır. Botta'nın Musul Paşası'na yazdığı ve Musul'un Fransa Konsolosu P. E. Botta biçiminde konsolosluk mührüyle damgaladığı dilekçede konuyu şöyle dile getirmektedir.

“Yüce vezir hazretlerine: Bu şukkeyi (yazıyı) kaleme almamın sebebi şudur: Horsabad'ta kazı esnasında bir hastalığa yakalanmışım. Neredeyse kış gelmek üzere. Bunun için buradaki çalışmamız bitene kadar istirahat edeceğimiz ahşaptan ve çamurdan üç dört odalık bir bina yapmayı münasib gördüm. Bu şekilde güneşin, yağmurun ve soğuşun etkisinden kurtulabiliriz. İşimiz bittikten sonra bu ev mülk sahibine kalabilir. Tıpkı daha önce burada bazı evler satın alıp sahiplerine konsolosluk mührüyle bir senet verdiğimiz gibi. Bu konsolosluk senedinde belirtildiği gibi evleri mülk olarak almadık, sadece kazı yapmak ve kadim taşları çıkarmak maksatlı aldık. Kazı bittikten sonra araziler sahiplerine kalacak. Şimdi sizden bize bu hususta izin vermenizi ve bir de yapacağımız binaya kimsenin müdahale etmeyeceğine dair bir tezkire¹⁴ vermenizi istirham ediyorum. Hem sizi hem de mülk sahibini bir hususta temin

12 Osmanlı Arşivi'nde ulaştığımız bu mektup 14 Ekim 1843 yılında yazılmıştır.

13 Osmanlı Arşivi'ndeki bu belgelerin transkripsiyonunu yapan Doç. Dr. Vural Genç'e teşekkür ederim.

14 İzin alındığına dair resmi vesika.

ederim ki yapacağımız bina bizim malımız olmayacak. Buradaki işimiz bittikten sonra arazi sahibine kalacak. Bu takririmi konsolosluğumuzun mührü ile sonlandırıyorum”.

Botta'nın bu dilekçesinde 25 Receb 1259/21 Ağustos 1843 tarihli bir şahitlik kaydı da bulunmaktadır.

Bu kayıda göre, Kaza Meclisi'nde hazır bulunan Hasna ez-zımmi veled-i Şamaş Abdülkerim, Fransa Devleti Konsolosu Botta'nın vekili Koma veled-i Cercis ez-zımmi ve Şarl veled-i Mişel şahit olarak bulunmaktadır. “Konsolos Hastaabad köyünde antik taşlar ve resimli taşlar için kazı yaptığında yağmur ve soğuktan korunmak için ağaç ve çamurdan geçici olarak üç odalık bir bina yapmak istiyor. Kazı üç ay ya da altı ay sonra bittiğinde bina kaldırılacak ve kaldırma masrafı da ona ait olacak. Arazi ise sahibine iade edilecek. Arazi mülk olarak konsolosun olmayacak, kazı evi sadece kazı bitene kadar yağmur ve soğuktan korunmak amaçlı olacak. Bahsi geçen hristiyan ve müslümanlardan oluşan şahitler¹⁵ gibi adı geçen konsolos da buna şahittir¹⁶”.

Ancak bir süre sonra Khorsabad'da kazılan alanlar ve inşa edilen kazı evi ile ilgili birtakım problemler çıkmaya başlar. Khorsabad köylüleri¹⁷ bir dilekçeyle bu konu ile ilgili şikayet ve problemlerini şöyle arzetmektedirler: “Köyümüz yüksek bir tepenin üstünde yer alır. Açıkçası altı ay önce Fransa Devleti'nin elçisi efendimize şöyle arz etmişti; köyün bulunduğu tepenin batı tarafında bazı antik ve resimli taşlar var. Yüce hazretten o taşları ve resimli taşları araştırmak ve köyün hizasında bulunan tepeyi kazmak için izin ricasında bulundu. Neticede bu izni aldı. Adı geçen elçi bu bölgeye gönderildi. Bahsi geçen yerin kazısı, keşif ve diğer faaliyetler başladı. Bu kazı işinde aşırıya kaçtı. Sonra yüce hazretten çamur ile balçuktan bir bina yapmak için izin istedi. Güneş ve sıcaktan korunmak amaçlı bu bina sadece üç ay için inşa edilmişti. Kazıda çalışanların da dinleneceği bir yer olacağını söyledi. Kazı bittiğinde ise bahsi geçen binayı yıkacağını beyan etti. Bu izni aldı. Ancak evlerimizin etrafına öyle büyük bir bina inşa etti ki ortasında 100 zir'adan (64 metre) daha büyük kocaman yuvarlak bir avlusu vardı. Bunun içine de bir eyvan (avlu) inşa etti. Bu binanın üç tane muhkem (sağlam) odası var. Binanın batıya bakan tarafına ise saray kapılarına benzer bir kapı yaptırdı. Bu binanın birçok da penceresi vardı. Köyümüzün işleri harap olmaya yüz tuttu. Köylülerin evlerinden üç ev de bunlar arasındaydı. Bu evlerin avluları dört taraftan kazıldı ve buralar çukurlar şeklinde bırakıldı. Bu şekilde kazılar devam eder binalar ise çoğaltılırsa köyümüzü terk etmemiz gerekir. Yüce hazretten istirhamımız şudur: Bir keşif heyeti gönderin ve şer-i şerif (Şer-i Kanun/Mahkeme) tarafından bir tahkikat yapılsın. Eğer siz bu işe razıysanız biz işimizi Allah'a havale ediyoruz. İşin doğrusu ondan sonra öğrenilir”.

15 25 Receb 1259/21 Ağustos 1843 tarihli bu kayıttaki şahitlerin isimleri şu şekildedir; Seyyid Muhammed, Molla Abdülgafur, El-hac Bekir, Seyyid İbrahim, İstefan, Eliyas? Refed.

16 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

17 Şikayette bulunan Khorsabad köylüleri şu şekildedir; Hasan, Salih, Ahmed, Faris, Abdülvehab, Ali, Osman, Mustafa, Mustafa, Haydar, Abdülvehab, Ali, Muhammed, Mustafa, Halef, İbrahim, Abdullah, Ahmed, Ali, Hüseyin, İbrahim, Yunus, Cuma.

Khorsabad köylülerinin şikayetini değerlendiren Mehmed Paşa, Musul Kadısı'na durumu şu şekilde bildirir; “*gelen dilekçeden anlayacağınız üzere tarafımızdan gönderilen memur ile beraber üzerinde tartışma olan mahalle kendiniz bizzat gidiniz ve bahsi geçen binaları inceleyerek ölçülerini ve tasvirini alarak tarafımıza gönderiniz*¹⁸”.

Khorsabad'ta Botta'nın yürüttüğü kazı çalışmaları, inşa ettirdiği kazı evi, kazı alanındaki evlerin satın alınması ve benzeri problemlerle ilgili olarak yapılan şikâyetler üzerine Botta, 14 Ekim 1843 yılında Fransa Büyükelçisi Baron de Bourqueney'e ayrıntılı bir mektup¹⁹ yazarak yaşadığı bütün problemleri şu şekilde anlatmaktadır.

“*Botta, Khorsabad köyünde başladığı kazılarla ilgili olarak karşılaştığı bazı yeni güçlüklerden bahsederek mektubuna başlıyor. Bulduğu yazıtların bütün Avrupa'nın ilgisini uyandırdığını ve bu yazıtların kopyasını almak için buraya bir çizimci veya ressam gönderilmesini istiyor*²⁰”.

Botta, Khorsabad'da kalıntıları ziyaret ettiğinde kalmak için iki ay önce küçük bir ev inşa etmek istediğini belirtmektedir. Bunun için Paşa'dan izin ister ancak evin bitmesine yakın Paşa çok sayıda güçlük çıkarmaya başlar. Paşa, Khorsabad sakinleri aracılığıyla çalışmaların durdurulması ve evin yıkılması için bir dilekçe yazar. Paşa aynı zamanda kadı ve kendi görevlilerinden birini denetleme yapmak ve rapor yazmak için bu köye gönderir. Bu durumların öğrenilmesiyle Botta, Paşa'ya yazar ve onun açık izniyle kazılara başladığını ve evin inşa edildiğini ona hatırlatır. Paşa'dan devam etmek için ricada bulunur ve Paşa İstanbul'dan konuyla ilgili bir yanıt alıncaya kadar bir süre ara vermeyi teklif eder. Botta Khorsabad köylülerinin şikayet dilekçesini anlaşılabilir bulmaktadır. Bu şikayetlerin, araştırmaların genişlemesi ve büyümesinden dolayı köyde ortaya çıkan aksaklıklardan ve özellikle evin boyutları konusunda saçma ve abartılı anlatımlardan oluştuğunu belirtmektedir. Paşa'nın emriyle Musul Kadısı ertesi gün evi ölçmek ve gerçekleri doğrulamak için Khorsabad'a gönderilir. Kadı döndükten sonra gerçeklerle uyumlu bir ilam yazar. Kadı'nın ilamı Paşa için uygun olmadığından Paşa dilekçede yer alan abartılı saçmalıklarla tutarlı bir yazı yazması için kadı'ya baskı yapar. Böylece kadı'nın ilamıyla birlikte Paşa'nın katiplerinden biri tarafından yazılmış bir taslak (Porte'ye) Bab-ı Ali gönderilir.

18 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

19 Botta'nın Fransızca kaleme aldığı bu mektup aynı şekilde Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiş ve ilgili kurumlara sunulmuştur. Mektubun giriş kısmı, “*20 R 1259/14 Ekim 1843 tarihi ile Musul'da olan Fransa konsolosunun Fransa elçiliğine gönderdiği mektubun çevirisidir*” biçimindedir. (Kâtip orijinal mektubu çevirirken tarihi 20 Ramazan 1259 yerine yanlışlık yaparak 20 Rebiülahir 1259 olarak vermiştir.) Botta'nın mektubunun çevirisi olan bu belgede diğer belgeler ile birlikte bulunmaktadır.

20 Botta ortaya çıkardıkları kabartmaların havayla temas edince nasılda hemen canlılıklarını kaybettiklerini anladı ve Fransa'dan bir çizimci talep etti. Böylece Botta, İstanbul'dan gelecek olan raporlarla birlikte yetenekli bir çizer olan Eugene Flandin'i beklemeye karar verdi. Bu arada zamanını çivi yazılı yazıtların kopyasını almakla ve kabartmaları Khorsabad'dan Musul'a taşımakla geçirdi.

Botta Paşa'ya verdiği sözden dolayı çalışmalarını durdurur ve Bab-ı Ali'nin iznini bekleyecektir²¹. Khorsabad'da inşa ettiği barınağın bir kale inşa etmek istemiş gibi yansıtıldığını belirtmektedir. Bab-ı Ali'nin böyle düşünmesini sağlamak için hareket ettiklerini vurgulayarak, dilekçede evin boyutlarını arttırdıklarından bahsetmektedir. Paşa'nın yazılı açık izni ile kazılara başladığını, ev inşa ederken izin aldığını, köylülerin istekleri doğrultusunda köydeki bazı evlerin satın alınması gerektiğinde yine Paşa'dan yazılı olarak izin aldığını belirtmektedir”.

Bu noktada Botta bir kale gibi çizilerek şikayette bulunulan evin genel durumunu şöyle anlatmaktadır; “*Ev iki veya üç odanın dışına çıkamıyordu ve toprak ve tuğla ile inşa ediliyordu. Bu koşullar harfiyen yerine getirildi ve şu anda bu sözde kalenin tam boyutlarını veriyorum. Ev üç oda, bir mutfak ve atlar için bir avludan oluşuyor ve burada amacım antik eserlerin parçalarını bir araya getirmek ve birleştirmek, nakil süresini beklerken korumak ve böylece eserler tüm tehlikelerden korunmuş olacaktır. Bu arada ev köyün bütün evlerinde olduğu gibi tamamen toprak ve tuğlayla inşa edildi, avlusuyla birlikte 70 feet uzunluğunda (21.336 m) ve 50 feet genişliğindedir (15.24 m). Duvarlar 6 feet (1.828 m) yüksekliğindedir. Bu huzursuzlukları durdurmanız için affınıza sığınıyorum, fakat kendimi savunmam lazım, Paşa kesinlikle herşeyi abartılı ve yanlış bir biçimde yansıtmak niyetinde. Kadı tarafından da onaylandığı gibi evin pencereleri var ve odalardan biri tuğlayla bölünmüştür. Duvarlar kil bir kaplamayla düzgün bir şekilde kaplanmıştır, avlunun duvarları ülkenin geleneklerine göre yapılmıştır, kapıda attan inmek için bir taş (binek taşı) vardır. Bütün bu zorunluluklar bu evin geçici bir kullanım için tasarlanmadığını fakat kalıcı olduğunu gösteriyor. Köyde ortaya çıkan güçlülere gelince köylülerin bütün bu olaylara yabancı olduklarını söyleyebilirim; şikayetler Paşa'nın emirlerine göre yapılıyor”.*

“*Botta köylerini ovaya taşımak isteyen köylülerden sadece evlerini satın aldığını ancak arazinin mülkiyetini almadığını belirtmektedir²². 15, 30 ve 40 kuruşa satın aldığı üç evden bahsederek sadece muhtarın evine 700 kuruş ödediğini belirtmektedir. Paşa ile dostane ilişkiler kurduğuna, Fransa'dan gelen çeşitli objelerin bir bölümünü ona vermeyi teklif ettiğine, onu üzebilecek hiçbir şey olmadığına değinerek bu nezaketsiz değişimin nedenini tam olarak anlamadığını ifade etmektedir. Botta bu problemlerin İstanbul'dan talimatlarla*

21 Botta'nın, Fransa Büyükelçiliği'nin gerekli izinleri sağlayacağından şüphesi yoktu. Çalışmalarının yarıda kalmasını ve kesilmesini istemediğinden kazıların sürdürülmesi için gerekli talimatları elde edinceye kadar bekleyecekti.

22 Botta, Khorsabad'da kazı yapabilmesi için höyüğün üzerindeki tüm köyü satın almak zorundaydı. Botta mektubunda iki ay önce köyü satın alabileceğini çünkü kendisine teklif edildiğini belirtmektedir. Köy ve çevresinin bulunduğu arazi bir caminin mülkiyetinde bulunduğu için kanunu ihlal etmeksizin satılamayacağı belirtilmektedir. Burada bulunan evler içinde yaşayan köylülerindi. Fakat köyün inşa edildiği arazi ve çevresi az veya çok bu alandan elde edilen geliri paylaşan bazı bireylere aitti (Buckingham, 1851, s. 61-63). Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak mülkiyeti ile ilgili çeşitli nedenlerden dolayı Botta bu evleri satın almaya çalıştığında köylülerle, arazinin sahipleri ve vilayetin paşasıyla bir dizi sorunlar yaşamıştır.

yapıldığına inanmamaktadır. Özellikle Paşa'nın, yabancıların bir tanık olarak onun şiddet ve yağma olaylarını ihbar edeceğinden korktuğuna ve endişelendiğine değinmektedir”.

Botta, Bab-ı Ali'nin Paşa'nın tarafını tutması halinde ve çalışmasının yasaklanması durumunda, düşünebileceğinizden çok daha ağır sonuçları olacak diye elçiliği şöyle uyarmaktadır;

“Sizden ricam bütün bu engelleri kaldıracak emirleri Bab-ı Ali'den elde etmek için biraz çaba göstermeniz. Araştırma konum ne yerel otoriteye ne de Türk hükümetine zarar vermiyor. Burada çalışmanın yasaklanması sonuç olarak bir kötü niyet işareti olacaktır ve hatta politik olarak herhangi bir kuşku oluşturmaları bile isteklerimizin hiçbir şey ifade etmediğini gösterecektir. Ekselanslarının nüfuzuyla çok kötü sonuçlanacak bu durumun önleneyeceğini umuyorum”, dedikten sonra bugün dünyada benzer barbarlığın sergilenebileceği Musul'dan başka bir yer yoktur diye devam etmektedir²³.

Botta'nın mektubundan 5 gün sonra 25 Ramazan 1259/19 Ekim 1843 tarihli bir raporda bu konu işlenmektedir. Musul'a 4 saat mesafede Hastaabad köyünde toprak altında kaybolmuş olan bazı eski binalardan bir harabe olduğu, bu harabede taş üzerinde birtakım tasvirlerin bulunduğu ve bu harabenin araştırılarak ortaya çıkarılmaları için konsolos tarafından kazılmasına başlandığı belirtilmektedir. Konsolosun arada gidip yazın şiddetli sıcağında oturmak ve amelelerin dinlenmesi için 3 ay boyunca ağaç ve topraktan iki üç dam yapmak istediği ve verilen sürenin bitiminde bu damları yıkacağı konsolos tarafından gerekli otoritelere bildirilmiştir. Mühürlü bir belge teslim etmiş olan konsolosun isteği üzerine izin verilerek tescil olunmuş ise de konsolosun bu köyde köşk gibi yüksek büyük bir bina yaptırdığı ifade edilmektedir. Bu binanın içinde büyük bir eyvan, üç oda, büyük bir avlu ve dört tarafında kırk kadar mazgal delikleri bulunduğu bahsedilmektedir. Sağlam kapı ve pencerelerinin tahta ve ağaçtan yapıldığı belirtilmektedir. Kendi mülklerinin kazılması dolayısıyla bazı köylüler damların yapılmasının kendilerine zararı vereceği düşüncesiyle bir dilekçe yazarak bu yerin keşfi için ricada bulunmuşlar. Bu yerin keşfi ve adı geçen binanın araştırılması için bir memur gönderilir. Memur binanın aynı köylülerin dediği şekilde yapıldığını ve bitirmek üzere olduğunu rapor ederek buraya ait bir parça resmi de raporuna eklemiştir²⁴ (Fig. 2). Rapora eklenen bu planda Botta'nın kazı evi, kazdığı alanlar ve köy evleri ve yukarıda bir akarsu ayrıca işlenmiştir. 8 adet köy evi ve bu evlerin çevresinde kazılmış alanlar özellikle plana işlenmiştir. Ancak köy evlerinin yanındaki kazı evi gerçekten de köy evlerine göre oldukça büyük ve mazgal deliklerine sahip kale tipi bir yapı gibi çizilmiştir. Dikdörtgen planlı yapı, büyük bir avlu ile çevresindeki üç oda ve bir tuvaletten oluşmaktadır. Giriş kapısı, Kasr Kapısı olarak adlandırılmıştır. Söz konusu planın mimar ve ressam gibi büyük bir titizlikle çizildiği anlaşılmaktadır. Botta'nın kale gibi çizilen kazı

23 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

24 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

evi, köy evleri ve çevresinde kazılan alanlar ayrıca gri ile boyanmıştır. Kazı evinin kapıları ise sarı bir renkle boyanmış olup kapı üzerinde yer alan süsleme çivileri dahi belirtilmiştir. Odalardaki pencereler ise korkuluklarıyla birlikte plana işlenmiştir. Kazı evinin duvarlarında ise mazgal biçimli boşluklar vurgulanmıştır.

Bu konu ile ilgili 29 Ramazan 1259/23 Ekim 1843 tarihli bir diğer raporda ise;

Musul'dan 4 saat mesafede bulunan Hastaabad köyünde toprak altında bulunan harabede kazdıkları su kuyularından üzerinde çeşitli tasvirlerin bulunduğu taşlar çıktığına değinilmektedir. Burada çalışan Fransa konsolosunun bu tasvirli taşları çıkarmak için bundan 5-6 ay önce harabede kazıya başladığı belirtilmektedir. Ancak yazın şiddetinden dolayı amelelerin dinleneceği bir yer yapılmasına izin verildiği halde yapılan bu bina işin bitiminde yıkılacakken bu şekilde topraktan iki üç kulübe yaptırılmasına izin verilmiş ise de konsolosun bu köyde çok büyük bir inşaata başladığı belirtilmektedir. Bu çalışmaların civardaki hanelerden bazılarının temeline zarar verdiği ve yıktığı rapor edilmektedir²⁵.

Tüm bu yazışmalar neticesinde Fransa kralı, İstanbul Büyükelçisi Baron de Bourqueney'e gönderdiği 8 Şevval 1259/1 Kasım 1843 tarihli bir takririnde, birkaç ay önce Musul'da tarihte Ninive ismiyle bilinen şehre ait kalıntıların bulunduğu değinmektedir ve bu konunun Fransa konsolosu tarafından kendilerine bildirildiğinden bahsetmektedir. Avrupa'da bulunan tarih âlimlerinin söz konusu kalıntıların keşif ve araştırılmasının bilgilerini arttırması ümidiyle sevindiklerine değinmektedir. Musul'da bulunan bu eski ve kadim binaların resim ve planlarını çıkarmak, yazılarını kopyalamak üzere Fransa tarafından Flandin adındaki ressam Musul'da konsolosun yanına tayin edilip gönderilecektir. Adı geçen şehrin kalmış olan binalarını ortaya çıkarmak konusunda kazı yapmak gerekirse konsolos ile ressama gerekli olan iznin verilmesi ve kolaylık gösterilmesini içeren bir emirname verilmesi rica edilmektedir²⁶.

8 Şevval 1259/1 Kasım 1843 tarihiyle Fransa Konsolosluğu tarafından baş tercümanına verilen bir talimat bu konuya şöyle değinmektedir; Musul'daki Fransa konsolosu tarafından kazısına başlanmış ve şöhreti bütün Avrupa'da yayılmış bu bilimsel çalışmanın tamamlanmasına Musul valisinin engel çıkardığına değinilmektedir. Musul valisinin aşırı tutumunun büyük bir hatayı ortaya çıkardığına vurgu yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin durumdan haberdar olduktan sonra bu tutuculuğun kaldırılması konusunda gerekeni yapacağına şüphe edilmese de bu konuda Hariciye Nazırı'nın (Dış İşleri Bakanı Rıfat Paşa) dikkatini çekecek bazı durumlar bildirilmek istenmektedir. *"Konsolosun gayreti ile ortaya çıkarılan eski resimli taşlar Asya'nın eski milletlerinin tarihini aydınlatacaktır. Bu haber Paris ve Londra ve Petersburg gibi Avrupa başkentlerinde müjdelenmiştir. Avrupa'daki bilim adamları bu resimli taşların birer birer çıkarılıp getirilmesinde sabırsızlanmaktadırlar. Bir*

25 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

26 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

memleketin valisi tarafından bu işin engellenmesi maazallah eğer bu saydığım kentlerde yayılırsa valinin ne büyük afetlere yol açacağını hesap eylemeye cesaret edemem. Bu durum Avrupa'dakilerin gazabına da neden olur. Bu talimatın içeriğini Hariciye Nazırı'na anlatmak ve bir suretini de onun eline vermek sizin görevinizdir”.

10 Kasım 1843 tarihli ve Fransızca kaleme alınan İstanbul Büyükelçisi Baron de Bourqueney imzalı mektupta da yukarıdaki içerik benzer şekilde yer almaktadır. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın bu mesele üzerine dikkati çekilmek istenmektedir. Paris, Londra ve Petersburg'da ve bütün başkentlerde bu tür çalışmaların periyodik yayınların konusu olduğundan ve halkı bilgilendirdiğinden bahsedilmektedir. Botta'nın çalışmalarının önemine ve Avrupa'daki beklentiye değinilerek meselenin çözülmesi beklenmektedir. Özellikle Bourqueney bu gibi engellerin doğuracağı sonuçlardan bahsederken *“gerçekten böyle ifadelerin yıkımlarını hesaplamaya cesaret edemiyorum. Buna Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarına silah vermek diyorum, Avrupa'da gülünçlük öfke kadar zarar veriyor”*²⁷ diye devam etmektedir. Bourqueney ayrıca yazdıklarının Rıfat Paşa ile paylaşılmasını ve gerekirse bir kopyanın Rıfat Paşa'ya verilmesini talep etmektedir.

Fransa kralı ve konsolosluğunun yazışmaları üzerine Osmanlı Devleti bu konuyu şu şekilde sonlandırmaya çalışmaktadır;

Musul Valisi Mehmed Paşa'dan gelen raporlar değerlendirilerek valinin kazıya ve oraya yapılan binanın inşasına çıkardığı engeller ele alınır. Bu durumun konsolos tarafından büyükelçiliğe yazılarak bildirildiğine değinilir ve bu engelin ortadan kaldırılması istenmektedir. *“Bu yerin kazılarak bahsi geçen binaların geçici olarak inşası konusu bazı şartlara ve zamana bağlanmalıdır. Gerekli masraflar taraflarca ödenmek üzere İstanbul'a gelen ressamın yanına bir mübaşir verilerek Musul'a gönderilmesi konsolosluk tarafından rica olunmuştur. Valinin önce izin verip ardından engel çıkarması uygunsuz bir durumdur. Bu konunun burada sonlandırılarak ressamın yanında mübaşirle beraber gönderilmesi konsolosun tamamen şımarmasına ve valinin de nüfuzunun kırılmasına yol açacaktır. Hiç izin verilmemesi de büyükelçilikten gelen tercüme evraka göre Avrupa'da yankı bulacağından mühendishaneden bir memur tayin edilerek durumun valiye bildirilmesi gerekmektedir. Ressamın gönderilmesi konusunun da Hariciye Nazırı tarafından büyükelçiliğe bildirilmesi önce ruhsat verip ardından engellenmesi uygunsuzdur.*

*Bu engellenmenin tekrarlanması durumunda büyükelçiliğin ısrarı devam edecektir. Masrafi vali tarafından verilecek bir memurun tayin edilerek kazısına başlanmış olan yerde resim ve antika gibi şeyler bulunduğu halde başka bir yerin kazı ve araştırılmasına ve verilen sürenin uzatılmasına izin verilmemelidir. Kazıya başlanılan müddetin yerinde kaydedilmesi istenmektedir”*²⁸.

27 İ.MSM. 68/1987, 10 Kasım 1843.

28 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

Bütün bu yazışma ve şikâyetler sonucunda Osmanlı Devleti tarafından Fransa konsolosuna verilen 23 Aralık 1843 (23.10^{bre}.1843) tarihli Fransızca ve Osmanlı Türkçesi'yle²⁹ kaleme alınan izin belgesinde kazı süresi ve şartları belirlenerek bu sorun aşağıdaki şekliyle çözülmeye çalışılmıştır³⁰.

Fransa tarafından Musul'da bulunan Horsabad köyünde kazısına başlanmış olan yerin çalışmalarının sürdürülmesi için Fransa'dan bu tarafa gelmiş olan ressama ve gerekse Musul'da bulunan Fransa konsolosuna tarafımızdan bazı şartlar ilave edilerek izin verilmiştir ve bu şartlar şunlardır;

1. Kazı yapılan yere yeniden başlayacakları günden itibaren 1 yıl süre verilmiştir. Hiçbir şekilde şikâyet ve tantana çıkmayacak şekilde eğer bu yer bir kimsenin tasarrufunda bulunuyorsa sahibinin razılık gösterip sesini çıkarmamasına bağlıdır. Böylece bu bir yıllık sürenin geçmesi ile işin bitmesinden sonra kazı yapılan yerler tepe ve çukur bırakmayacak biçimde düzeltilecek ve kazı sadece oraya has olup başka bir yere kesinlikle geçilmeyecektir.
2. Ortaya çıkan resimli taşların üzerindeki resim ve yazıların kâğıtlara resmolunması fakat taşınmak istedikleri bazı resimli taşlar ve yazıların nakli konusunda mevzu bahis parçaların durumuna göre izin verilmesi gerekir. Bununla birlikte sikke gibi şeyler Devlet-i Aliyye'ye aittir. Ancak bazı eski sikkeler çıktığında numune ve antika olsun diye Fransa'ya götürmek isterlerse bedelini verip her bir şey için izin istemeleri gerekmektedir.
3. Kazı alanında geçici olarak yapılan hanenin lüzumlu olan kısımları bırakılıp iznimizin dışında olan sorunlu yerleri tayin olunan memur tarafından tespit edilerek yıkılmalıdır. Kazı bittikten sonra bu binanın bırakılması için hiçbir şekilde rica edilmemesi ve mukavele gereği derhal yıkılması gerekir. Hiçbir şekilde ek bina yapılmaması, mazgal gibi istihkâmı andıran şeyler görülürse şimdiden imha edilmelidir.
4. Kazı yerinde bazı haneler içinde sahiplerinin izni ve rızası olmadan çukurlar açılmaması, sahipleri rıza gösterirse engel olunmaması, sözleşmenin dışında hiçbir şey yapılmaması ve konsolos tarafından kazı yapılan bu alanın daha sonra eski sahiplerine bırakılması gerekir.
5. Kazısına başlanan yerde şayet resimli taşlar ve antikalar çıkmazsa başka yerlerin kazılmasına ve araştırma yapılmasına ve kazı süresinin uzatılmasına asla izin verilmeyecektir.

29 Osmanlı Devleti'nin ilk çevirmenine göre çevirinin orijinalle uyumlu olduğu ibaresi anlaşmanın Fransızca kısmında ayrıca vurgulanmıştır. Osmanlı Türkçesi ve Fransızca olmak üzere iki dilde hazırlanan bu anlaşmanın her iki tarafında da İstanbul Büyükelçisi Baron de Bourqueney'in imzası bulunmaktadır.

30 Botta kitabında söz konusu fermanı 1843 yılında talep ettiğinden bahsetmektedir. Ancak Flandin'in 4 Mayıs 1844 yılında beraberinde getirdiği bu izin ile ilgili bir tarih vermemektedir (Botta ve Flandin, 1850, s. 10).

6. Fransa ile devletimiz arasındaki sıcak ilişkilerden dolayı Fransa'nın bizden isteklerine uyararak Musul civarında resimli taşlar ve antika bulunan Horsabad'da bazı yerlerin kazısına izin verilecektir. Musul valisi ile Musul'da bulunan Fransa konsolosu arasında düzenlenip imzalanmak üzere yukarıda beyan edilen bazı şartları içeren senedin içindeki maddeler büyükelçilik tarafından da uygun görülmüştür. Bu maddelerin tamamen uygulanması ve aksine dair konsolosunuz tarafından hiçbir şekilde bir teklifte bulunulmayacaktır. Horsabad'da ressam bulundurmak üzere Musul valisi tarafından verilen izne dayanarak geçici olarak inşa edilen hane bu kazı süresinin bitişinde tamamen yıkılacaktır ve dokunulmaması için edilecek hiçbir rica dikkate alınmayacaktır. Bu sözleşmede geçen maddeler konsolosumuz tarafından da uygun görülmüştür. Herhangi bir muhalefet meydana gelirse derhal büyükelçilik kanalıyla men edilecektir. Birçok şartları içeren bu sened, Fransa Devleti elçiliği tarafından yazılıp imzalanarak Devleti Aliyye'ye verildi³¹ (Fig. 3).

Söz konusu izin belgesinin 1. maddesinde geçen “*kazı çalışmalarına, yeniden başlayacakları günden itibaren 1 yıl süre verilmiştir*” ifadesi bu noktada önemlidir. Ancak Botta kazıya yeniden başladığı dönemi göz önünde bulundurduğumuzda, kazıyı sürdürme iznine sahipken 1844 yılı Ekim ayının sonuna doğru sonlandırmıştır. Böylece çeşitli yazışmaların akabinde ve problemler çözüldükten sonra Khorsabad'daki kazı, Botta ile Mehmed Paşa arasında problemlerin başladığı ve kazının durdurulduğu Ekim 1843 yılından Ekim 1844 yılına kadar olan 1 yıllık süre içerisinde gerçekleştirilmiştir³².

Khorsabad kazısı için düzenlenen bu sened 6 maddeden oluşmaktadır ve senedin Osmanlı topraklarında kazı için verilen ilk izin belgesi olduğu söylenebilir. Her ne kadar 1843 yılında ilk ruhsatlı kazının yapıldığı belirtilmiş olsa da ayrıntıları bilinmemektedir (Çal, 1997, s. 391; Karaduman, 2004, s. 75).

Khorsabad senedinin 1. maddesi kazı süresini ve bu süre zarfında kazı yapılacak alanın sınırlarını belirlemektedir. Böylece kazı izni sadece ilgili yer bağlamında kullanılacaktır. Senedin 2. maddesinde yer alan resimli taşlar ve bu taşların nakli konusunda taşların durumuna göre iznin gerekliliğinden bahsedilmektedir. Yine bu maddedeki sikkeler ile ilgili düzenlemede sikkelerin devlete ait olduğu ve istenirse izin çerçevesinde bazı eski sikkelerin antika olsun diye bedeli ödenerek Fransa'ya götürülebileceği belirtilmiştir. Bu madde 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesi'ndeki 2. ve 4. maddelerin temelini oluşturmaktadır (Çal, 1997, s. 395; Eriş, 2012, s. 35). Özellikle sikke gibi şeylerin devlete ait olduğunun vurgulanması açısından da 1874 ve 1884 Asar-ı Atika Nizamnamelerinin 3. maddesinin temelini oluşturmaktadır. Khorsabad senedinin 3. maddesinde kazı evi olarak inşa edilen

31 İ.MSM. 68/1987, 2 Zilhicce 1259/24 Aralık 1843.

32 Böylece Botta, Khorsabad'da Russell'in belirttiği gibi 1842-1844 yılları arasında değil (Russell, 2017, s. 485) 1843-1844 yıllarında çalışmıştır.

yapının şikâyete bağlı olarak belirtilen kısımlarının ortadan kaldırılması ve kazı evi ile ilgili düzenlemeleri belirtmektedir. 4. madde kazılacak alanların mülk sahipleri ile ilgili anlaşmaları içermektedir. 5. madde kazılan yerde eser çıkmadığı takdirde başka alanların kazılmasını ve kazı süresinin uzatılmasını engellemektedir. 6. madde ise senedin genel içeriğinden ve taraflar arasındaki bağlayıcılığından bahsetmektedir. Özellikle senedin uygulanması çerçevesinde masrafi vali tarafından verilecek bir memurun da tayin edilmiş olması önemlidir.

Botta'nın Khorsabad kazısı sırasında özellikle Musul valisi ile yaşadığı problemler ve bu problemlerin çeşitli yazışma ve tartışmalar neticesinde Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Khorsabad kazısı için düzenlenen ve 6 maddeden oluşan yukarıda ele aldığımız sened bağlamında çözülmesi ve bu verilerin incelenmesi, Osmanlı arkeoloji tarihinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Özellikle Botta'nın Khorsabad kazısı için almış olduğu izin belgesi ve içeriği ile birlikte yine bu dönem ve sonrasında Austen Henry Layard'ın Nimrud ve Van civarındaki çalışmaları ve bulunan eserlerin durumu (Genç, 2018, s. 113-119), Botta'dan sonra Victor Place'nin Khorsabad'daki çalışmaları ve çeşitli uyarılara rağmen bulunan eserlerin taşınma sırasında önemli bir bölümünün Dicle Nehri'nde batması (Genç, 2021, s. 759-774) ve Botta'nın Khorsabad kazısından yaklaşık 20 yıl sonra 1863'ten itibaren John Turtle Wood'un Efes kazısı ve kazı boyunca yaşanan çeşitli problemler ile bu bağlamda Aydın Valisi Hekimbaşı İsmail Paşa'nın itirazları ve önerileri de (Eldem, 2011, s. 312-321) 1869 tarihli nizamnamenin ayak seslerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadırlar. Osmanlı arkeolojisinin gelişim sancılarının anlaşılması da erken dönemdeki bu kazılar ve sonuçlarının ayrıntılarının anlaşılmasıyla mümkündür.

Sonuç

Botta'nın Khorsabad'da gerçekleştirdiği kazı, inşa ettiği kazı evi ve kazı izni ile ilgili yukarıda verdiğimiz belgeler kazıya başlama aşamasından itibaren Botta'nın yaşadığı güçlükleri ayrıntılı olarak gözler önüne sermektedir. Her ne kadar Botta'nın kazı izni olmadığı belirtilse de (Larsen, 1996, s. 28; Bahrani, 2011, s. 132, 141), bu çalışmada ayrıntılı olarak ele aldığımız raporlar ve mektuplar ile iki ülke arasında imzalanan kazının süresi, yeri, durumu ve şartları ile ilgili anlaşma (Fig. 3), Botta'nın izninin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Keza köylüler de şikayet dilekçelerinde Botta'nın köyün hizasında bulunan tepeyi kazmak için izin istediğini ve bu izni Paşa'dan aldığını ifade etmektedirler. Musul Valisi Mehmed Paşa'dan alınan izinlerle çalışmasına devam eden Botta 20 Nisan 1843 tarihinde Khorsabad'da inşa edeceği kazı evi için ayrıca izin istemiştir. 21 Ağustos 1843 tarihinde satın aldığı evleri kazı sonrasında sahiplerine geri vereceğini de dilekçesinde isimleri verilen köylülerin şahitliğinde belirtmektedir.

Ancak kazı başladıktan ve kazı evi inşa edildikten bir süre sonra köylüler bu durumdan şikayetçi olmaya başlarlar. Khorsabad'lılar şikayet dilekçelerinde Botta'nın kazılarında bahsederek inşa edilen kazı evindeki avlunun 64 metreden büyük olduğunu, odalarının

taahhümlü ve sağlam olduğunu belirtirler. Kazıdan dolayı zarar gördüklerinden bahsederek bu alanda bir keşif yapılmasını isterler. Keşif heyeti gönderilir, kazı'nın raporları ve evin planı çıkarılır. Buna karşın Botta'da 14 Ekim 1843 yılında Fransa Büyükelçisi Baron de Bourqueney'e mektup yazarak problemlerini, yaşadığı sıkıntıları ve nedenlerini sıralar. Paşa'nın kazı evini kale gibi göstermek isteyişinden, kendisine çıkardığı zorluklardan ayrıntılı olarak bahseder ve evin ölçülerini (yaklaşık olarak 21x15 m) verir. Duvarların yüksekliği ise 2 metreye yakındır. 19 Ekim 1843 ve 23 Ekim 1843 tarihli raporlarda konsolosun çok büyük bir inşaata başladığı, köşk gibi yüksek büyük bir bina yaptırdığı ve binanın içinde büyük bir eyvan, üç oda, büyük bir avlu ve dört tarafında kırk kadar mazgal delikleri bulunduğu bahsedilmektedir. Bu çalışmaların civardaki hanelerden bazılarının temelini zarar verdiği ve yıktığı da belirtilmektedir. Bu alanın keşfi için gönderilen memur binanın aynı köylülerin dediği şekilde yapıldığını rapor ederek, kazılan alanlar, köy evleri ve kazı evinin ayrıntılı bir planını da ekler (Fig. 2). Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz bu planda söz konusu ayrıntılar işlenmiştir. Plana göre üç oda, bir tuvalet ve bir avludan oluşan evin dış duvarlarında kırka yakın mazgal bulunmaktadır. Odaların kapı ve pencereleri, avluya giriş kapısı net olarak belirtilmiştir. Özellikle mazgalların işlenmesi de bir savunma yapısı olduğu algısını pekiştirmeye yöneliktir. Avlunun 64 metreden fazla olduğunun vurgulanması da benzer algıyla ilgilidir. Ayrıca Khorsabad'daki bazı evlerin şematik planı ve Botta'nın kazdığı alanlarda bu plana işlenmiştir (Fig. 2). Bir kale veya savunma yapısı gibi çizilen bu plan aslında Mezopotamya'daki ve arkeoloji literatüründeki ilk kazı evi olma özelliğini taşımaktadır. Botta'nın antik eserlerin parçalarını bir araya getirme, birleştirme ve taşıma sürecinde eserleri çeşitli tehlikelerden koruma amacıyla bu evi inşa ettiğini belirtmesi bu tanımlamayı doğrulamaktadır.

1 Kasım 1843 tarihli bir raporda ise Fransa, Botta'nın Khorsabad'da kazı yapması için Osmanlı Devleti'nden izin istemektedir. Özellikle Musul valisinin çıkardığı engellerin Paris, Londra ve Petersburg gibi Avrupa başkentlerinde duyulması halinde daha büyük problemlerin olacağından bahsederek Hariciye Nezareti'ne gözdağı vermektedir. Bunu üzerine Osmanlı Devleti bu konuyu çözmeye başlamıştır. Musul valisinin önce izin verip ardından engel çıkarması uygunsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. İki ülke arasında krize neden olan kazı şartları ve kazı evinin durumu yeniden gözden geçirilerek gerekli izin Botta'ya verilmiştir. Özellikle masrafı vali tarafından verilecek bir memurun tayin edilmesi, kazısına başlanmış olan yerde resim ve antika gibi şeyler bulunduğu halde başka bir yerin kazı ve araştırılmasına ve verilen sürenin uzatılmasına izin verilmemesi vurgulanmaktadır. Osmanlı Devleti ve Fransa arasında düzenlenen anlaşma ile kazı süresi ve şartları belirlenmiş ve bu sorun çözülmüştür. Khorsabad ile ilgili 6 maddeden oluşan bu kazı ruhsatı veya senedinin 1869, 1874, 1884 yıllarında yürürlüğe konulan Asar-ı Atika Nizamnameleri'nin de esin kaynağı olduğu düşünülebilir.

Fransa Büyükelçisi Baron de Bourqueney'nin çabaları sayesinde özel bir anlaşmayla bu sorun çözüldükten sonra Botta çalışmalarına kaldığı yerden devam etti. Flandin ise önemli ölçüde gecikti ve yaklaşık olarak 4 Mayıs 1844 yılına kadar Musul'a ulaşamadı (Botta ve Flandin, 1850, s. 10). Birçok tartışmaya neden olan Botta'nın kazı evinin ise çalışma bitene kadar kalmasına izin verildi. Flandin'in beraberinde getirdiği 1 yıllık izinle kazılar hemen tekrar başlatıldı. Böylece yaklaşık 6 ay boyunca üç yüz işçiyle Botta 1844 yılı Mayıs ayının ortalarından 1844 yılı Ekim ayının sonuna kadar çalışmalarını sürdürdü (Botta ve Flandin, 1850, s. 12). Ağustos ayında Botta, Layard'a elde ettikleri başarılarından ve Flandin'in becerilerinden söz eden bir mektup yazdı. Flandin ve Botta birlikte iyi çalışıyorlardı, kabartmalar ortaya çıktıkça Flandin büyük bir özenle çizimlerini yapıyor ve yapıların planını çıkarıyordu. Botta ve Flandin tarafından dönemin standartlarına göre kalabalık işçi grupları ve aceleyle sürdürülen kazılarla sarayın tamamı değilse de büyük bölümü ortaya çıkarılmıştır. Dış kente hemen hemen hiç dokunulmamıştır. Botta 14 büyük salon ve bazı dış cephelerle birlikte yapıların kuzey bölümünü kazmıştır (Buckingham, 1851, s. 58-65; Hilprecht, 1903, s. 78-79; Larsen, 1996, s. 29).

Botta 1844 yılının Ekim ayında Khorsabad'daki kazı çalışmalarını sonlandırdı. Khorsabad gemi geçişine uygun nehirlerden uzak bir mesafede yer alıyordu; çok ağır ve büyük taş bloklar, 25 km. uzaktaki Musul'a taşınmak zorundaydı. Assur kabartma ve heykellerinin Fransa'ya sevkıyatı büyük güçlüklerle gerçekleştiriliyordu. Köylüler tarafından salların bulunduğu alana taşınan bu devasa eserler burada sallara yüklenecek Dicle Nehri'nden Basra Körfezi'ne ulaşıyordu ve buradan Fransa'ya gönderiliyordu. Botta Assur'lu mimarların kullandığı taşıma yöntemlerini kullandı. Kabartmaların Musul'a taşınması için büyük yük arabaları yaptırdı. Bu yük arabalarını çeken bazı öküzleri Mehmed Paşa kullanmaları için onlara vermişti fakat sonra hemen geri aldı. Yağmurlu mevsimde bu taşıma gerçekleştirildiğinden tekerlekler çamura batıyordu. Bu nedenle Khorsabad ve Musul arasındaki yolda bu boğalardan birini bırakmak zorunda kaldı. Bütün eserlerin nehir kenarına taşınma işlemi Haziran 1845 yılına kadar sürdü. Yük arabaları Musul'a varduktan sonra heykeller, yüzlerce şişirilmiş koyun derisiyle oluşturulan büyük sallara/keleklere yüklenecek önce Bağdad'a ve ardından Basra Körfezi'ne doğru yola çıktı. Basra'dan bir Fransız gemisine yüklenecek Le Havre'ye ulaşan bu eserler buradan da Paris'e gönderilmek üzere yola çıkarıldı. Şubat 1847'de bu eserler Paris'e ulaştı. Botta'nın Khorsabad'da kazılara başlamasından tam olarak dört yıl sonra 1 Mayıs 1847 yılında ilk Assur eserlerinden oluşan koleksiyon Louvre'de ziyarete açıldı (Buckingham, 1851, s. 67-69; Hilprecht, 1903, s. 79-80; Larsen, 1996, s. 32). Botta kazdığı yerleşimin Ninive olduğunu zannederek 1849 ve 1850 yıllarında ise Khorsabad kazısını ve ayrıntılarını Flandin ile birlikte "*Monument de Ninive*" başlığı altında yayınladı (Botta ve Flandin, 1849; Botta ve Flandin, 1850).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

İ.MSM : İrade Mesail-i Mühimme

- Bahrani, Z. (2011). Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Hikayesi. Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914. Z. Bahrani, Z. Çelik ve E. Eldem. (Ed), (s. 125-155). İstanbul: Salt/Garanti Kültür A.Ş.
- Bonomi, J. (1857). Nineveh and Its Palaces: The Discoveries of Botta and Layard, Applied to the Elucidation of Holy Writ. London: H. G. Bohn.
- Botta, P. É., & Flandin E. N. (1849). Monument de Ninive: découvert et décrit par M.P.E. Botta; mesuré et dessiné par M.E. Flandin. Paris: Imprimerie Nationale.
- Botta, P. É., & Flandin E. N. (1850). Monument de Ninive: découvert et décrit par M.P.E. Botta; mesuré et dessiné par M.E. Flandin. Paris: Imprimerie Nationale.
- Buckingham, J. S. (1851). The buried city of the East, Nineveh: a narrative of the discoveries of Mr. Layard and M. Botta at Nimroud and Khorsabad; with descriptions of the exhumed sculptures, and particulars of the early history of the ancient Ninevite kingdom. London: Office of the National Illustrated Library.
- Bunnens, G. (1996). Syro-Anatolian influence on Neo-Assyrian town planning. Cultural Interactions in the Ancient Near East: Papers Read at a Symposium Held at the University of Melbourne, Department of Classics and Archaeology (29-30 September 1994). G. Bunnens (Ed), (s. 113-128). Louvain: Peeters.
- Çal, H. (1997). Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri. Vakıflar Dergisi, Ankara 26, 391-400.
- Eldem, E. (2011). Huzurlu Bir İlgisizlikten Sıkıntılı Bir Kaygıya: Osmanlıların Gözünde Eski Eserler, 1799-1869. Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914. Z. Bahrani, Z. Çelik ve E. Eldem (Ed) (s. 281-329), İstanbul: Salt/Garanti Kültür A.Ş.
- Eriş, M. Ü. (2012). Asar-ı Atika Nizamnamelerinden 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa Mevzuatın Karşılaştırmalı Bir İncelemesi Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Fuchs, A. (1994). Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad Göttingen: Cuvillier.
- Gates, C. (2011). Ancient Cities. The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome. Abingdon, Oxon; New York, Routledge.
- Genç, B. (2018). Archaeology of Destruction: Toprakkale. Iraq, 80, 113-137.
- Genç, B. (2019). First Steps in the Archaeology of Assyria: Botta's Letters and the "Excavation House" at Khorsabad. Iraq, 81, 145-171.
- Genç, B. (2021). Memory of destroyed Khorsabad, Victor Place, and the story of a shipwreck. Journal of the Royal Asiatic Society, 31(4), 759-774.
- Hilprecht, H. V. (1903). Explorations in Bible Lands: During the 19th Century. Philadelphia: A. J. Homan and Company.

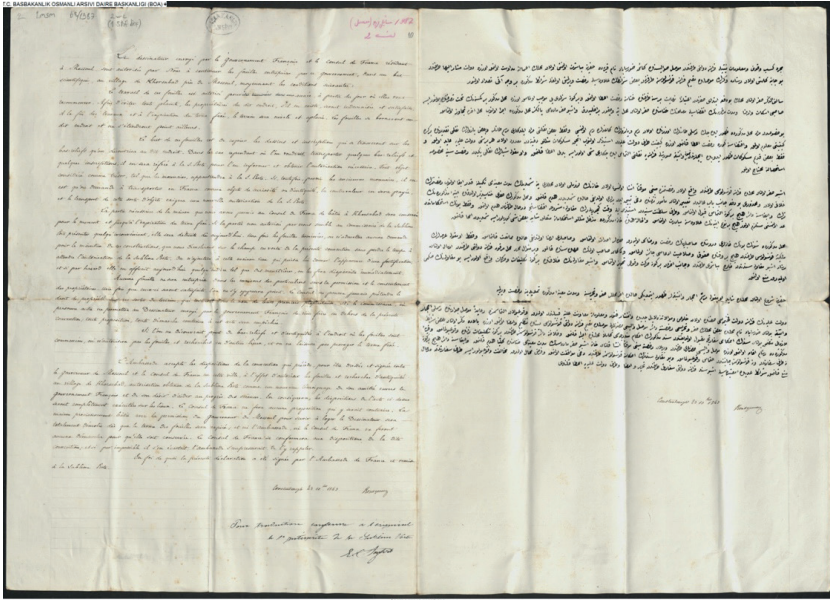
- Karaduman, H. (2004). Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi. *Belgeler*, XXV(29), 73-92.
- Kuneralp, S. (2003). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber*. (2 bs). İstanbul: Isis.
- Larsen, M. T. (1996). *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land, 1840-1860*. London: Routledge.
- Livingstone, A. (1989). *Court Poetry and Literary Miscellanea*. Helsinki - Finland: Helsinki University Press.
- Loud, G. & Altman C. B. (1938). *Khorsabad, Part II: The Citadel and the Town*. Chicago: The University of Chicago.
- Loud, G., et al. (1936). *Khorsabad, Part I: Excavations in the palace and at a city gate*. Chicago: The University of Chicago.
- McGovern, F. H. & McGovern J. N. (1986). "BA" Portrait: Paul Émile Botta. *The Biblical Archaeologist*, 49(2), 109-113.
- Mohl, J. (1843). Lettres de M. Botta. *Journal Asiatique*, II(7): 61-72.
- Mohl, J. (1845). Lettres de M. Botta sur ses découvertes a Khorsabad, pres de Ninive. Paris: Imprimerie royale.
- Niebuhr, C. (1778). *Reisebeschreibung nach Arabien und den umliegenden Ländern*. Kopenhagen: Nicolaus Möller.
- Rich, C. J. (1836). *Narrative of a Residence in Koordistan, and on the Site of Ancient Nineveh, Vol. I*. London: James Duncan.
- Rich, C. J. (1836). *Narrative of a Residence in Koordistan, and on the Site of Ancient Nineveh, Vol. II*. London, James Duncan.
- Russell, J. M. (2017). *Assyrian Art. A companion to Assyria*. E. Frahm (Ed). (s. 453-510). Hoboken, NJ, John Wiley & Sons:
- Tadmor, H., et al. (1989). The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will. *State Archives of Assyria Bulletin*, 3(1), 3-51.
- Thompson, R. C. (1934). The Buildings on Quyunjiq, the Larger Mound of Nineveh. *Iraq*, 1(1), 95-104.
- Turner, G. (1970). Tell Nebi Yünus: The ekal māšarti of Nineveh. *Iraq*, 32(1), 68-85.

Figür 1. Khorsabad'ın havadan görünümü ve planı (Photo J. Macginnis)

Figür 2. Botta'nın Khorsabad'da yaptırdığı kazı evinin Mehmed Paşa tarafından çizdirilen planı

Figür 3. Osmanlı Devleti tarafından Fransa konsolosuna verilen ilk kazı izin belgesi

Bademağacı Höyüğü Kazıları Neolitik ve Erken Kalkolitik ağ Yerleşmeleri I

Excavations at Bademağacı Höyük, The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements I

Refik Duru – Gülsün Umurtak, Bademağacı Höyüğü Kazıları Neolitik ve Erken Kalkolitik ağ Yerleşmeleri I / Excavations at Bademağacı Höyük, The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements, Ege Yayınları, İstanbul 2019, 274 sayfa metin, 134 levha, ISBN: 978-605-7673-18-8.

Fatih ongur¹

Anahtar kelimeler

Bademağacı Höyüğü, Burdur Bölgesi, Neolitik ağ, Kalkolitik ağ, Kitap Değerlendirmesi

Keywords

Bademağacı Höyük, Burdur Region, Neolithic Period, Chalcolithic Period, Book Review

Refik Duru ve Gülsün Umurtak tarafından hazırlanan söz konusu kitap, Ege Yayınları tarafından 2019 yılında basılmıştır. Eser, “Bademağacı Höyüğü ve Kazı Süreci”, “Arkeolojik Bulgular”, “Analitik Araştırma Raporları”, “Değerlendirme ve Yorumlar” ana başlıkları olmak üzere dört bölümden oluşmakta, her bölüm alt başlıklarla ayrıntılı sunulmuştur. Kitabın, ana ve alt bölümlerinin geniş özeti İngilizce, levha açıklama bölümleri ise, Türkçe – İngilizce’dir. Kitap, birinci sınıf kağıda, renkli olarak basılmıştır. Bu yüzden, tüm mimari plan ve fotoğraflar ile buluntular son derece anlaşılır, ayrıntılar belirgindir.

Başvuru/Submitted: 01.12.2021 • **Kabul/Accepted:** 01.01.2022

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih Çongur, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Edebiyat ve Önasya Arkeolojisi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: fatihcongur@hotmail.com ORCID: 0000-0002-3141-9096

Atıf/Citation: Congur, F. “Bademağacı Höyüğü Kazıları Neolitik ve Erken Kalkolitik ağ Yerleşmeleri I” Refik Duru ve Gülsün Umurtak’ın “Bademağacı Höyüğü Kazıları Neolitik ve Erken Kalkolitik ağ Yerleşmeleri I” adlı eserinin değerlendirmesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 141-148. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.kt.00003>

Sunum (IX)¹

Kitabın bu bölümünde, Prof. Dr. Refik Duru'nun 1976 yılında başlattığı, Prof. Dr. Gülsün Umurtak'ın 1984 yılında katıldığı, “Burdur Bölgesi Tarihöncesi Araştırmaları Projesi” kapsamında, Kuruçay Höyük, Hacılar Mezarlık Araştırmaları, Höyücek ve Yassıhöyük'te kazı ve araştırmalar yapıldığı, çalışmalara dair yıllık ve sonuç raporların yayımlandığı vurgulanmış, 2010 yılında kazıların sona erdiği Bademağacı Höyüğü kazı sonuçlarına da dair sonuç raporun da her konunun uzmanı tarafından hazırlanarak, iki cilt olarak yayımlanacağı belirtilmiştir.

I. Bölüm: Bademağacı Höyüğü ve Kazı Süreci (1-13)

R. Duru tarafından, Burdur–Antalya Çevresi'nde yürütülmüş, Kuruçay Höyük ile Höyücek kazılarının ardından, Bademağacı Höyüğü'nde kazıya başlama serüveni, konumu, yerleşmenin önceki araştırma tarihçesinden söz edilmiş, yıllara göre kazıya katılan uzman, öğrenci ve bakanlık temsilcilerinin listeleri verilmiştir. Ayrıca bu bölümde, çalışma ve araştırmalara katkı yapan bilim insanları ve uzmanlar, kazılara destek sağlayan kişi ve kuruluşlar ile Bademağacı'nı ziyaret eden konukların adları listelenmiştir. Bu kısımlardan sonra yerleşmede kazıların yürütüldüğü alanlar ve tabakalaşma durumu anlatılmıştır. Özellikle kazı alanları ile tabakalaşmaya ait başlıkların okuyucu tarafından dikkatli bir şekilde incelenmesi, kitap içerisindeki bilgilerin daha sağlıklı anlaşılması için oldukça gereklidir. Bölümün en sonunda ise, R. Duru kazı sonrasında mimarlık kalıntılarının korunması ile gezinti yolları hakkında bilgiler vermiş, Bademağacı'nın tüm yayın listesini bölüm sonuna eklemiştir. Kazılara dair tüm yayınlar ile yerleşme hakkında hazırlanan Yüksek Lisans tezlerinin kaynakça listesinde sunulmuş olması ilgili araştırmacılara başlangıç için kolaylık sağlayacak niteliktedir².

II. Bölüm: Arkeoloji Bulgular (15-86)

Alt Başlıklar: Mimarlık (Erken Neolitik Çağ, Geç Neolitik Çağ, Erken Kalkolitik Çağ, Bademağacı Neolitik Mimarlığı Hakkında), Mezarlar ve Ölü Gömme Gelenekleri, Çömlekçilik (Erken ve Geç Neolitik / Erken Kalkolitik Çağ Çanak Çömleği, Erken Neolitik ve Geç Neolitik / Erken Kalkolitik Çanak Çömleği Üzerine Gözlemler, Değerlendirmeler), Küçük Buluntular (Figürünler / Plastik Eserler, Mühürler ve Baskı Gereçleri / *Pintadera*'lar, Diğer Pişmiş Toprak Eserler, Kemik ve Organik Kökenli Buluntular, Taş Buluntular, *Obsidyen* ve Çakmaktaşı (*Sileks*) Buluntular).

Bu bölüm dört alt başlık altında verilmiştir. Bademağacı Höyüğü'nün mimarlık kalıntıları R. Duru tarafından kaleme alınmıştır. Höyüğün, tabaka dizininden hareketle,

1 Bölümlere ait sayfa numaraları parantez içerisinde verilmiştir.

2 Yayının tüm bölümlerinde, analitik araştırma raporları hariç, bölümlerde kullanılan bütün kaynaklar, “Genel Kaynakça / *Bibliography*” kısmında yer almaktadır.

mimari gelenek, yapım teknikleri, mimari öğeler ve mekân içi uygulamalar ayrıntılı biçimde değerlendirilmiş, Bademağacı'nın Neolitik Çağ mimarlığı hakkında gözlemler ve sonuçlar, mimari plan ve fotoğraflar da kullanılarak okuyucuya sunulmuştur. Yerleşmede, Erken Neolitik Çağ (EN) iki derinlik açmasında (DA 1, 2) saptanmıştır. Erken Neolitik I'de (EN I 5-9), tabanlar ve kireç harçlı bir taban (*Terrazzo*) dışında mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Yazar, bu durumu oldukça dayanaksız bir malzeme olan dal, saz ve kamıştan inşa edilmiş barınaklara bağlamaktadır. EN II'de (4B, 4A, 3, 2, 1), dikdörtgen ve dörtgen planlı, tek odalı evler konut amacıyla kullanılmış, bazı yapıların birbirleriyle ilişkili oldukları ve bunların birden çok ailenin ortak kullanımı ya da bazı malların üretimi için planlanıp inşa edildikleri düşünülmüştür. R. Duru, bu dönem mimarisinin çok iyi anlaşıldığını belirtmiştir. EN II/4-2 tabakalarında taş temeli olmayan, badanalı, silo/ambar nitelikli mekanlara sahip evlerin ayrıık düzende inşa edildiği, sokak ya da meydan olarak değerlendirilen açık alanların olduğu anlatılmıştır. Geç Neolitik (GN 2, 1) ile Erken Kalkolitik Çağ, yerleşmelerinin çok sınırlı alanlarında kazılıp araştırılmış olmasından dolayı, bu dönem yapıları ve niteliklerinin belli olmadığı belirtilmiştir. EN II ile GN/2, 1 ile mimarlığı arasında ortak bir yapı geleneği bulunduğu konusunda kanıtlar olmadığı vurgulanmıştır.

II. Bölümün ikinci alt başlığı “Mezarlar ve Ölü Gömme Gelenekleri” dir. R. Duru tarafından, *hocker* pozisyonunda 50'si mezar, diğerleri karışık insan kemiği grupları olmak üzere 74 kemik grubunun EN I/7 ve daha geç evreleri ile EN II/4A, 4, 3, 2 ve 1 tabakalarında saptandığı belirtilmiştir. Bademağacı'nda Neolitik Çağ'da tespit edilen ev sayısı ile kazılan alanda ortaya çıkarılan kemikler karşılaştırıldığında, muhtemelen yerleşmenin dışındaki mezarlık olarak seçilmiş bir yere insanların gömüldüğü düşünülmektedir.

Bademağacı'nda ele geçen Erken ve Geç Neolitik / Erken Kalkolitik çanak çömleği, Gülsün Umurtak tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün girişinde, çanak çömleğin hangi yöntemle incelendiği, yapılan çalışmalar ve genel bilgiler verilmiştir. Hamur ve yapım özelliklerine göre 15 mal grubuna ayrılan örnekler, biçimlerine de göre ana ve gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir. Levhalar'da yer alan çanak çömlek çizim ve fotoğrafları dışında, incelenen bütün kapların biçimsel sıradüzeni çizelgeler halinde sunulmuştur. Örneklerin açıklamalar ile birlikte, çizelgelerle metin içinde, aynı bölümde verilmesi, okuyucu için Bademağacı Erken ve Geç Neolitik / Erken Kalkolitik çanak çömleğinin anlaşılmasında büyük kolaylık sağlamış, malzemenin tabakalara göre dağılımının takip edilebilmesi mümkün olmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, grafiklerle desteklenen çanak çömleğin mal grupları içerisindeki dağılımı, dönem ve tabaka gözetilerek incelenmiş, kapların envanter bilgileri listelenmiştir. G. Umurtak tarafından “Çömlekçilik” bölümünün sonuç kısmında, Bademağacı çanak çömleği üzerine gözlemler yapılmış, mal grupları ve formların dağılımı ile dönemlere ve tabakalara göre örneklerin gelişimi değerlendirilmiştir. Yerleşmeye ait malzeme, Burdur–Antalya Çevresi'nde yer alan Kuruçay Höyüğü, Hacılar ve

Höyücek yerleşmelerinin çağdaş çanak çömleği ile karşılaştırılmış, benzerlikler ve farklılıklar vurgulanmıştır. Kitap içerisinde, Levhalar bölümünde yer alan çanak çömlek çizimlerinin gölgelendirmeleri çok başarılıdır. Bunun yanında, çizimlerden sonra dönemlere ve tabakalara göre seçilmiş örneklerin fotoğrafları da yer almaktadır.

Kitabın II. bölümüne ait dördüncü alt başlık “Küçük Buluntular” birden fazla yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bademağacı’nda Neolitik ve Kalkolitik Çağ’da ele geçen 27’si insan, biri hayvan, diğer ikisi de türü belirlenemeyen plastik eserler, R. Duru tarafından sunulmuştur. 11 insan tasviri içerisinde saptanan, steatopik özellikleri vurgulanmış, yere ya da çok alçak bir şey üzerine oturmuş, bacaklarını ileriye uzatmış veya dizlerden kıvrırarak gösterilmiş örnekler ile ayakta duran bazı figürünlerin Ana Tanrıça olma ihtimalleri üzerinde durulmuş, daha stilize örnekler ise idol olarak tanımlanmıştır. EN II ve GN/EK birikimlerinde içinde bulunmuş tam plastik iki adet başın yüz detayları, ağız ve burun özelliklerinin çok doğal yapıldığı vurgulanmıştır. Bu eserler dışında, normal bir insan ayağı ölçüsünde tam plastik olan “Ayak” modeli ile dört adet ayak modelinin yerleşmede saptandığı belirtilmiştir.

Küçük Buluntular başlığı altındaki ikinci alt bölüm “Mühürler ve Baskı Gereçleri / *Pintadera*’lar”dır. Yerleşmenin EN II ve GN tabaklarında ele geçen mühürler ile EN tabakalarında saptanan *pintadera*’ların işlevleri ve tanımları R. Duru tarafından yapılmış, Hacılar, Kuruçay ve Höyücek’de ele geçen benzerleri ile karşılaştırılmıştır.

Üçüncü alt bölüm, R. Duru tarafından “Minyatür Masa Modelleri”, “Kaşık ve Kepçeler”, “Ağırşak / İri Boncuk (!) Taneleri”, “Sapan Taneleri” ve “Nitelik ve İşlevleri Anlaşılmayan Pt. Buluntular” olmak üzere 5 başlık altında incelenmiştir. Tüm eserlerin tanımları yapılmış, buluntular Burdur–Antalya Çevresi’nde yer alan çağdaş merkezlerde ele geçen benzer örnekler ile karşılaştırılmıştır.

“Kemik ve Organik Kökenli Buluntular” ve “Taş Buluntular”, Aslıhan Yurtsever Beyazıt tarafından kaleme alınmıştır. Daha önceki bölümlerde olduğu gibi, tüm buluntular alt başlıklar altında değerlendirilmiş, malzeme Hacılar, Kuruçay, Höyücek merkezlerinde saptanan benzerleriyle karşılaştırılmıştır.

Kitabın II. Bölümü içerisinde yer alan son alt başlık “Obsidyen ve Çakmaktaşı Sileks” Buluntular”dır. Yerleşmede oldukça az sayıda ele geçen söz konusu buluntu grubu, R. Duru tarafında sınıflandırılmış ve Kuruçay ile Höyücek’te daha önce tespit edilen örneklerle karşılaştırılmıştır. Bademağacı’nda ele geçen az sayıdaki obsidyenin hangi bölgeden gelmiş olabileceği de yine bu kısım altında tartışılmıştır. Ayrıca, Yontmataş topluluğu hakkında kapsamlı bir raporun Dr. Maria Gurova tarafından ikinci cilt için hazırlanmakta olduğu belirtilmiştir.

III. Bölüm: Analitik Araştırma Raporları (87-129)

Alt Başlıklar: İnsan (Antropolojik) Kalıntıları (Bademağacı Höyüğü'nde Bulunan İnsan Kemiklerinin İncelenmesi, Bademağacı Höyüğü Neolitik İnsanlarında Nüfus Yapısının Biyokültürel Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi), Hayvansal (Faunal) Kalıntı ve Ürünler (Bademağacı Fauna Kalıntıları: 1993-2005 Dönemleri, Erken Neolitik Dönem'de Bademağacı'nda Süt Üretimi: Arkeozoolojik Veri ve Organik Kalıntı Analizi Sonuçlarının Birlikte Değerlendirilmesi, Bademağacı Höyüğü Çanak Çömlelerinde Organik Kalıntı Analiz Sonuçları), Bitkisel Botanik Kalıntılar (Bademağacı Höyüğü'nde Depolanmış ve Dağınık Halde Bulunmuş Bitki Kalıntıları), İnorganik Kalıntılar (Bademağacı ve Hacılar Kil ve *Terrazzo* Taban Harçlarının Analizi, Radyoaktif Karbon (¹⁴C) Ölçümleri.

III. Bölüm'ün ilk alt başlığı “Bademağacı Höyüğü'nde Bulunan İnsan Kemiklerinin İncelenmesi”, Elisabeth Smith tarafından kaleme alınmıştır. Erken Neolitik döneme ait 15 mezara gömülmüş 19 insan iskeleti, dağılmış biçimde 6 insan iskeleti ile EN'ye ait 3 mezar incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında, bireylerin yaşları, cinsiyetleri mümkün olduğu ölçüde belirlenmiş, Bademağacı'nın demografik yapısı ortaya konmuştur.

“Bademağacı Höyüğü Neolitik İnsanlarında Nüfus Yapısının Biyokültürel Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi” bölümü Yılmaz Selim Erdal tarafından yazılmıştır. Yazar, Bademağacı'nda ele geçen iskeletlerin tabakaları, sayıları, cinsiyetleri ve yaşları ile ölüm nedenlerini göz önünde bulundurarak, demografik yapıyı değerlendirmiştir. Y. Erdal, çalışmasının ikinci kısmında, kafatası ve kemiklerde tespit edilen yaralanmaları ve olası nedenleri üzerinde durmuş, “8 Numaralı Ev” olarak isimlendirilmiş yapı içerisinde saptanan yanmış bireyleri detaylı olarak incelemiştir. Yazar, “Tartışma” ve “Sonuç” kısımlarında ise, Bademağacı iskeletleri ve nüfus yapısını genel olarak değerlendirmiş, söz konusu sonuçlar kapsamında, Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen merkezlerde insan iskeletleri üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen verileri okuyucuyu sunmuştur.

Hayvansal (Faunal) kalıntı ve ürünler başlığı altında yer alan “Bademağacı Fauna kalıntıları: 1993-2005 Dönemleri” başlıklı rapor Bea De Cupere tarafından hazırlanmıştır. Bölümün başlangıç kısmında, çalışmanın yöntemi belirtilmiştir. İngilizce kısmında, tablolarla desteklenen raporda, Bademağacı'nın EN I ve II yerleşmelerinde yaşayan halkın et ve süt ihtiyacı için evcil koyun, keçi, sığır ve domuz besledikleri vurgulanmıştır. Yabani hayvanlar, serçeğiller, ördek, kuğu, toy kuşu, kemirgenler, tavşan, kızıl tilki, at, kızıl geyik, ala geyik, domuz, yaban sığırı, yaban kedisi ve boz ayı olarak belirlenmiş ve bunlar üzerine osteometrik analizler yapılmıştır. B. De Cupere raporunun sonuç kısmında, yerleşmede sıklıkla tespit edilen koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların geçim ekonomisinin temelini oluşturduğunu belirtmiştir.

“Erken Neolitik Dönem’de Bademağacı’nda Süt Üretimi: Arkeozoolojik Veri ve Organik Kalıntı Analizi Sonuçlarını’nın Birlikte Değerlendirilmesi” raporu B. De Cupere, Jan Baeten, Dirk De Vos tarafından kaleme alınmıştır. Anadolu’da sütün en erken kullanımı ve insan beslenmesi içerisindeki tarihi çalışmanın giriş kısmında yer almaktadır. Daha sonra, Bademağacı EN I ve EN II’de koyun, keçi, sığır ve domuz gibi süt veren hayvanların oranları verilmiş, kesim yaşlarından söz edilmiştir. Söz konusu veriler İngilizce bölümünde yer alan ayrıntılı tablo ve grafiklerle desteklenmektedir. Raporun son bölümünde, Bademağacı’nda hayvan yaşları dikkate alınarak kesim ya da süt amaçlı hayvan yetiştiriciliğine ilişkin değerlendirmeler yapılmış, çanak çömleğe uygulanan organik kalıntı analizleri ile yerleşme dönemi insanları tarafından hayvansal yağların işlendiğinin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Yazarlar tarafından, Bademağacı’ndaki sığır azlığına dayanarak, sütçülüğün büyük olasılıkla keçi türüne bağlı olduğu düşünülmektedir.

Analitik raporlar içerisinde dördüncüsü, “Bademağacı Höyüğü Çanak Çömleklerinde Organik Kalıntı Analizi Sonuçları” Hadi Özbal tarafından hazırlanmıştır. Bölüm, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde arkeolojik kazılar sonucunda ele geçen bazı buluntular üzerine yapılan organik kalıntı analizlerinin araştırma tarihçesiyle başlamaktadır. Araştırmalar kapsamında, yazar tarafından yapılan analiz sonuçları grafik ve tabloyla görselleştirilmiş, Batı Anadolu’da yer alan çağdaş merkezler ile Bademağacı verileri birlikte değerlendirilmiştir.

“Bitkisel (*Botanik*) Kalıntılar” Andrew Fairbairn tarafından kaleme alınmıştır. Bademağacı Höyük’te Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı’na tarihlenen alanlarda depolanmış olarak ele geçen ve çoğu tarımı yapılabilen bitkilerden einkorn, kabuksuz buğday, arpa, acı burçak, mercimek, bezelye ve nohutun varlığı saptanmıştır. Arpanın en derin bulunması Höyücek’teki duruma da uymaktadır. Yabanî olduğu anlaşılan bitkiler ise, elma/armut, kiraz, menengiç, çitlenbik, mürdümük, meşe palamudu ve az miktarda ketendir. Bunlar, yazar tarafından gruplandırılmış ve Queensland Üniversitesi’nin laboratuvarındaki modern bitkilerle karşılaştırılmıştır. Konu ile ilgili olarak, tablo, resim ve grafiklere yeterince yer verilmiştir. Yazar, tartışma kısmında, yerleşme bulunan tüm bitki kalıntılarını değerlendirmiş ve Anadolu’da bulunan diğer merkezlerin malzemesi ile karşılaştırmıştır.

“İnorganik Kalıntılar” başlığın altında “Bademağacı ve Hacılar Kil ve Terrazo Harçlarının Analizi, bölümü Ahmet Güleç tarafından yazılmıştır. Bademağacı ve Hacılar’da Neolitik Çağ’a tarihlendirilen yapıların tabanlarından alınan ve terrazo olarak isimlendirilen tabanların, katkı maddeleri ve analiz çalışmaları bu bölümde yer almaktadır. Yazar, tüm örneklerin fotoğraflarını ve mikroskop görüntülerini okuyucuya ayrıntılı sunmuştur.

Analitik raporlar içerisinde yer alan son bölüm “Radyoaktif Karbon (¹⁴C) Ölçümleri”dir. R. Duru, rapor içerisinde, ‘*Heidelberger Akademie der Wissenschaften Radiometrische Altersbestimmung von Wasser und Sedimenten*’ ve ‘*Universitaet zu Köln, Institut für Ur- und*

Frühgeschichte. Radiocarbon Lab. Köln' olmak üzere Almanya'nın iki saygın laboratuvarında yapılan inceleme ve 14C ölçümlerinin sonuçlarını vermiştir.

IV. Bölüm: Değerlendirme ve Yorumlar (131-151)

Alt Başlıklar: Bademağacı Höyüğü ve Burdur Bölgesi Neolitik Çağ Kronolojisi, Bademağacı ve Burdur Bölgesi Neolitik Kùltürleri Hakkında Yorumlar.

Kitabın son iki bölümü R. Duru tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, kronoloji bölümünde, Bademağacı'nın EN I ve EN II tabakaları, Hacılar, Höyücek ve Kuruçay'a ait kalibre edilmiş tarihleri içeren tablolarla, Burdur–Antalya Çevresi'nin Neolitik Çağ kronolojisini değerlendirmiştir. Bunun yanında, tüm yerleşmelerin kronolojik olarak eşleştirildiği tablo, bölge arkeolojisinin anlaşılmasında okuyucuya büyük kolaylık sağlamaktadır. Burdur–Antalya Çevresi'nde 40 yılı aşkın kazı ve araştırmalar yapan Refik Duru'nun Neolitik Çağ kronolojisine ilişkin değerlendirmeleri, zamansal sorunlara yaklaşımı ve çözüm önerileri, Göller Bölgesi ile Batı Anadolu Bölgesi'nin Neolitik Çağ araştırmalarına oldukça değerli katkı sunmaktadır.

İkinci bölümde, yazar Bademağacı Höyüğü ve Burdur Bölgesi Neolitik kùltürleri hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Bu kitabın içeriğini oluşturan, mimarlık, dini inançlarla ilgili konular, ölü gömme gelenekleri, çömlekçilik, figürin yapımı, mühürcülük, obsidyen işçiliği şeklinde başlıklar altında değerlendirilmiş, Burdur–Antalya Çevresi'nde yer alan diğer çağdaş yerleşmelerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Kitabın sonuç kısmı, Bademağacı'nın, bölge arkeolojisine sağladığı katkıların görülmesi açısından önemlidir.

Burdur–Antalya Çevresi'nde (Duru, 2016), Hacılar (Mellaart, 1970), Hacılar Mezarlık Arama Çalışmaları (Duru, 2010), Kuruçay (Duru, 1994; 1996), Höyücek (Duru ve Umurtak, 2005), Bademağacı ve Hacılar Büyük Höyük (Umurtak, 2019; 2021) ile birlikte bölgenin tarihöncesi dönemleri çok iyi araştırılmış ve arkeolojik açıdan ülkemizin en iyi bilinen bölgelerden biri haline gelmiştir. Prof. Dr. Refik Duru ve Prof. Dr. Gülsün Umurtak tarafından hazırlanan bu kitap, Bademağacı Höyüğü'nün Neolitik ve Kalkolitik Çağı hakkında önemli veriler sunmakta, yerleşmenin Burdur–Antalya Çevresi ile Batı Anadolu'daki çağdaş merkezlerle mimari, çömlekçilik ve küçük buluntulara dayalı ilişkilerinin aydınlatılmasında büyük bir rol oynamaktadır.

Kaynakça/References

- Duru, R. (1994). *Kuruçay Höyük I. 1978–1988 Kazılarının Sonuçları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri / Results of the Excavations 1978–1988. The Neolithic and Early Chalcolithic Periods – A Comprehensive Summary*. Ankara: TTK.
- Duru, R. (1996). *Kuruçay Höyük II. 1978–1988 Kazılarının Sonuçları. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri / Results of the Excavations 1978–1988. The Late Chalcolithic and Early Bronze Settlements – A Comprehensive Summary*. Ankara: TTK.

- Duru, R. (2010). *Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar*. Antalya: Zero Prodüksiyon.
- Duru, R. (2016). *Tarım'dan 'Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (MÖ 8000 – MÖ 2000*. Antalya: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Duru, R. ve Umurtak, G. (2005). *Höyücek. 1989–1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları / Results of the Excavations 1989–1992*. Ankara: TTK.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacılar I-II*. Edinburgh: British Institute of Archaeology at Ankara, Edinburgh University.
- Umurtak, G. (2019). Some remarks on the Early Bronze Age I Defence System at Hacılar Büyük Höyük (Burdur, Turkey). *Bulgarian E-Journal of Archaeology* 10/2, 33-54.
- Umurtak, G. (2021). Evidence of daily life inside the EBA I defence system at Hacılar Büyük Höyük (Burdur–Turkey). *Bulgarian E-Journal of Archaeology* 11/1, 33-57.

Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi: Murat Tepe Kitabı Üzerine Değerlendirmeler

Review of An Urartian Settlement on the Bank of the Murat River: Murat Tepe

Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi: Murat Tepe (Eds. Abdulkadir Özdemiş, Ziya Kılıç). İstanbul: Ege Yayınları, 2021. 196 sayfa. ISBN 9786057673916.

Ali Çifçi¹

Anahtar kelimeler

Murat Tepe, Karayolu Ağı, Urartu, Orta Demir Çağı

Keywords

Murat Tepe, Road Network, Urartu, Middle Iron Age

Kalehan Enerji'nin katkıları ile hazırlanan kitap üç sunuş, bir önsöz ve sekiz bölümden oluşur. Bu bölümler bağımsız birer ayrı makale şeklinde yazılmış olup her bir makalede Türkçe ve İngilizce özetlere yer verilmiştir. Kitap Bingöl ilinin Solhan ilçesinde Murat Nehri kıyısında yer alan aynı adlı köyde 2018 yılında Aşağı Kaleköy Barajı su tutma havzası içinde bulunan Murat Tepe'de gerçekleştirilen kurtarma kazısı sonuçlarını 'tanıtmaktadır'. 2018 yılında gerçekleştirilen kazılarda alanının tamamı kazılarak iki yerleşim tabakası ortaya çıkarılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü Havzası da dahil olmak üzere höyük tarzı yerleşim alanlarında sınırlı sayıda kazı çalışmaları yapılmıştır. Bölgede Orta Demir Çağı (Urartu) arkeolojisi daha çok Urartu krallarının kurduğu merkezlerin kazılması şeklinde gelişmiştir

Başvuru/Submitted: 01.12.2021 • Kabul/Accepted: 01.01.2022

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ali Çifçi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: cificiali1@gmail.com ORCID: 0000-0002-1404-9820

Atıf/Citation: Ciftci, A. "Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi: Murat Tepe Kitabı Üzerine Değerlendirmeler." Murat Tepe'nin "Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi: Murat Tepe" adlı eserinin değerlendirmesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 149–152. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.kt.00001>

(Çifçi, 2017, pp.23-24; Çifçi, 2020, pp.17-18). Bu tarz yerleşim alanlarında daha çok arkeolojik eser (yazıt, metal eserler vb.) ortaya çıkması kazı için tercih edilmelerindeki temel kriteri oluşturur. Bu nedenle Murat Tepe kazısı bölgede Van Gölü Havzası dışında, bu dönemde özellikle merkezi Urartu yönetimi dışındaki yerleşim alanlarının anlaşılması açısından önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca kazıda elde edilen sonuçların bu kadar kısa bir sürede yayına hazırlanmış olması bölge arkeoloji açısından önemini daha da arttırmıştır.

Kitabın sunuş ve önsöz kısmında Murat Tepe'nin ismi ile ilgili çelişkili ifadeler yer verilmiştir. Başlangıçta I. derece arkeolojik sit alanı olan Murat Tepe Höyüğü'nün isminin Norik Höyük adı ile tescilli olduğu belirtilmiştir (ss. 7, 9, 13). Ancak ilginç bir şekilde giriş kısmında belirtilen Norik adının daha sonra neden Murat Tepe olarak ifade edildiği konusunda bir açıklamaya yer verilmemiştir. Höyüğün neden bu şekilde isimlendirildiği konusuna sunuş veya önsöz dışında ayrı bir bölümde kısa bir açıklama getirilmesi daha uygun olurdu.

Kitabın ilk bölümünde Murat Tepe'nin kurulu bulunduğu bölgenin jeolojisi, iklimi, bitki örtüsü ve toprak özellikleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Murat Tepe Höyüğü'nün yer seçiminde Murat Nehri'nin yatak genişliği ile bölgenin uygun iklimsel koşulları ve görece kurulu bulunduğu alanın çevresine göre alçak ve korunaklı olmasının önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü Murat Tepe'deki kazı çalışmalarını ve tabakalanmasını konu edinmesine rağmen kısaca I. tabakaya değinerek Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı dönemine tarihlendirilen II. tabakaya dair bir giriş niteliğindedir. Yerleşmede ki I. tabaka belirli bir plan vermeyen, düzensiz ve tahrip olmuş duvar kalıntıları ile temsil edilen Bizans Dönemini oluşturmaktadır. Bu tabakanın en önemli buluntusu Makedonya Hanedanlık dönemine ait olan I. Ioannes Tzimiskes'e ait bir sikke oluşturmaktadır (ss. 44-45).

Kitapta yer alan üçüncü bölüm ise Murat Tepe'de Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen II. kültür tabakasını oluşturmaktadır. Urartu Krallığı ile ilişkilendirilen bu tabakada 29 x 19 m. boyutlarında ve beş odadan oluşan bir yapı ortaya çıkarılmıştır (ss. 50-52 Fig. 3-4). Bu yapı Orta Demir Çağı'nda bölge yerleşimleri olan Norşuntepe ve Zülümtepe gibi yerleşim alanlarından bilinmektedir. Murat Tepe'de ortaya çıkarılan bu yapı kalıntısının Urartu Krallığı tarafından bir konaklama merkezi olarak kurulduğu ifade edilmektedir. Urartu Krallığı'nın merkezi Van Gölü Havzası ile krallığın batı bölgeleri (Elazığ - Alzi) arasında bir karayolunun var olduğu ve Murat Tepe'nin bu karayolu güzergâhı üzerinde bir konaklama merkezi olduğu iddia edilmektedir. Böyle bir öneriyi desteklemek için de yerleşim yerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan çok odalı ve köşeleri rızaliteli dikdörtgen mimari yapı kanıt olarak öne sürülmüştür.

Bu mimari yapının daha önce bölgede yapılan çalışmalarda konaklama istasyonu olarak tanımlandığı belirtilmektedir (Sevin, 1989). Ancak bölgede bulunduğu iddia edilen karayolunun

geçtiği alanlarda tespit edilen yerleşmelerde şimdiye kadar herhangi bir arkeolojik kazı yapılmamıştır. Bu nedenle burada tanıtılan yapının Urartu Krallığı tarafından mı yapıldığı veya işlevinin ne olduğu konusundaki yaklaşımlar hipotetiktir. Ayrıca söz konusu yapının bu karayolunu kullanacakların konaklama, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşıladığı belirtilmiştir. Ancak boyutları düşünüldüğünde yerleşmenin askeri veya konaklama işlevi taşıdığı açıklamak zor görünmektedir. Murat Tepe’de yapılan kazılarda Urartu Dönemi yerleşimlerinden tipik olarak karşımıza çıkan depo alanları veya hayvan barınağı/ahırını gibi birimlere rastlanmamıştır. Yine çalışmada da belirtildiği gibi kazılarda kılıç, kalkan, miğfer, mızrak veya ok ucu gibi askeri karakterli herhangi bir metal eserin olmadığı anlaşılmaktadır (s. 55).

Kitapta bulunan dördüncü ve beşinci bölümler Murat Tepe’de bulunan Orta Demir Çağı seramiklerinin hem biçim ve form hem de arkeometrik analiz sonuçlarını sunmaktadır. Yine altıncı bölümde Urartu Dönemi’ne tarihlendirilen ve Mezar 2’de ele geçirilen bronz kemer parçası ve yedinci bölümde ise yerleşmenin I. tabakasında bulunan Bizans Dönemi seramiklerinin arkeometrik analiz sonuçları incelenmiştir.

Murat Tepe kazılarında ortaya çıkarılan mimari yapının Elâzığ ile Bingöl illeri arasında Urartu Krallığı tarafından inşa edildiği ifade edilen yol üzerinde bir konaklama istasyonu olduğu fikri yeniden değerlendirilmelidir. Van Gölü Havzası ve çevresinde yapılan ilk çalışmalarda Elâzığ ile Bingöl illeri arasında tespit edilen bu yol gibi bulunan birçok arkeolojik kalıntının kullanım veya yapılış dönemleri tam olarak anlaşılmadan Urartu Krallığı dönemine tarihlendirilmişlerdir (Çifçi ve Gökce, 2021, pp.229-230). Urartu krallarının çeşitli inşaat projeleriyle krallık topraklarının kalkınmasında ve gelişmesinde aktif olarak yer aldıkları bilinmektedir (Çifçi, 2017). Krali inşa yazıtları su, depolama tesisleri ile kale veya kült karakterli yapıların genellikle Van Gölü Havzası ve Ermenistan’ın Ararat Ovası’nda yapıldığını gösterir. İran’ın Urmiye Gölü Havzası ve Anadolu’nun kuzeydoğusundaki alanlarda olduğu gibi, söz konusu karayolu kalıntısının bulunduğu Bingöl, Muş ve Elazığ ovalarında da bu tür yapılar için çok sınırlı sayıda arkeolojik ve yazılı veri bulunmaktadır. Doğu Anadolu’dan gelen arkeolojik ve yazılı veriler, Urartu Dönemi’nin bölge arkeolojisi/ tarihi içinde önemli olduğunu, ancak tek olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle, gerçek tarihlendirme verileri (tarihlenebilir arkeolojik kalıntılar veya yazıtlar vb.) olmadan bu tür kalıntıları Urartu Dönemi’ne veya doğrudan merkezi krallık tarafından inşa edildiklerini öne sürmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla bu ‘karayolu(?)’nun Pers/Ahamenid, Roma, Bizans ve hatta Osmanlı dönemlerinde yapılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurmamız gerekebilir (Çifçi ve Gökce, 2021, pp.230).

Urartu Dönemi’nde Doğu Anadolu’da özellikle dağlık ve merkeze uzak alanlarda bulunan farklı ve yerel kültürler hakkında (Danışmaz, 2020) az bir bilgiye sahibiz ve Murat Tepe’de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Birçoğu Van Gölü Havzası’nda bulunan Urartu krali yerleşim alanlarından uzakta dar vadi ağzlarında veya küçük ovalarda olan bu yerleşmeler maddi

kültür kalıntıları açısından daha çok yerel özellikler göstermektedir. Ancak Murat Tepe’de ele geçen metal eserler bu tarz yerleşimlerin Urartu yerleşim yerleri ile etkileşim içerisinde olduklarını ve çok da izole olmadıklarını göstermektedir.

Murat Tepe Höyüğü kazısı, Bingöl gibi çok az araştırmaya sahne olmuş bir bölgede yapılmış olması ve ortaya çıkarılan mimari kalıntılar ile küçük buluntular Orta Demir Çağı’nda Urartu krallık merkezleri dışında kalan bölgelerde bulunan yerel kültürler hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Kitap içerisinde yer alan bölümler çok sayıda harita, tablo, çizim ve fotoğraflar gibi görseller ile desteklenmiştir. Kazı sonuçlarının kısa süre içerisinde gecikmeden bilim dünyasına sunulması bölge arkeolojisinin gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça/References

- Çifçi, A. 2020. “Urartian Studies During the Foundation of Modern Nation States: Archaeological Traditions, Ideologies and Perceptions” *Ancient West and East* 19: 1-42.
- Çifçi, A. 2017. *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*. (Culture and History of the Ancient Near East Vol. 89) Leiden: Brill.
- Çifçi, A., Gökce, B. 2021. “‘I Have Made a Highway of Biainili’: Transportation and Road Networks in the Territories of the Urartian Kingdom” *Altorientalische Forschungen* 48/2: 221-232.
- Danışmaz, H. 2020. *Urartu Krallığı Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevin, V. 1989. “Urartular'a ait Dünyanın en Eski Karayolu” *Anadolu Araştırmaları* 11: 47-63.

Roma'da Savaş: Cumhuriyet Döneminde Ordunun Toplum'a Etkilerine Dair

War and Rome: On the Impact of the Army to Society in the Roman Republic

Armstrong, J., & Fronda, M.P. (2019). *Romans at War: Soldiers, Citizens, and Society in the Roman Republic* (1st ed.). Routledge. XXVI+347 s

Oğuz Yarlıęaş¹

Anahtar kelimeler

Roma Tarihi, Roma Ordusu, Ordu ve Toplum

Keywords

Roman History, Roman Army, Army and Society

Roma dünyasında savaş ve askeriyeyle ilgili meseleler devletin ve bireyin yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu için, bu dünyanın anlaşılması bakımından önemli hususlar olarak görülmelidir. Roma vatandaşı savaşlarda verilen mücadelenin bir meyvesi olan başarıların getirdiği savaş ganimetlerinin paylaşılmasıyla zenginlik bakımından diğer toplumların üzerine çıkarken, Roma devleti de bireylerinin gösterdiği olağanüstü askeri başarılar sayesinde durmadan yeni toprakları fethederek diğer devletler karşısındaki varlığını ve egemenliğini o zaman için bilinen tüm dünya olarak kabul edilen Akdeniz sathına yayana kadar dur durak bilmemiştir. Ayrılamaz biçimde birbirine bağlı bu siyasi ve toplumsal gelişmelerin iyi anlaşılabilmesi için askeri alandaki çalışmalar bir anahtar niteliğindedir.

Bu incelemede ele alacağımız eser de aslında ağırlıklı olarak askeriyeyle dair çalışmalardan oluşan bir niteliğe sahiptir ancak Roma tarihine bahsettiğimiz perspektifle yaklaşan biri

Başvuru/Submitted: 01.12.2021 • Kabul/Accepted: 01.01.2022

Sorumlu yazar/Corresponding author: Oğuz Yarlığaş, Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

E-posta: yarliso@gmail.com ORCID: 0000-0003-4379-7577

Atıf/Citation: Yarlığaş, O. "Roma'da Savaş: Cumhuriyet Döneminde Ordunun Toplum'a Etkilerine Dair" Armstrong, J., & Fronda, M.P.'nin "Romans at War: Soldiers, Citizens, and Society in the Roman Republic" adlı eserinin değerlendirmesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 25, 153–158. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.kt.00002>

için Roma dünyasının tüm veçhelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayıcı özellikte olduğuna şüphe yoktur. Söz konusu eser esasen Roma Tarihi çalışmalarının önemli isimlerinden Nate Rosenstein'ın emekliliğe ayrılması vesilesiyle organize edilmiş bir konferansta sunulan bildirilerin iskeletini oluşturduğu bir çalışmadır. Konferansa katılma imkânını yakalayamayan ancak Rosenstein'ın emekliliği onuruna girilen bu işe katkı sağlamak isteyen bazı meslektaşları ve öğrencileri de sonradan yazılarıyla kitabın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Rosenstein'ın kaleme aldığı bir sonsözle beraber toplamda on yedi makaleden oluşan bu kitabın içeriği birbiriyle az çok ilişkilendirilmiş metinlerden meydana gelmektedir ve nihayetinde cumhuriyet dönemi Roma Ordusu ve toplumuyla ilgili bir eser ortaya çıkmıştır. Bu incelemede tüm yazıların değerlendirilmesi çok fazla yer kaplayacağından kanaatimizce içerikleriyle diğerlerine nazaran öne çıkanlara yer verilip, incelemenin sonundaysa kitabı oluşturan tüm yazılar bir liste halinde verilecektir.

J. Armstrong'un giriş niteliğindeki yazısı aynı zamanda cumhuriyet dönemi Roma ordusuna dair çalışmaların en başından, yani Polybios'tan günümüze nasıl şekillendiğini, araştırmaların yüzyıllar içinde hangi sahalara kaydığını ve hangi fikirlerden etkilendiğini ele alması bakımından son derece önemlidir ve bu alanı şekillendiren öncü çalışmalara da yer vermesi hasebiyle döneme dair araştırma yapmak isteyenler için adeta kısa bir başvuru kaynağı mahiyetine bürünmüştür. 19. yüzyılda Hans Delbrück'ün(1) abidevi eseriyle başlayan çalışmaların son yüzyılda özellikle Bishop&Coulston(2), John Keegan(3), P. Erdkamp(4), J. Roth(5), P. Brunt(6) ve E. Gabba(7) tarafından yapılan çalışmalarla ele alınış biçimlerinin değişimi ile geçmişteki ve günümüzdeki tartışmaları özetlemektedir. Bu tartışmaların içinde en çok öne çıkan konulardan biri de, elbette ordunun siyasallaştırılması (politicization) ve ardından profesyonelleşmesidir. Bir başka tartışma da Roma'nın Akdeniz'e hakimiyet meselesidir. Savunmacı emperyalizm Mommsen tarafından ortaya atılan iddia olup kimileri için halen geçerlidir. Bu tartışmada bir diğer tarafısa, W. V. Harris'tir(8). Harris'e göre Roma, saldırgan bir tavırla giriştiği savaşları, varlığını koruyabilmek için devamlı sürdürmesi gereken, patolojik olarak savaşmaya bağımlı bir organizmaydı. Elbette 19. yüzyılın emperyal devletleri ve sömürgeciliğin doğal olduğu bir ortamda yaşayan Mommsen de, 20. yüzyılda, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında nispeten emperyalizm ve savaş karşıtı bir entelektüel ortamda yaşayan ve eserini Amerika'da çok tepkilere neden olan Vietnam Savaşı'nın hemen sonrasında kaleme alan (1979) Harris de, içinde yaşadıkları çağın ruhundan etkilenen iki tarihçiydi ve cumhuriyet dönemi Roma'sını doğal olarak kendi bakış açılarıyla değerlendirdiler. Bugün iki bakış açısı da halen alıcı bulmaktadır.

Armstrong bu çalışmanın amacını geniş bir sahaya odaklanarak "savaş ve toplum" ölçeğini gözetmek olarak açıklar ve çağdaş akademik disiplinde belli bir yere sahip olan savaş sosyolojisi alanına bir katkı olarak görür. Bu bakış açısı dahilinde uzmanlar savaş meselesini gittikçe artan bir yoğunlukta, ilişkileri, psikolojiyi ve toplumsal yapıların önemini

de vurgulayarak hem Roma toplumunu hem de bizatihi Roma askeri sistemlerini tetkik etme yolunu gittikçe artarak tercih etmektedirler. Bu çalışmanın da çeşitli kısımlarında bulunan yazılarda uygulanan pratik özetle budur (s.13).

Çalışmayı oluşturan yazılar kendi içlerinde müstakil bir karakter arz etmekle beraber, yine de belli bir tema yahut konu etrafında toplanabilen münferit bölümler birbirlerine bu şekilde bağlanmaktadır. Örneğin erken cumhuriyet dönemine odaklanan bazı yazılar savaşın devlet yapısını şekillendirmesi ile savaşların orta İtalya bölgesindeki toplumlara birbirlerine nasıl bağladıkları meselesine odaklanır. Söz konusu dönemde Roma’da tedrici bir değişimin olduğunu ve bu değişimden en çok etkilenen sahanın askeriye olduğu düşüncesini destekleyici bir tutum sergileyen Drogula (s. 17-34), erken Roma ordusundaki askeri otoritenin ve ordu komutasının gelişimine alternatif bir açıklama getirmektedir. Drogula cumhuriyetin kuruluşu safhasında askeri komutanın birdenbire consul’a aktarılan bir yetki olmadığını, askeri otoritenin, imperium yetkisinin tedrici bir dönüşümle daha sonraki dönemlerde yaşayan tarihçilerin tanıdığı ve bildiği halini aldığını ifade etmektedir (s. 18). Consul yetkisindeki askeri tribunus’ların atanması durumunun, birtakım beylerin şahsi girişimleriyle yürüttükleri savaşların toplum tarafından desteklenmesinden ibaret olduğuna dair getirdiği öneri, özellikle erken dönemdeki imperium yetkisinin gelişimine dair içinden çıkılamayacak bir karışıklık arz eden duruma yeni bir çözüm içermektedir. James Tan MÖ 4. yüzyıl Roma’sını ve vergi ile asker celbi hususlarını mercek altına aldığı çalışmasında (s. 52-75) Rosenstein’in görüşlerinin izinden giderek İtalya’daki fetihler sırasında Romalıların en büyük amacının orduya asker alımının yanında aynı zamanda nakdi gelirlerin de artmasını sağlamak, hatta nakdi hedeflerin ilkine göre daha büyük bir önem arz ettiğini ifade etmekte ve MÖ 4. yüzyılda Romalıların en büyük derdinin İtalya’yı Romalılaştırmak, kültürel ilişkiler kurmak yahut İtalya sathına yayılan hukuki ve idari bir devlet ortaya çıkarmaktan ziyade, en büyük hedefin Roma “savaş makinesini” mümkün olduğunca çok asker ve parayla şişirmek olduğunu iddia etmektedir (s.52-53). Roma sistemine yeni dahil edilen bir toplum hangisine daha müsaitse yazarın dilectus-tributum sistemi olarak adlandırdığı (s.53) bu mekanizmada kendisine o şekilde bir rol veriliyordu. Öte yandan Armstrong’un yazısı (s. 76-98) MÖ 338 ila 264 yıllarında Roma devlet ve toplum yapısıyla beraber orduda yaşanan değişikliklere yeni bir perspektiften bakarak antik kaynaklarda anlatılan ve modern tarihçiler arasında genel olarak kabul gören manipulus sistemine geçişin bu tarihlerden önce gerçekleşmeye başlayan tedrici bir değişim olup olmadığı hususuna odaklanmakta ve “soruya yeni bir yanıt” (s.79) aramaktadır. Marian Helm ise yazısında (s.99-115) imparatorluk döneminde toplumun çeşitli kademelerindeki vatandaşları askeri seferlere “katılmaya ve gerekirse seferlerde ölmeye” (s.100) teşvik eden nedenin peşine düşmekte ve konuyla ilgili kısıtlı kaynak sorununu, lejyonlarda belirli görevlerde yer alıp farklı işlevleri yerine getiren Roma vatandaş-asker tiplerine odaklanarak çözmeye ve özellikle de bu birbirinden farklı grupları askeri hizmete çeken sebepleri ve ilgili grupların askeri hizmet algısını incelemektedir.

Kitaptaki bazı makaleler, özellikle yazılarında toplumsal hafıza ve merasim ile bu ikisinin savaşla alakasını irdelemektedir. Örneğin Fronza (s. 171-90), Titus Quinctius Flaminius'un Yunanistan'dan dönüşü sonrasında daha önce eşi benzeri görülmemiş üç günlük zafer geçidine odaklanır ve Roma için çok zorlu geçen 2. Kartaca Savaşlarından hemen sonra başka bir cephede elde edilen etkileyici zaferlerin kutlaması olan bu törenlerin MÖ 2. yüzyılın başlarında Roma'nın siyasi kültürü ve Roma'nın İtalyan müttefikleriyle ilişkileri gibi hususlar açısından önemini merkeze alır ve bu devasa törenin Roma ve İtalya toplumlarının ortak hafızası ve onları birbirine kaynaştırması meselesindeki önemini (189-90) sorgular. Öte yandan Milne, yazısında (s. 134-53) odak noktasına kahraman asker algısını oturtur. Özellikle Polybios'un Roma ordusunun yapısını anlatırken onun üstünlüğünü bağladığı ceza ile ödül sistemine ve savaşta başarı gösteren askerlere verilen ödüllerin anlık bir paye olmamasına; bu ödülün bir ömür boyu yüceltilmek anlamına gelmesine, savaşçı figürünün toplumsal saygınlık denebilecek süreçle öne çıkarılmasına ve toplumdaki diğer insanlara model olarak gösterilmesine dikkat çeker. Yazısının esas odaklandığı nokta ise, savaşta başarı gösteren bireyin, saldırgan ve vahşi davranışların nasıl yüceltiildiği ve saygınlıklandırıldığı, bireyin savaşa katılmaya nasıl teşvik edildiği meselesidir. Bir başka yazıda Müttefikler Savaşını (MÖ 91-88) yakından inceleyen Clark (s. 232-46), bu büyük toplumsal karışıklık döneminin savaşı bizzat tecrübe edenler ve sonraki nesiller için hafızalarda ne gibi bir yeri olduğunu, antik tarihçiler tarafından söylevlerle, belirli bir olay örgüsüyle yahut buna benzer başka araçlarla pek süslenmeden anlatılagelmiş bu önemli olayı toplumun nasıl hatırladığını anlamaya ve anlatmaya çalışmakta, nihayetindeyse Romalıların bu savaşı hafızalarından silmek istedikleri görüşünü sunmaktadır.

Kitaptaki bir grup makale de savaşın ekonomi ile ilişkisini inceler. Örneğin orta cumhuriyet dönemine yoğunlaşan Van Der Puy (s. 35-51), kendi ifadesiyle şimdiye kadar öneminin altı çok çizilmemiş olan bir hususu gündeme getirir ve ilgili dönemin en önemli etkenlerinden borç meselesinin, hepsini birbiriyle bir şekilde alakalı bulduğu toplumsal, siyasi, tarımsal, çevresel faktörlerle ilişkisini ve tüm bunların da savaş unsuruyla münasebetini öne çıkarır (s.35). Bu dönemdeki siyasi, tarımsal ve askeri değişikliklerin birbirinden ayrı görülemeyeceğini ve bunların hepsinin öyle ya da böyle borç unsuruyla bağlantılı olduğunu dile getiren Van Der Puy, bu birbirini besleyerek gelişen unsurların nihayetinde Roma emperyalizminin temelini attığını savunmaktadır (s. 36). Yanlış politikaların ekosistemin değişmesine yol açtığını ve tarım yapan çiftçilerin ellerindeki toprakların verimsizleşmesine sebebiyet verdiğini ifade eden Van Der Puy, devlet yetkililerinin belirli bölgelerde yaşayan çiftçilerin bölgesel olarak oluşturdukları mikrosistemin çökmesine yol açtıklarını ifade etmektedir; bu durum nihayetinde MÖ 4. yüzyılda yaşanan savaşları ve yükselen emperyalizm anlayışını körüklemiştir (s. 50-1). Yazısında Marius'a atfedilen köklü reformları ve tüm bu değişim sürecini inceleyen Gauthier (s. 283-96), özellikle Müttefikler Savaşı sırasında insan kaynağı ve savaşın finansmanı üzerinde de durmaktadır (s. 285-7); James Tan de, daha önce

bahsi geçen yazısında yoğunluklu olarak savaşın ekonomik boyutuna da değinmektedir. Bu bakımdan bu iki yazıyı da savaş ve ekonomi ilişkisini inceleyen bu küçük grubun içinde telaffuz edebiliriz.

Kitaptaki birtakım yazılarsa özellikle savaşın mit ve din ile ilgisi üzerinde durmaktadır. Örneğin Serrati orta cumhuriyet dönemine odaklandığı yazısında (s.116-33) kavga ve çatışmayla ilişkilendirilmesine rağmen dış bir tanrı olan Bellona'nın kadın kimliğiyle özellikle erken dönem Roma'sında nasıl din ve savaşı ilişkilendirmek için kullanıldığını göstermeye çalışmaktadır. Bu sayede Romalıların cinsiyet kavramına bakışları ile Romalı kadınların savaştaki rollerini de irdelemektedir (s.117). Bir yandan dış cinsiyetin ordudan ve askerlerin bulunduğu yerden keskin sınırlarla ayırt edilmesine dikkat çeken Serrati, (s.123-4) öte yandan dış bir tanrıça olan Bellona'nın muharebe alanı da dahil olmak üzere çeşitli ritüeller üzerinden savaşla ilgili her meseleye nasıl dahil olduğunu göstermekte ve bu tanrıça aracılığıyla aslında dış cinsiyetin ve dinin savaş meselelerinde 2. Kartaca Savaşı'na kadar oldukça etkin bir rol oynamış olabileceğini iddia etmektedir (s. 133). Erken dönem toplumunun şekillenişinde önemli yere sahip iki hususun, savaşın ve mitin ilişkisini inceleyen Wells, savaşlarla yeni toprakları ve toplumları bünyesine katan Roma'nın, bu yeni toplumların varolan yapıya entegrasyonunda mitin kullanılış şeklini, erken dönemin önemli figürlerinden biri olup kendisi de bir göçmen ve köle kökenli bir kral olan Servius Tullius'un şahsından hareketle açıklamaya çalışmaktadır (s. 267-82). Wells, erken dönem Roma'sının insan kaynağının önemli bir kısmını oluşturan köle kökenli insanların topluma kaynaştırılması ve topluma yeni kabul edilen bu zümrenin düşmanlıkla karşılaşmasının önüne geçilmesi, topluma entegre oluş süreçlerinin kolaylaştırılması için mitlerin nasıl etkin bir şekilde kullanıldığını göstermektedir (s. 282).

Kitabın sonunda yer alan geniş bibliyografyaya (s. 309-39) sayesinde özellikle son yıllarda cumhuriyet dönemi ordusuna dair yapılan çalışmaları bir arada görmek mümkündür. Roma ordusuna dair kaynakların ele alınış ve analiz edilme biçimlerindeki güncel eğilimleri göstermesi bakımından dahi önemli olan bu kitap, başta da bahsettiğimiz üzere gerek Roma askeri tarihi gerekse cumhuriyet dönemi toplumunun dönüşümünü merak eden araştırmacılar için ufuk açıcı olacaktır. Bu nedenle Roma cumhuriyet dönemine ilgi duyan kişiler tarafından da ilgiyle karşılanabilir.

Notlar/Notes

1. Bishop M.C. & Coulston J. (1993). Roman Military Equipment: From the Punic Wars to the Fall of Rome. London, (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, 2006).
2. Delbrück, H. (1975). History of the Art of War within the Framework of Political History. Vol. 1: Antiquity. Tr. W. J. Renfro, Jr., Westport.
3. Erdkamp, P. (1998). Hunger and the Sword: Warfare and Food Supply in Roman Republican Wars (264-30 BC). Amsterdam.

4. Gabba, E. (1976). *Republican Rome, the Army, and the Allies*. Tr. P.J. Cuff, Berkeley, CA.
5. Harris, W.V. (1979). *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 BC*. Oxford.
6. Keegan, J. (1976). *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*. London.
7. Özellikle: Brunt, P. (1971). *Italian Manpower: 225 BC-AD 14*. Oxford.
8. Roth, J. (1999). *The Logistics of the Roman Army at War (264 BC -AD 235)*. Leiden.

İçindekiler/Table of Contents

1. Writing about Romans at war, J. Armstrong & M. P. Fronda
2. The institutionalization of warfare in early Rome, F. K. Drogula
3. The price of expansion: agriculture, debt-dependency, and warfare during the rise of the Republic, c. 450–287, P. Van der Puy
4. The dilectus-tributum system and the settlement of fourth century Italy, J. Tan
5. Organized chaos: manipuli, socii, and the Roman army c. 300 76 J. Armstrong
6. Poor man's war – rich man's fight: military integration in Republican Rome, M. Helm
7. "Take the sword away from that girl!" Combat, gender, and vengeance in the middle Republic, J. Serrati
8. The middle Republican soldier and systems of social distinction, K. H. Milne
9. Uncovering a "Lost Generation" in the senate: demography and the Hannibalic War, C. Barber
10. Titus Quinctius Flaminius' "Italian triumph", M. P. Fronda
11. Ager publicus: land as a spoil of war in the Roman Republic, S. T. Roselaar
12. The manipular army system and command decisions in the second century, J. McCall
13. Anecdotal history and the Social War, J. H. Clark
14. SPQR SNAFU: indiscipline and internal conflict in the late Republic, L. L. Brice
15. From slave to citizen: the lessons of Servius Tullius, J. Wells
16. The transformation of the Roman army in the last decades of the Republic, F. Gauthier
17. Epilogue, N. Rosenstein

Prof. Dr. Mükerrerem Usman Anabolu (10 Mayıs 1924 – 12 Mart 2021)

1983 yılında Ege Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim dalında 2. sınıf öğrencisi iken ‘Geometrik ve Arkaik Çağ Mimarlığı’ dersinde tanıştım Mükerrerem Usman Anabolu Hocamız ile. Bölümün diğer öğretim üyelerinden hatta belki tüm öğretim üyelerinden farklı idi, çünkü köpeği -ki hiçbir zaman köpek denmesini istemez hatta çok sinirlenirdi- Lucky ile gelirdi derslerimize. Lucky genellikle ders boyunca kürsünün yanında otururdu. Hatırladığım kadarıyla derslere Lucky ile girdiği için rektörlük ile sorun yaşamış ve gazetede ‘Profesör Köpeği ile derse giriyor’ başlıklı bir yazı çıkmıştı. O yıllarda evcil hayvan sahiplenme günümüzdeki gibi yaygın değildi. Mükerrerem Hanım gazete haberinde *çocuklarımdan farksız* dediği Lucky’nin 9 yıllık alışkanlığı nedeniyle sınıfta kimseyi rahatsız etmediğini söylüyordu.

Prof. Dr. Mükerrerem Usman Anabolu, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde çalışırken 1974 yılında kendisine yapılan teklifle -doğduğu, büyüdüğü, okuduğu, çalıştığı- İstanbul’dan eşyalarını gemiye yükleyip İzmir’e doğru yola çıkmıştı. Bu kararını kısa sürede verdiğini anlatmıştı. Anabolu İzmir’e geldiği yıllarda o zamanki adıyla Ege Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Fakültesi’ne bağlı olan Mühendislik Mimarlık Akademisi, Mimarlık Bölümü’ne atanmıştı. Akademi daha sonra Güzel Sanatlar Fakültesine dönüştürülmüş ve M.U. Anabolu

Güzel Sanatlar Fakültesi kadrosuna geçmişti. 1976 yılında Ege Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Fakültesi ve fakülte bünyesinde de Prof. Dr. M.U. Anabolu başkanlığında Tarih-Coğrafya ve Arkeoloji Bölümü kurulmuştu. Aynı yıl -1962 yılında kurulmuş olan- Arkeoloji Enstitüsü bu fakülteye bağlanmış ve başkanlığına da Prof. Dr. M.U. Anabolu getirilmişti. Arkeoloji Bölümü daha sonra 1979 yılında bağımsız bir bölüm olmuştur. Anabolu, 1991 yılında emekli oluncaya kadar bölümde çalışmıştır.

M.U. Anabolu İzmir'e gelmeden önce 1947-1973 yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'nde 26.5 yıl çalışmıştı. 1955 yılında 'Antik Devir Küçük Asya Evleri' teziyle doçent, 1970 yılında 'Küçük Asya'da Bulunan Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları' teziyle profesör olmuştur. Sohbetlerimizde Teknik Üniversite'de bulunduğu sürede en çok, asistanlığını yaptığı İtalyan Prof. Dr. Paolo Verzone ile anılarından bahsedirdi. Anabolu, Verzone'nin 1957 yılında başlattığı Hierapolis kazılarında çalışmıştır. O'nun referansı ile İtalya ve Sicilya'ya defalarca gittiğini ve her kapının kendisine açıldığını anlatırdı.

Mükerrerem hocamız hakkında bu yazıyı yazarken, P. Verzone'yi merak edip hakkında yazılanları okurken öğrencisi Afife Batur'un Verzone'yi anlattığı bir yazıya denk geldim. Şöyle diyordu Batur: '*Verzone bize mimarlık tarihini çok canlı bir anlatımla ve adeta yaşayan, hala devam etmekte olan bir olay olarak anlatırdı. Ben ondan ilk kez yapıların da fiziki çevrenin de kendisine özgü bir yaşamı olduğu duygusunu edindim*'. Ben de aynı şeyleri Mükerrerem Hanım için söyleyebilirim. Örneğin Didyma Apollon Tapınağı'nın geçirdiği depremi tiyatral anlatımla, o kadar canlı anlatmıştı ki.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji anabilim dalında mimarlık dersleri 2. sınıftan itibaren üç yıl Prof. Dr. M.U. Anabolu tarafından verilirdi. Hocamız önce dersin notlarını yazdırır sonrasında '*şimdi size Slayt Şov yapacağım*' derdi. Kimi zaman kendisinin de yer aldığı yurtdışında, özellikle İtalya ve Sicilya'daki antik yerleşimlerde ve gezdiği şehirlerin görülmeye değer yerlerinde çekilmiş slaytların bizde merak uyandırdığını ve bu yerlerin ulaşılmaz olmadıkları duygusunu verdiğini düşünüyorum.

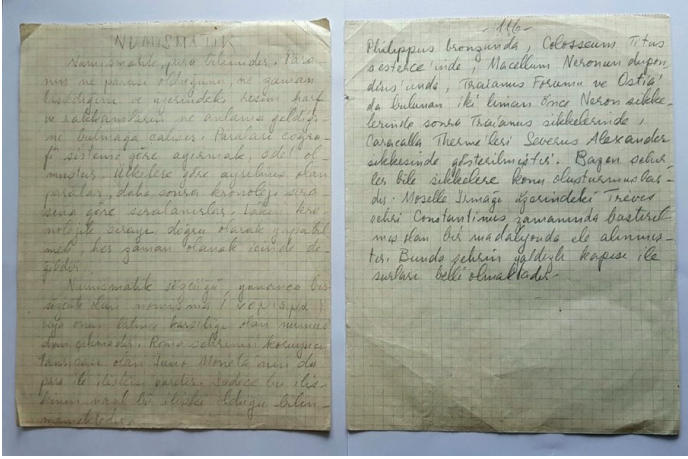
Mükerrerem Hanım seyahat zevkini ve yeni yerler görme isteğini her zaman sürdürdü. İskandinav ülkelerine, Mısır'a, Hindistan'a, Güney Afrika'ya gitti. Bu seyahatlerin 1995 ile 2003 yılları arasında gerçekleştiğini biliyorum çünkü o yıllar Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'ne geldiği yıllardı. İstanbul'dan Edirne'ye sekiz ders yılı boyunca her hafta Nümismatik ve Mimarlık derslerini vermek üzere Nişantaşı Valikonağı Caddesi'ndeki evinden İstanbul Otogarı'na, oradan da otobüs ile Edirne'ye fedakarca yılmadan geldi ve aynı gün geri döndü. Kalmasını isterdik ama giderdi... Trakya Üniversitesi'nde ders verdiği yıllar boyunca Hocamız Ege Üniversitesi'nden iki öğrencisini -beni ve İsmail Fazlıoğlu'nu- her bakımdan destekledi. 2002 yılında Edirne'de Arkeoloji

Bölümünde ve Rektörlük Sergi Salonu'nda Hindistan ve Güney Afrika seyahatlerinde çektiği fotoğraflardan bir de sergi açmıştı.

M.U.A. üniversite öğrenciliğine 1941 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Tarih bölümünde başlamış, sonrasında -o yıllarda Tarih Öncesi ve İlkçağ Tarihi hocası olan Arif Müfid Mansel'in sayesinde diyerek anlattığı- arkeolojinin büyüüne kapılıp Klasik Arkeoloji'ye geçiş yapmıştı. Sohbetlerimiz sırasında asistanlığını yaptığı -hocanın deyişiyle Türkiye'yi aydınlatanlardan- hocası A.M. Mansel'den dinlediği Trakya tümülüslerini belirleme çalışmalarından, Alpullu ve Vize gibi tümülüs kazılarında, dolayısıyla Trakya arkeolojisine olan yakınlığından da söz ederdi ...

Mükerrerem Hanım Ege Üniversitesi arkeoloji öğrencilerine de 3. sınıfta nümismatik dersi verirdi. Kendisi Türkiye'de ilk nümismatik derslerini veren Alman Prof. Clemens Emin Bosch'un danışmanlığında 'Mimarlık Tasvirleri Bulunan Anadolu Sikkeleri' adlı doktora tezi yapmıştır. Nümismatik dersinde her ders sayfalar dolusu yazdığım notlarıma yıllar sonra Trakya Üniversitesi'nde Nümizmatik dersi vermem istendiğinde bakacağımı bilemezdim. Hocanın kendi el yazısı ile hazırladığı 116 sayfalık bu nümizmatik ders notlarını -Trakya Üniversitesi'nden ayrılırken- bana vereceğini ise hiç aklıma getiremezdim. Trakya Üniversitesi'nde çalıştığı yıllarda ve ayrılırken kitaplarının bir kısmını Arkeoloji Bölüm Kütüphanesi'ne bırakması da bölüme verdiği önemli desteklerinden bir tanesi olmuştur.

Hocamız İstanbul Üniversitesinde kendi öğrenciliğinde hocaları ile yaptıkları unutamadığı arkeoloji gezilerini, yıllar sonra Ege Üniversitesi'ndeki öğrencileri ile gerçekleştirerek bizim de unutamayacağımız anılara dönüştürdü. Bir fark vardı onlar tüm sınıflar toplam sekiz kişi idiler, biz ise -1981 yılında YÖK'ün kuruluşu sonrası artırılan kontenjanlar ile- sadece bizim sınıfta 60 kişi idik. Bu gezi organizasyonlarının ne kadar zor olduğunu kendi öğrencilerim olduğunda anladım. Batı Anadolu'nun birçok kentini ve kutsal alanını hocamızla

üniversitenin otobüsleri ile gezerdik. Daha sonra üçü (Yaşar Ersoy, Taciser Tüfekçi ve Zafer Derin) akademisyen olacak Ege Üniversitesi'nin dört kişi olan ilk arkeoloji öğrencilerini ise kendi arabasıyla gezdirdiğini anlatırdı.

Ege Üniversitesi arkeoloji öğrencileri ile Afyon Arkeoloji Müzesi'nde, 19 Nisan 1986.

Akın Ersoy, Gülriz Kozbe, Binnur Gürlü, Hande Kökten, Gürol Barın, Cumhuriyet Tanrıver, Feriştah Soykal Alanyalı, İsmail Fazlıoğlu, Reyhan Körpe, Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Gürcan Polat, Gül Gültekin Demir, Kaan İrem, Suat Ateşlier, Duygu Akar Tanrıver, Aynur Civelek -adlarını hatırlayabildiğim- Ege Üniversitesi'nde hocamızın öğrencisi olmuş diğer akademisyenlerdir.

M.U. Anabolu'nun her konudaki azimliliği yaşamı boyunca sürmüştü. Yabancı dilde eğitim yapan okullarda okumamasına rağmen yabancı dilleri öğrendiğini, Tünel'deki High School'a girebilmek için inatla çaba harcadığını anlatır ve yabancı dil bilmemeyi veya öğrenmemiş olmayı asla kabul etmezdi. Hatta bir kelimeyi yanlış telaffuz edenlere kızgınlığını hiç saklamazdı.

Doktorasını neredeyse tamamladığı bir zamanda Kanlıca'daki yalılarında boğaza bakan odasında yaşadığı olay ise başa çıkılması kolay bir durum olmasa gerek. Birden ortalığı kasıp kavuran bir fırtınada camların kırılıp odadaki her şeyin birbirine girdiğini, masanın üzerinde duran tezinin bir kısmının uçtuğunu, bir kısmının kullanılmayacak duruma geldiğini ve sonrasında tezini yeniden yazdığını dinlemiştim kendisinden. Bunun benzeri başından geçen başka bir olayda ise -1946 yılından itibaren A.M. Mansel başkanlığında yapılan ve 9 sezon çalıştığı- Side kazısında bir gece çıkan fırtına sırasında, çadırın üstlerine çökmesini ve fotoğraf makineleri dahil her şeylerinin suda kalarak zarar görmesini anlatmıştı.

Prof. Dr. M.U. Anabolu Trakya Üniversitesi'nde ders verdiği yıllarda da çalışmalarına devam etti. 1999 yılında yayınladığı *Yunan ve Roma Mimarlığı*, 2001 yılında yayınladığı

İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları adlı kitaplarını özellikle mimarlık dersi öğrencileri için önemsemişti. 2003 yılında Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınlarından çıkan *Antik Çağda Et ve Balık Pazarları* ise son kitabıdır.

2000'li yılların başında Nişantaşı'nda yağlıboya resim kursuna devam etti. Kursa gittiği bir gün atölyede merdivenden düşmüş, belinde kırık olduğu çok sonra anlaşılmış ve ameliyat olmuştu. Çok zorlanmasına rağmen vakur duruşunu hep korudu.

Mükerrem Usman Anabolu Hocamız, İstanbul Üniversitesi'nde Clemens Emin Bosch (1889-1955), Helmuth Theodor Bossert (1889-1961), Arif Müfid Mansel (1905-1975), Kurt Bittel'ten (1907-1991) aldığı bilgi birikimini bizlere nasıl aktardıysa, şimdi de biz Hocamız ve Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün -Hocamızla aynı dönemde çalışmış olan- kaybettiğimiz çok değerli hocalarımız Erol Atalay (1935-1988), Güven Bakır (1939-2018), Tomris Bakır (1941-2020), Altan Çilingiroğlu (1944-2021) ile Hasan Malay (1948-), Nuran Şahin (1948-), Ömer Özyiğit (1949-), Ersin Doğer (1951-) ve Önder Kazak'ın bizlere kattıklarını anlatıyor, bilgilerini paylaşıyoruz...

Hocamızı saygı ile hep hatırlayacağız.

Ege Üniversitesi arkeoloji öğrencileri ile Küçük Kapıkaya'da, 20 Mart 1986.

Trakya Üniversitesi'nden 2000'li yılların başından bir mezuniyet töreninde Ege Üniversitesi'nden öğrencileri olan o dönem Trakya Üniversitesinde Arkeoloji Bölümünde öğretim üyeliği yapan Dr. İsmail Fazlıoğlu (merhum) ve Dr. Işık Şahin ile birlikte.

Dr. Işık Şahin

TÜ Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Edirne

Nur Balkan Atlı (1953-2019)

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Nur Balkan Atlı, 10 Nisan 2019’da, 66 yaşında aramızdan ayrıldı. Henüz emekli olmamıştı, Anabilim Dalı başkanlığı görevini sürdürmekteydi; en aktif ve en verimli olabilecek bu genç yaşında kendisini kaybettik. Ailesini, dostlarını, yetiştirdiği öğrencileri büyük bir şaşkınlık ve üzüntü içinde bırakan kaybından bu yana her geçen gün, bilimsel duruşu, bilimsel etik anlayışı, arkadaşlığı ve dostluğu ile kendisini çok daha fazla arıyoruz.

Nur Balkan Atlı, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü’nde, 1970lerin başında başladığı akademik eğitimine sağlık sorunları nedeniyle ara vermiş, ardından Fransa’ya giderek Paris’te, Paris I- Sorbonne Üniversitesi’nde eğitimini tamamlamış, Prof. Dr. Ufuk Esin’in Anabilim Dalı başkanı olduğu dönemde, 1987 yılında, Prehistorya Anabilim Dalı’nda uzman olarak çalışmaya başlamıştı. Kendisini kaybettiğimiz 2019 yılına kadar lisans ve lisans üstü dersleri verdi, lisans üstü tezleri yönetti, eğitimin yanısıra araştırmacı yönü ile çeşitli arazi çalışmaları yürüttü.

Aydın’da 1953 yılının 2 Ocak günü doğan Nur Balkan, arkeolog olmayı çocuk yaşlarında aklına koymuştu. Robert College’den mezun olduktan sonra, çok sevdiği erkek kardeşi Ali Balkan’dan edindiğimiz bilgiye göre, girdiği üniversite giriş sınavında üstün bir başarı elde etmiş, aldığı puan ile sıralamada, ilk sıralarda yer alması ve en yüksek puanlı bölümlere girebilecek olmasına rağmen, ısrarla arkeolojiyi seçmişti. İstanbul Üniversitesi’ndeki ilk eğitim yılında geçirdiği yüz felci nedeniyle eğitime ara vermek zorunda kalmış, ancak bu süreçte gittiği Paris’te, Paris I- Sorbonne Üniversitesi Antropoloji-Etnoloji-Prehistorya bölümüne kayıt yaptırarak, Prof. Dr. J. L. Huot ve Prof. Dr. J. Cauvin’in öğrencisi olmuştu. Mükemmel İngilizcesinin yanı sıra Fransızca dilini de kısa sürede öğrenerek önce Lisans eğitimini, ardından Yüksek Lisans eğitimini tamamlamış, sonrasında Anadolu’nun Neolitikleşmesi konulu doktora tezini yazmıştı. Doktorasını 1985 yılında *trés honorable avec félicitations du jury* derecesi/ibaresi ile almıştı.

Öğrenciliği sırasında, hocası olmasının yanı sıra tez danışmanı da olan Jacques Cauvin ile çok sevgili dostu, arkadaşı, meslektaşı Marie-Claire Cauvin ile birlikte Malatya’da baraj altında kalacak yerleşmeleri kurtarma kazıları kapsamında Cafer Höyük kazılarına katılmıştı. Arazi ve atölye çalışmalarının yanı sıra tüm kazı ve araştırma projelerinde Cauvin’lerin en büyük yardımcıları Nur Balkan idi. Çevirmen, idari ve mali işlerin yürütücüsü olarak her

türlü sorumluluk onda idi; nitekim, Cafer Höyük gibi, yaklaşık aynı yıllarda Suriye’de El Kown ve Qdeir kazılarına katılmış, genç yaşına rağmen sorumluluk anlayışı, organizasyon becerisi ve kararlı duruşu ile bu güç görevlerin altından kalkmayı bilmişti.

Doktora eğitimi ve arazi çalışmalarında, bugün her biri kendi alanında uzmanlaşmış akademisyenlerden Barcelona Otonom Üniversitesi, Prehistorya Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Miquel Molist ve Girit Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümü’nde Prehistorya Bölümü profesörü Prof. Dr. Katerina Kopaka gibi bilim insanlarıyla çalışmıştı. Doktora eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönerek, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı’na, uzman kadrosu ile girdi. Aynı yıl, Prof. Ufuk Esin’in Malatya’da yürütmekte olduğu Değirmentepe kazılarının son yılıydı. Nur Balkan, öğrencilik yıllarında katıldığı Malatya Cafer Höyük kazıları nedeniyle çok iyi bildiği bölgede, Malatya’da, bu kez Değirmentepe çalışmalarına katıldı. Analiz edilmeyi bekleyen onbinlerce yontma taş alet üzerindeki çalışmaları ile Ufuk Esin’le uzun yıllar sürecek ortak projelere başlamış oldu. Nitekim Değirmentepe’nin su altında kalmasından bir yıl sonra, 1989 yılında, yine Ufuk Esin başkanlığında başlayan bu kez Orta Anadolu Bölgesi’ndeki Aşıklı Höyük araştırmalarına katıldı. İlk yıllarda yontma taş uzmanı, daha sonrasında başkan yardımcısı ve son olarak da 2001-2005 yılları arasında Aşıklı Höyük projesinin başkanı olarak görev aldı.

Aşıklı Höyük obsidiyen alet yapımı çalışmalarını yürüttüğü 1990lı yıllarda, ilk gözlemler ve ön sonuçlar bağlamında yeni ortaya çıkan araştırma soruları ve varsayımların, mevcut çalışma metodolojisi ile çözümlenemeyeceğini düşünen ve yeni arayışlara giren Nur Hoca, incelemelerine mutlak şekilde teknoloji, kullanım izi analizleri, deneysel arkeoloji gibi o dönem için yenilikçi yöntemlerin katılmasını ön gördü. Doktorasını yaptığı ve birlikte çalıştığı Fransa’daki hocaları ve meslektaşlarını bu amaçla Aşıklı Höyük’e davet ederek bir yandan yeni sorularla yeni projeler oluşturdu, diğer yandan teknolojik analiz yöntemi ve yaklaşımı ile tarih öncesi taş işçiliği çalışmalarında yeni bir dönemin başlamasını sağladı. Marie Claire Cauvin, Didier Binder, Gerard Deaphrahamien ve Frederic Abbes ile başlayan bu işbirliği, sonraki yıllarda gelişerek ve başka projeleri de kapsayacak biçimde yayılarak sürdü. Catherine Kuzucuoğlu, Jacques Pelegrin, Laurence Astruc, Michele Grenet, Martin Godon, Ludovic Slimak ve Damase Moralis gibi bilim insanlarının gerek Kapadokya obsidiyen araştırmaları gerekse Orta Anadolu Bölgesi Neolitik yerleşmelerinde yeni, çok-uluslu araştırmalar yürütmeleri, Nur Balkan’ın bilimsel anlayışının göstergeleridir. Kendisine borçlu olduğumuz, halen devam etmekte olan bu yakın işbirliği ve karşılıklı bilimsel alışverişin kuşkusuz en önemli kazanımlarından biri, yürütülen bu ortak projeler kapsamında yontma taş işçiliğinin yeni uzmanlık dallarında öğrenci yetiştirilmesi idi. Bugün, yontma taş alet teknolojisi, tipolojisi, kaynak analizleri, kullanım izi analizleri gibi konularda yetiştirmiş olduğu çok sayıdaki öğrencilerinden üçü, İstanbul Üniversitesi Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı’nda, doçent derecesine sahip, uluslararası düzeyde saygın üç bilim kadınıdır.

Nur Balkan, Aşıklı Höyük yontma taş alet işçiliği çalışmalarına devam ederken, Aşıklı'nın içinde bulunduğu Kapadokya Bölgesi'nde bulunan obsidiyen kaynaklarının kullanımı, tarih öncesi çağları boyunca obsidiyenin bölgeler ve tarih öncesi topluluklar arasında etkileşimi sağlayan malzeme olması, yeni verilerle Orta Anadolu'dan Doğu Akdeniz kıyıları ve Orta Fırat bölgesine kadar uzanan bir obsidiyen alışveriş ağının yeni özellikleri gibi sorular, hocayı ve meslektaşlarını Kapadokya obsidiyen yataklarında bir araştırma projesi başlatmaya yöneltti. 1995 yılında Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Obsidiyen Araştırmaları Projesi adıyla yüzey araştırmalarına başladı. Marie Claire Cauvin ile birlikte yürüttüğü bu çalışmada pek çok buluntu yerinin yanı sıra iki yıl sonra kazısına başlayacağı Kömürcü-Kaletepe Neolitik obsidiyen işliğini saptadı. Göllüdağ'ın Kömürcü köyüne bakan yamaçlarında 1997 yılında, o dönem *Centre National de la Recherche Scientifique - CNRS*'in araştırma başkanı olan Didier Binder ile birlikte Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen Atölyesi kazısına başladı. 2001 yılına kadar devam eden kazılarda elde edilen sonuçlar, yeni varsayımların ortaya atulmasını, o güne kadar ağırlıklı olarak geleneksel yollarla yapılan Neolitik yaşam biçimi açıklamalarına ve kültür bölgeleri karşılaştırmalarına farklı bakış açıları sağladı, yorumlamaları zenginleştirdi. Nitekim, önermeleri, proje uzmanlarının bölgede yeni obsidiyen kaynak analizleri, yeni teknolojik ve tipolojik araştırmalara başlamalarına neden oldu, çevresel ve iklimsel sorunların tekrardan ele alınmasını gerektirdi.

Kömürcü-Kaletepe işlik kazıları sırasında ekibin yaptığı çevre araştırmaları, Türkiye'nin sayılı Alt Paleolitik buluntu yerlerinden biri olarak karşımıza çıkacak, Kaletepe Deresi 3 adlı buluntu yerinin saptanmasına da neden oldu. Kaletepe Deresi 3, bölgede daha önceden bilinmeyen bir dönemi işaret etmekteydi. Kazı çalışmalarının başlayabilmesi için Nur hoca, kendi uzmanlık alanı dışında kaldığı için, Paleolitik çağ uzmanlarından meslektaşları Ludovic Slimak ve Steven Kuhn'u davet etti. 2001 yılında (2001-2006, 2008) kazı çalışmaları başladı. Kazı sonuçları, Orta Anadolu'nun Niğde ilinde, Göllüdağ sınırları içerisinde, arkeolojik kazılarla araştırılmış, stratigrafisi belirlenmiş ve mutlak tarihlemesi yapılmış Anadolu'nun en eski Paleolitik buluntu yerlerinden birinin varlığını ortaya koydu.

Gerek Kömürcü-Kaletepe Neolitik işlik kazısı, gerek Kaletepe Deresi 3 Paleolitik kazısı sırasındaki çevresel gözlemler ve çok disiplinli araştırmalar, Göllüdağ'da o zamana kadar saptanmış olan buluntu yerlerinden çok daha fazlasının var olduğunu göstermekteydi. Bölgedeki ciddi erozyon nedeniyle yeni ortaya çıkan buluntu yerleri, tarih öncesinin farklı dönemlerine özgü işlikler, Göllüdağ'daki araştırmaların devam etme gerekliliğini ortaya koydu, projenin kapsamını genişletti. 2007 yılında dört yıl sürecek olan ve Göllüdağ'ın tümünün taranmasını hedefleyen proje, 2011 yılına kadar sürdü. Araştırmalar sonucu, obsidiyen kaynakları, vadilerde farklı akıntılar ve sayısız yongalama işleminden kalan ürünler, artıklar saptandı.

Nur hocanın arazide yürüttüğü bu proje, Göllüdağ ve çevresindeki son proje idi, ancak Kömürcü-Kaletepe obsidiyen işliği kazısı ile bu son Göllüdağ projesi arasına iki kazı projesi

daha sığdırmıştı. Bunlardan biri Ufuk Esin hocanın sağlık sorunları nedeniyle Aşıklı Höyük kazı başkanlığını Nur hocaya devrettiği dört sezon, diğeri ise Karkamış baraj gölü suları tehdidi altındaki Akarçay Tepe kurtarma kazılarındaki 10 sezon idi. Aşıklı Höyük'te, Prof. Esin başkanlığındaki kazılarda, höyüğün MÖ 8.bin yıla tarihlenen geç dönem yerleşmesine odaklanılmıştı. Daha erken tabakaların kazısı 2000'li yıllarda başlamış ve sonradan MÖ 9.bin yılın ikinci yarısına tarihleneceği anlaşılacak olan yuvarlak/oval planlı toprağa yarı-gömük binalar kendini göstermeye başlamıştı. Nur hoca, başkanlığı devraldıktan sonra küçük bir ekip ile, alt tabakaların ortaya çıkarılmasını hedefleyen çalışmalara başkanlık etti. Kurtarma kazıları sırasında geniş alanlarda yürütülen kazılarla ortaya çıkarılan ve birikmeye başlayan malzemenin çalışılmasına öncelik vererek, lisans üstü düzeyde tezlerin yapılmasını sağladı.

1998 yılında, Aşıklı Höyük'te obsidiyen işçiliği çalışmalarını sürdürürken, Karkamış baraj gölü suları altında kalacak yerleşmeleri kurtarma projesi kapsamında, Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesi sınırları içinde kalan Akarçay Tepe kazılarına başkanlık etmesi için bu satırların yazarı ve Aslı Erim Özdoğan tarafından kendisine götürülen teklifi isteksizce de olsa kabul etti. Neolitik Çağ'ın Çanak Çömleksiz Evresi'nin yanı sıra, Çanak Çömlekli Evre'ye geçiş ve Gelişkin Çanak Çömlekli Evre bulguları veren Akarçay Tepe'deki kurtarma kazılarında birlikte çalışmak üzere, Fransa'da birlikte doktora yapmış olduğu sevgili arkadaşı ve meslektaşı Miquel Molist ve ekibini Akarçay Tepe'ye davet etti. Fırat nehrinin yakınında, Akarçay köyünün hemen batısındaki Neolitik Akarçay Tepe'de araştırmaların çok-uluslu ve çok-disiplinli olarak, Barcelona Autonome Üniversitesi ve Tsukuba Üniversitesi uzmanlarının katılımıyla, on yıl kadar devam etmesini sağladı. Pek çok lisans öğrencisinin farklı alanlarda uzmanlaşması, yeni proje ve yayınların yapılması, hocanın kazı ve araştırma kadar önemseydiği şeylerdi; bilimsel anlayışı paylaşım ve yeni kuşakları desteklemek ve yönlendirmektir.

Nur hocanın ilgi alanı ve araştırma konuları yalnızca Neolitik Çağ ve yontma taş alet işçiliği ile sınırlı değildi; Fransa'da aldığı eğitim sırasında kuramsal arkeolojinin, arkeolojik düşünce tarihinin arkeolojik eğitimde ve uygulamadaki vazgeçilmezliğini farkederek, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı'na girdiği ilk yıllarda kuramsal arkeolojiyi yeni bir ders olarak programa koydu. Yontma taş teknolojisi gibi teknik bir konunun kuramsal yaklaşımlarla örülerek çalışılmasının sonuçlarını, katıldığı her ulusal ya da uluslararası bildiride, yayınlarında, raporlarında görmek mümkündü. Düşünen, sorgulayan özelliği ile, yontma taş işçiliği alanındaki olmazsa olmaz tanımsal ve teknik araştırmaları günümüzle ve insanlıkla bağdaştırmayı bilmiş, bu işleri niçin yaptığımızı sorgulamış, çok sevdiği tarihçi Marc Bloch'un deyişiyle '...bir bilim er veya geç daha iyi yaşamamıza yardım etmeli...' anlayışını benimsemişti. Tarih öncesi çağlar, alet yapımı, etnoarkeoloji, genel prehistorya, Prof. Ufuk Esin'in emekliliği sonrasında üstlendiği prehistorik sanat gibi lisans ve lisans üstü derslerinin tümünü, öğrencilerin düşünmesi ve sorgulamasını sağlamak amacıyla kuramsal

yaklaşımlarla besleyerek zenginleştirmişti. Prehistorya (Tarih Öncesi Arkeolojisi) Anabilim Dalı'nın kurulma sürecinde ağırlıklı olarak Alman ve Amerikan ekolünden etkilenmiş anlayışa, Nur hoca kuramsal ağırlıklı bir başka bakış açısı yolu kazandırmıştır. CNRS, Fransız Anadolu Araştırmaları/İstanbul gibi kurumlar ve burada görevli meslektaşlarımız ve akademisyenler ile işbirliği ve karşılıklı bilimsel alışveriş, proje ortaklıkları, toplantı, sempozyum organizasyonları, Nur hocanın hiçbir zaman kendisini ya da adını ön plana çıkartmadan meslektaşlarına, genç kuşaklara verdiği desteklerden yalnızca bir kaçıdır.

Kendisini ilk kez tanıdığım 1987 yılında, önce Değirmentepe, sonrasında sırasıyla Aşıklı Höyük, Musular, Akarçay Tepe Neolitik araştırma projelerinde çalıştık. Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen Atölyesi ve Kapadokya Obsidiyen Araştırmaları'na başladığı yıllarda aynı projede olmasak da aynı bölgede çalışıyor olmanın ayrıcalığını yaşadık; araştırma özelinde desteği ya da kişisel cesaretlendirmeleri hiç eksik olmadı. Fakültede, prehistorya koridorunun sonundaki 101 no.lu odada, Aslı Erim Özdoğan ile birlikte üçümüzün çalıştığı on yıllar boyunca günlük sohbetlerde, bilimsel tartışmalarda, arkeoloji dışı günlük hayatta, birlikte gittiğimiz yemekler, toplantılar, sempozyum, kongre ve tatillerde kendisiyle hemen her alanda, çiçek yetiştirmekten tarih öncesine, yemek pişirmekten eğitim sistemine varana kadar pek çok alanda pek çok şey konuştuk, tartıştık. Nur, derin ve çok yönlü tartışmaya açık, paylaşımcı, alçak gönüllü kişiliği ile gerçek bir bilim insanı idi. İlkeli duruşu, sakin, ağırbaşlı ve entellektüel kişiliği ile kendisini tanımış olmak, 30 yılı aşkın süreyle birlikte çalışmış ve üretmiş olmak, büyük ayrıcalık. Yetiştirdiği öğrencileri ve meslektaşları olarak onun düşüncelerini, bilimsel anlayış ve yaklaşımlarını yaşatma, sürdürme ve aktarma çabamız, kısmen üzüntümüzü hafifletmeye yarasa da kendisini bu kadar erken kaybetmiş olmanın acısını dindirmiyor.

Mihriban Özbaşaran

Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı

Bloch, M. 1994, Tarihin Savunusu ya da Tarihcilik Mesleği, Gece Yayınları, Ankara

Nur Balkan Hoca, Kapadokya Yüzey Araştırması sırasında

Kapadokya Yüzey Araştırmaları sırasında atölyede obsidiyen çizimi

TANIM

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yayınıdır. Açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık ayında yayınlanan uluslararası bilimsel bir dergidir. 1955 yılında kurulmuştur. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ya da İtalyanca olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, uluslararası yayın standartlarına uygun yüksek kalitede makaleler yayınlarak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, Prehistorik çağlardan, Geç Antik Çağ'a uzanan süreçte Anadolu ve ilişkili bölgeleri inceleyen Eskiçağ Tarihi, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık Tarihi, Antropoloji, Epigrafi, Nüsmatik, Tarihi Coğrafya ve Arkeometri çalışmalarını kapsar.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve / veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Açık Erişim İlkesi

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors

(WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/ veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıya yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve iş birliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar.

Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Dergide Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca makaleler yayınlanır. Gönderilen makalelerde makale dilinde öz, İngilizce öz ve İngilizce geniş özet olmalıdır. Ancak makale İngilizce ise, İngilizce geniş özet istenmez.

Yazıların Hazırlanması ve Yazım Kuralları

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuanadolu> sayfasından erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) Kapak Sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Yazılar Makale Şablonu kullanılarak hazırlanmalıdır. Makale ana metninde, çift taraflı kör hakemlik süreci gereği, yazarın / yazarların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren Kapak Sayfası gönderilmelidir. Kapak Sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
3. Giriş bölümünden önce 120-200 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden makale dilinde öz ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet yer almalıdır. Makale İngilizce ise İngilizce geniş özet istenmez. Özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5'er adet anahtar kelime yer almalıdır.
4. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; geniş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

Makale Türleri

Araştırma Makaleleri: Orijinal araştırma makaleleri derginin kapsamına uygun konularda önemli, özgün bilimsel sonuçlar sunan araştırmaları raporlayan yazılardır. Orijinal araştırma makaleleri, Öz, Anahtar Kelimeler, İngilizce Geniş Özet, Giriş, Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuçlar, Kaynaklar bölümlerinden ve Tablo, Grafik ve Şekillerden oluşur.

Öz: Makale dilinde başlık ve İngilizce başlık öz'lerin üzerinde yer almalıdır. Araştırma yazılarında Türkçe ve İngilizce özetler 120-200 kelime arasında olmalı ve çalışmanın amacı, yöntemi, ana bulguları ve sonuçlarını ifade etmelidir. Ayrıca Türkçe, Almanca, Fransızca ya da İtalyanca makaleler için özetlerden sonra 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet de yer almalıdır.

Giriş: Giriş bölümünde konunun önemi, tarihçe ve bugüne kadar yapılmış çalışmalar, hipotez ve çalışmanın amacından söz edilmelidir. Hem ana hem de ikincil amaçlar açıkça belirtilmelidir. Sadece gerçekten ilişkili kaynaklar gösterilmeli ve çalışmaya ait veri ya da sonuçlardan söz edilmemelidir. Giriş bölümünün sonunda çalışmanın amacı, araştırma soruları veya hipotezler yazılmalıdır.

Yöntem: Yöntem bölümünde, veri kaynakları, çalışmaya katılanlar, ölçekler, görüşme/değerlendirmeler ve temel ölçümler, yapılan işlemler ve istatistiksel yöntemler yer almalıdır. Yöntem bölümü, sadece çalışmanın planı ya da protokolü yazılırken bilinen bilgileri içermelidir; çalışma sırasında elde edilen tüm bilgiler bulgular kısmında verilmelidir.

Bulgular: Ana bulgular istatistiksel verilerle desteklenmiş olarak eksiksiz verilmeli ve bu bulgular uygun tablo, grafik ve şekillerle görsel olarak da belirtilmelidir. Bulgular yazıda, tablolarda ve şekillerde mantıklı bir sırayla önce en önemli sonuçlar olacak şekilde verilmelidir. Tablo ve şekillerdeki tüm veriyi yazıda vermemeli, sadece önemli noktaları vurgulanmalıdır.

Tartışma: Tartışma bölümünde o çalışmadan elde edilen veriler, kurulan hipotez

doğrultusunda hipotezi destekleyen ve desteklemeyen bulgular ve sonuçlar irdelenmeli ve bu bulgu ve sonuçlar literatürde bulunan benzeri çalışmalarla kıyaslanmalı, farklılıklar varsa açıklanmalıdır. Çalışmanın yeni ve önemli yanları ve bunlardan çıkan sonuçları vurgulanmalıdır. Giriş ya da sonuçlar kısmında verilen bilgi ve veriler tekrarlanmamalıdır.

Sonuçlar: Çalışmadan elde edilen sonuçlar belirtilmelidir. Sonuçlar, çalışmanın amaçları ile bağlantılı olmalıdır, ancak veriler tarafından yeterince desteklenmeyen niteliksiz ifadeler ve sonuçlardan kaçınılmalıdır. Yeni hipotezler gerektiğinde belirtilmeli, ancak açıkça tanımlanmalıdır.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler: Metin içinde kullanılan fotoğraf, plân, harita vb. materyallerin “.jpg / .tiff” uzantılı kayıtları gönderilecek dokümanlara eklenmelidir. Bu tür belgelerin baskı tekniğine uygun çözünürlükte (en az 300 piksel) ve sayfa alanını aşmayacak büyüklükte olmasına dikkat edilmelidir. Fotoğraf ve levhaların 10 sayfayı aşmamasına dikkat edilmeli ve metin içinde parantezle atıfta bulunulan resim, harita veya diğer ekler makalenin sonuna eklenmelidir.

Derleme: Yazının konusunda birikimi olan ve bu birikimleri uluslararası literatüre yayın ve atıf sayısı olarak yansımış uzmanlar tarafından hazırlanmış yazılar değerlendirilmeye alınır. Yazarları dergi tarafından da davet edilebilir. Derleme yazısı, başlık, öz, anahtar kelimeler, İngilizce geniş özet (Türkçe, Almanca, Fransızca ve İtalyanca makaleler için), ana metin bölümleri ve kaynaklardan oluşmalıdır.

5. Referanslar derginin benimsediği American Psychological Association (APA) 6 stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.
6. Kurallar dahilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.

KAYNAKLAR

Referans Stili ve Formatı

Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi-Journal of Language, Literature and Culture Studies, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6.Edisyon hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir.

Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayiner ve Demirci, 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambrene ve Welch 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) *Türkçe Kitap*

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) *Türkçeye Çevrilmiş Kitap*

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) *Editörlü Kitap*

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) *Çok Yazarlı Türkçe Kitap*

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) *İngilizce Kitap*

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) *İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm*

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) *Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm*

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) *Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın*

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) *Türkçe Makale*

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semerçioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Türkçe Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the politicals, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: Retrieved from <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: [http://ab2015.anadolu.edu.tr /index.php?menu=5&submenu=27](http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27)

h) Düzenli Olarak Online Yayımlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593-12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayımlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoglu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134-140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Vikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- ✓ Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
- ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- ✓ Referansların derginin benimsediği APA 6 edisyonuna uygun olarak düzenlendiği
- ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
  - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
  - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
  - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Makale ana metni

Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.

  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Öz: 120-200 kelime
  - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
  - ✓ İngilizce geniş özet: 600-800 kelime (İngilizce olmayan makaleler için)
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Kaynaklar
  - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Anatolian Research –Anadolu Araştırmaları is the publication of Istanbul University, Faculty of Letters. It is an open access, international, peer-reviewed journal published biannually in June and December. The journal was founded in 1955. Manuscripts submitted for publication should be in Turkish, English, German, French or Italian.

AIM AND SCOPE

Anatolian Research –Anadolu Araştırmaları aims to contribute to the dissemination of scientific knowledge through publication of high quality articles in accordance with the international publishing standards.

The journal publishes studies which examine Anatolia and its related regions from prehistoric times to late antiquity. The areas of study covered in the scope of the journal are Ancient History, Archeology, Art History, History of Architecture, Anthropology, Epigraphy, Numismatic, Historical Geography and Archeometry.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal.

There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal. Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Anatolian Research – Anadolu Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly

Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), to access the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publisher) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Anatolian Research – Anadolu Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced

only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in “conceptualization and design of the study”, “collecting the data”, “analyzing the data”, “writing the manuscript”, “reviewing the manuscript with a critical perspective” and “planning/ conducting the study of the manuscript and/or revising it”. Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**.

The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author’s obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author’s side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

Articles in Turkish, English, German, French and Italian are published. Submitted manuscript must include an abstract both in the article language and in English, and an extended abstract in English as well. However extended abstract in English is not required for articles in English.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuanadolu> and it must be accompanied by a Title Page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. Manuscripts should be prepared using the Article Template. Due to double blind peer review, manuscript file must not include any information about the author.
2. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, ORCID, postal address, phone, mobile phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
3. Before the introduction part, there should be an abstract of 120-200 words both in the language of the article and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. If the manuscript is in English, extended abstract is not required. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in the language of the article and in English.
4. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections, references, tables and figures.

5. Article Types

Research Article: Original research articles report substantial and original scientific results within the journal scope. Original research articles are comprised of Abstract, Key Words, Introduction, Methods, Results, Discussion, Conclusion, References and Figures, Tables and Graphics.

Abstract: The abstracts in the language of the article and in English must be between 120-200 words and state aim, method, result and conclusions of the study. If the article is in Turkish, German, French or Italian, an extended abstract of 600-800 words in English must be written as well following the abstracts.

Introduction: This section must contain a clear statement of the general and specific objectives as well as the hypotheses which the work is designed to test. It should also give a brief account of the reported literature. It should clearly state the primary and secondary purposes of the article. Only, the actual references related with the issues have to be indicated and data or findings related with the current study must not be included in this section.

Methods: This section must contain explicit, concise descriptions of all procedures, materials and methods (i.e. data sources, participants, scales, interviews/reviews, basic measurements, applications, statistical methods) used in the investigation to enable the reader to judge their accuracy, reproducibility, etc. This section should include the known findings at the beginning of the study and the findings during the study must be reported in results section.

Results: The results should be presented in logical sequence in the text, tables, and figures, giving the main or most important findings first. The all the data in the tables or figures should not be repeated in the text; only the most important observations must be emphasized or summarized.

Discussion: The findings of the study, the findings and results which support or do not support the hypothesis of the study should be discussed, results should be compared and

contrasted with findings of other studies in the literature and the different findings from other studies should be explained. The new and important aspects of the study and the conclusions that follow from them should be emphasized. The data or other information given in the Introduction or the Results section should not be repeated in detail.

Conclusions: Conclusions derived from the study should be stated. The conclusions should be linked with the goals of the study but unqualified statements and conclusions not adequately supported by the data should be avoided. New hypotheses should be stated when warranted, but should be labeled clearly as such.

Figures, Tables and Graphics: Figures, tables and graphics materials should be “.jpg, .tiff or .jpeg” format and they should be submitted with the article. These materials should be min. 300 pixels and they must not be bigger than page size. The illustrations should not exceed 10 pages. All illustrations should be labelled and a list of figures with captions, legends, and credits should be provided on a separate page.

Review Article: Reviews prepared by authors who have extensive knowledge on a particular field and whose scientific background has been translated into a high volume of publications with a high citation potential are welcomed. These authors may even be invited by the journal. Review article should contain title, abstract and keywords; body text with sections, and references.

6. References should be in accordance with American Psychological Association (APA) style 6th Edition.
7. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the journal for publication.

REFERENCES

Reference Style and Format

Istanbul University Journal of Women’s Studies - İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi complies with APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Accuracy of citation is the author’s responsibility. All references should be cited in text. Reference list must be in alphabetical order. Type references in the style shown below.

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis. If more than one citation is made within the same parenthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin, et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayiner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciambrene, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text:
(Ailen, et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar, et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reissigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity.

Discourse and Society, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoal501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26–38. Retrieved from <http://cjr.mcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylali-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the politicals, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based*

early warning solutions. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *105*, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, *45*.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *in Fact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- ✓ Confirm that the category of the manuscript is specified.
- ✓ Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- ✓ Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- ✓ Confirm that last control for fluent English was done.
- ✓ Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- ✓ Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with APA 6th.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
  - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
  - ✓ Grant support (if exists)
  - ✓ Conflict of interest (if exists)
  - ✓ Acknowledgement (if exists)
- Main Manuscript Document
  - Important: Please avoid mentioning the author(s) names in the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
  - ✓ Abstract (120-200 words)
  - ✓ Key words: 5 words
  - ✓ Extended abstract in English: 600-800 words (for non-english articles)
  - ✓ Body text sections
  - ✓ References
  - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Anatolian Research
Dergi Adı: Anadolu Araştırmaları

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname <i>Adı-Soyadı</i>	E-mail <i>E-Posta</i>	Signature <i>İmza</i>	Date <i>Tarih</i>
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) <i>Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)</i>	
--	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone; mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya asıl olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanımı dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kamutanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: <i>Sorumlu Yazar;</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
		...../...../.....